

# Botkyrka kyrka

SVERIGES KYRKOR  
SÖDERMANLAND

ROBERT BENNETT





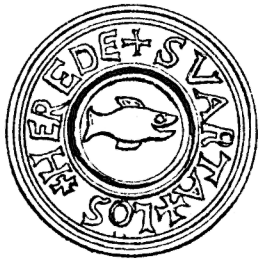
# Botkyrka kyrka



# Botkyrka kyrka

SÖDERMANLAND BAND IV: 1

Av ROBERT BENNETT



VOLYM 161 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV ARON ANDERSSON, STEN KARLING OCH ARMIN TUULSE

Almqvist & Wiksell Stockholm 1975

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN  
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD  
OCH BOTKYRKA FÖRSAMLING

*Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av  
Albert Read. Fotos, negativ, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.*

*Foto: S Hallgren och R Bennett 1974.*

*Grafisk formgivning: Vidar Forsberg.*

*Omslagsbilden återger en detalj från det kända s k  
Botkyrkamonumentet i Statens historiska museum.*

*På omstående sida: Svartlösa härads sigill (ofrälse stånds bevilln.  
af en hjälpeskatt till Elfsborgs lösen, 1571, s 3. RA).*

# Innehåll

## BOTKYRKA KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	12
<i>Kyrkobyggnaden</i>	15
<i>Byggnadshistoria</i>	26
<i>Glasmålning</i>	29
<i>Inredning och inventarier</i>	30
NOTER	65
KÄLLOR OCH LITTERATUR	68
FÖRKORTNINGAR	69
SUMMARY	70





# Förord

Föreliggande volym 161 av Sveriges Kyrkor inleder beskrivningen av kyrkorna i Svartlösa härad, Södermanland. En förberedande undersökning av dessa företogs åren närmast före och efter 1930 av dåvarande fil och teol kand Henrik Alm för Sveriges Kyrkors räkning. Alms efterlämnade anteckningar har varit en betydelsefull hjälp för antikvarie Robert Bennett vid utarbetandet av den nu föreliggande beskrivningen av Botkyrka kyrka.

Utgivarna vill rikta ett särskilt tack till Botkyrka församling för det mycket generösa anslag som möjliggjort beskrivningen. Vår tacksamhet vänder sig också till församlingens kyrkoherde, Ingmar Stoltz, och till kyrkvaktmästare Sven Andersson för effektiv hjälp under författarens fältarbete. Beskrivningen av kyrkans inredning och inventarier har som vanligt granskats av specialister, nämligen: antikvarie Inger Estham (textilier), förste intendent Kersti Holmquist (silver), domkyrkosysselman Lars M Holmbäck (klockor), fil lic Rune Norberg (träskulptur) samt antikvarie R Axel Unnerbäck (orglar). Samtliga dessa tackas varmt för sin medverkan.

Stockholm i februari 1975

*Aron Andersson*

*Armin Tuulse*

*Sten Karling*



# BOTKYRKA KYRKA

Stockholms län, Svartlösa härad, Stockholms stift, Södertörns kontrakt

## Inledning

Botkyrka socken i norra Södertörn har en yta av 89 km<sup>2</sup>. Socknen gränsar i norr till Mälaren, i öster till Hudinge, i sydost till Västerhaninge, i söder och sydväst till Grödinge och i väster till Salem. Salem och Botkyrka församlingar bildade fram till 1939 ett gemensamt pastorat, men åtskildes detta år. Till Botkyrka hörde tidigare Tumba, som dock från 1/1 1974 utgör en självständig församling.

Socknens natur karakteriseras — särskilt i de norra och mellersta delarna — av i öst–väst gående åsryggar med där emellan liggande dalgångar. I äldre tider utgjorde åkermarken omkring en fjärdedel och skogen knappt hälften av arealen. Numera har stora delar av de tidigare uppodlade partierna tagits i anspråk för bostadsändamål.

Botkyrka utgör en gammal kulturbygd där äldre och nyare arkeologiska undersökningar har givit rika fynd av lämningar efter kontinuerlig bosättning från stenålder till våra dagar. De undersökningar som utförts i samband med exploateringen av bostadsområdena Hallunda, Alby och Norsborg har särskilt givit viktiga bidrag till kännedomen om bronsålderns boplatskultur.<sup>1</sup> Inom socknens gräns finns ett tjugotal

större egendomar, de flesta kända sedan medeltiden. En ingående beskrivning av gårdarna och deras historia finns i Erik Castegrens sockenbeskrivning »Botkyrka socken i kulturhistorisk framställning», utkommen 1948.

Sockennamnet Botkyrka och tillkomsten av kyrkan är förknippat med legenden om den helige Botvid, vars fädernegård var Hammarby i Södertörn. Hammarby, som är beläget strax väster om kyrkan, utgör sedan medeltiden socknens kyrkoherdeboställe (se vidare nedan). Berättelsen om hur Botvid på en resa i England omvändes till kristendomen och senare, sedan han mördats av en vendisk träl, blev en »andre apostel» för Sörmland återges här nedan i översättning av Trygve Lundén. Texten är hämtad från det officium till den helige Botvids ära, som författades av ärkebiskopen Birger Gregersson (1366–1383).<sup>2</sup>

»Kristi ärorike martyr Botvid föddes i Sverige av redbara, om ock hedniska föräldrar. Då han blivit vuxen och ej ville äta sitt bröd i lättja, begav han sig på handelsfärd till England och anlände lyckligen dit. Genom gudomlig tillskyndelse blev Kristi martyr där herbärgerad hos en osedvanligt from och vis präst,

och med all lydnad och foglighet inrättade han sitt liv i överensstämmelse med prästens.

Men då prästen förstod, att den salige Botvid såsom hedning innerst var främmande för tron, undervisade han honom utförligt i trons stycken, på det att lärjungens fullkomning måtte vara mästartens fröjd och krona. Då lärjungen därvid hörde sin frälsnings lärare tala om dopets kraft, bad han honom ödmjukt, att prästen måtte meddela honom det, vilket också skedde.

Under prästens ledning stannade han ungefär ett halvår i England. Liksom den lycklige hovmannen, som blev döpt av Filippus och glad fortsatte sin färd, återvände Botvid nu, sedan han blivit döpt, till sin hembygd, där han genom föredöme och nyttiga förmaningar förde hedningarna till den kristna tron.

En vårdag vid fiskarnas lektid, då de komma samman i stim och fångas i stor myckenhet, hände det sig, att den salige Botvid med sitt husfolk och sina grannar redde sig till fiske vid en liten ö. Men de blevo överraskade av platsens ägare, Bo, som förbjöd dem att lägga ut näten, om de icke lovade att lämna honom fjärdedelen av fångsten.

Den salige gudsmannen ville hellre

Fig 1. Altarskåp från omkr 1525, tillskrivet Antwerpenmästaren Jan de Molder. Corpus' högra sidoparti med överst Korsnedtagandet och därunder Frambärandet i templet. Foto S Hallgren 1974.

*Polyptych, c 1525, attributed to Jan de Molder of Antwerp. On the right-hand side of the central panel are (top) The Descent from the Cross and (bottom) The Presentation of Christ in the Temple.*

ge vika i denna tvist än inlåta sig i gagnlös strid och återvände därför till sin egen holme i samma sjö. Där steg han iland, föll genast ned i bön och befallde sina tjänare att lägga ut näten där. Och, underbart att berättas, medan den fromme mannen där låg försjunken i åkallan, hörde Gud hans bön och gav hans tjänare en sådan mängd fisk, att deras bägge båtar uppfylldes. När Guds tjänare såg detta, sade han till de sina: »Låten oss prisa Gud, som skapat himmelen och jorden, havet och allt vad däruti är och som också skänkt oss denna gåva.»

Men då de, som vid Bos ägor hela natten strävat för att fånga fisk, finga höra talas om detta underverk, skyndade de till den helige mannen, och efter att ha fått hans tillåtelse, finga de sina båtar fulla med fisk. Bo var den ende, som ej hade fiskelycka. Denne Bo blev emellertid genom den salige Botvids förkunnele omvänd till den katolska tron.

Men eftersom det behagade Gud att ge sin tjänare Botvid lönen för hans mödor, hände det sig, att denne hade en tjänare av slavisk börd, som han lösköpt, kristnat och skänkt friheten. Han ville återsända honom till hans hemland och förordnade därför att han skulle följa med till Gotland för att därifrån lättare komma till sitt eget land. Uttröttade av resan kommo de till den ö, som heter Rågö. Överväldigad av fasta och möda sjönk Botvid, efter att ha förrättat sin bön, i sömn under ett träd. Han blev då grymt mördad av denne slaviske man med sin egen yxa.

Hans föräldrar och anhöriga blevo mycket bedrövade över hans långa frånvaro och beslöto att genomsöka skogar och hav för att om möjligt finna den helige mannens kropp, ty om hans liv misströstade de redan.

Hela släkten samlades kring en präst, som hette Henrik. På hans råd bådo de Herren, att han måtte visa dem den heliges kropp. Efter slutad bön stego de ombord. Genom Guds

försyn kom en vit fågel och slog sig under ljuvlig sång ned på skeppsstäven. Denna fågel följde de som sin vägvisare, tills de lyckligen anlände till den plats där den heliga kroppen låg. Då fröjdades de alla och prisade Herren Gud, som alltid är underbar i sina heliga.»

Ovanstående utgör ett sammandrag av Botvids legend. Den fullständiga versionen ingår i handskriften Codex Laurentii Odonis från 1300-talets slut.<sup>3</sup> Här finns också den fortsättning av legenden, som berättar om hur helgonets kropp först gravlades i Säby (Salem) kyrka och hur relikerna senare flyttades till en av Botvids broder, Björn, uppförd träkyrka vid fädernegården Hammarby och slutligen till den stenkyrka, som är Botkyrka nuvarande sockenkyrka. Den aktuella delen av legenden lyder i Trygve Lundéns översättning<sup>4</sup> som följer:

»Men de män, som forslade kroppen, återvände hem, och de förde den till den helige mannens egen gård. Där höllo de likvaka i två nätter, och de kände icke den onda lukt, som lik annars bruka giva ifrån sig, utan den ljuvligaste doft, och de tyckte sig blott ha suttit där en kort stund.

Efter övlig sed togo de kläderna av den helige mannen och begynte tvätta hans kropp. Då kom hans tjänarinna dit. Hon hade länge varit blind, men då hon tvådde sitt ansikte med detta vatten, återfick hon strax sina ögons ljus. Lovprisande helgonets kropp och tackande Gud följde hon med till kyrkan i Säby som från början helgats åt S:t Alban och som en ädelboren, minnesvärd man vid namn Hermund byggt på sitt fädernegods. Sedan mässorna och allt, som hör till kroppen och själen slutats, begrovo de helgonet, såsom det brukas, nära korskranket i denna kyrka. Där verkade Herren i ungefär nio år otaliga och otroliga underverk i den helige Botvids namn. Runt omkring i nästan hela Sverige rådde

då hedendomen, och de fåtaliga kristna höllo sig hittills dolda av fruktan. Ja, så stor var förföljelsen mot de kristna, att man på ett ting i Flottsund dödade en munk vid namn Erik, vars kropp flyttades till Tälje och begrovs där. Den helige biskop Eskil stenades i Strängnäs stad, varest hans residens synes ha varit.

Medan nu den helige Botvids kropp låg i graven, kom under dessa år en stor fruktan och bävan över alla hedningar i hela Sverige. Den inträngde särskilt i gillestugorna, så att de, som under danserna knivskurit varandra, ej kunde botas av någon, såframt de icke läto döpa sig och åkallade Sankt Botvids namn. Och så blevo alla lundar och avgudahus nedhuggna och förstörda. Under dessa år och på dessa platser uppbyggdes Guds kyrkor, varest avgudarnas vidskepliga dyrkan förut blomstrat. Från alla håll kommo till helgonets grav otaliga skaror av män och kvinnor, sjuka, blinda, lama, förtvinade, febersjuka, vilka alla återställdes till sin forna hälsa. Där renades de spetälska, de besatta botades, åt de döva återgavs hörseln, och de stumma återfingo talförmågan. En, som kröp på två kryckor, fördes dit. Hans hälar voro förvidna, och efter botandet sågo de ut som två diken. Medan så stora mirakler hände där, byggde den helige Botvids nämnde broder på deras fädernegods en kyrka, som först var av trä men som, när kristendomen gjorde framsteg, ersattes av en ståtlig stenkyrka. När träkyrkan var färdig, kommo två biskopar, Henrik av Uppsala och Gerder av Strängnäs, vilka invigde denna kyrka till Guds och Sankt Botvids ära. Följande dag gingo de med kors, vaxljus och rökelsekar, ångande av timjan, till Sankt Botvids grav, grävde upp den med en lätt stöt och funno i kistan den förborgade klenoden, dyrbarare än all konstnärligt arbetad brons, den helige Botvids ben.

Vid öppnandet av graven ström-

Fig 2. Hammarby prästgård från nordost. Den nuvarande byggnaden uppfördes 1804. Foto R Bennett 1974.

*Hammarby vicarage from NE. The present building was erected in 1804.*

mådde en så ljuvlig doft ut, att alla de närvarande förundrade sig över en sådan vällukt, och sjuka återställdes till den forna hälsan. De buro bort Sankt Botvids relik, och när de kommo i närheten av den sjö, som är på hans egendom, satte de ned dem. Då bröt en källa fram ur hårda marken, och den har ännu idag det klaraste ljuvliga vatten. Detta hände år 1129. År 1176 invigdes en stenkyrka till den heliga Gudsmoderns Marias, Sankt Botvids och alla helgons ära av Stefan, den förste ärkebiskopen av Uppsala, och av den i åminnelse salige biskop Vilhelm av Strängnäs, i vars stift denna kyrka ligger. Den är prydd med underverk, ty en kvinna, vars långvariga blindhet var känd för många, fördes dit, återfick synen och återvände glad hem utan någon ledare, tackande Gud och den helige Botvid.»

Botvidslegenden är tidigast bevarad i ett breviariefragment från Toresunds kyrka (Sö), daterat till 1200-talets senare del. Sannolikt är dock legenden äldre än denna handskrift och har möjligen utformats redan på 1100-talet.<sup>5</sup> De tidigaste beläggen för en Botvidskult tillhör också 1100-talet. En handskrift från senare delen av århundradet innehåller Botvids namn, och i Vallentunaboken från omkr 1198 anges helgonets festdag till den 28 juli.<sup>6</sup> Biskopen Henrik som år 1129 lät flytta relikerna till Hammarby är möjligen samme biskop Henrik som 1134 stupade i slaget vid Fotevik. Biskopen Gerder av Strängnäs är inte känd från någon annan källa medan däremot Stefan och Vilhelm, de biskopar som 1176 invigde Botkyrka, nuvarande sockenkyrka, är historiskt belagda personer. Med



undantag av legendens uppgifter härrör det tidigaste skriftliga omnämmandet av kyrkan från år 1283, då konung Magnus Ladulås instiftade S Botvids prebende, varigenom Botkyrka (»ecclesia beati Botvidi») och Slem, anslogs till underhåll åt en kanik vid Strängnäs domkyrka.<sup>7</sup>

### Prästgård

Kyrkoherdebostället vid Hammarby (fig 2) är beläget ca 700 m OSO om kyrkan. Den nuvarande gulmålade tvåvånings träbyggnaden uppfördes 1804 av dalkarlar. Verandan i två våningar tillkom i slutet av 1800-talet. Byggnaden har under 1900-talet genomgått flera reparationer.

Med undantag för omnämmandet i Botvidslegenden är inget känt om Hammarby under medeltiden. 1568 skall prästgården ha brunnit ned och senare ersatts med en ny byggnad. Denna tycks ha stått kvar till 1647 då en ny prästgård uppfördes åt kyrkoherden Ericus Johannis Achrenius. Byggnaden från 1647 var redan i början av 1700-talet starkt förfallen och då kyrkoherden Sven Norman

tillträdde 1722 fann han sig föranlåten att i en av kyrkböckerna göra följande kommentar: »Anno 1722 antog jag detta hårda och besvärliga pastoratet vid en aldeles nedernött prästegård och förfallne kyrkior samt torn och boobalkar allt i förstöring.» Norman, som var illa beryktad för dåligt leverne, hade påtvingats församlingen mot dess önskan och trots besvär hos Kungl Maj:t. Han kom snart i tvist med bönderna och avsattes från ämbetet 1731. Norman tycks emellertid ha genomdrivit en upprustning, sannolikt en fullständig nybyggnad, av prästgården. 1771 omtalas åter byggnadsarbeten och möjligen ersatte man då åter huvudbyggnaden. I början av 1800-talet gjorde den 1801 utnämnde kyrkoherden Jonas Jaedréns anspråk på att få bostadshuset ersatt med en modern nybyggnad. En ritning, utförd av arkitekten Carl Christoffer Gjörwell på Jaedréns uppdrag<sup>8</sup> stötte på motstånd i sockenstämman och då kyrkoherden sommaren 1804 äntligen fick se sin nya bostad uppförd var det i ett annat och enklare utförande än vad som ursprungligen planerats.

# Kyrkogården

Kyrkan är belägen i norra delen av socknen, invid den gamla landsvägen från Stockholm till södra Sverige och på en plats där tre av de för denna del av socknen karakteristiska åsryggarna löper samman. Den äldre delen av kyrkogården (fig 3, ABCD) är be vuxen med askar, almar och lönnar, och omges av en kallmurad bogårdsmur av gråsten. I sitt nuvarande skick tillkom murens norra sträckning 1781 och övriga delar 1793 och 1794 (st prot). Murens största höjd är ca 100 cm och största bredden ca 110 cm. På norra och västra sidorna finns ingångar med järngrindar mellan oputsade, plåttäckta tegelstolpar, vilka uppfördes i början av 1800-talet. Kyrkogårdens nyare del (ADEF), på andra sidan kyrkbacken väster om kyrkan, anlades på 1920-talet och invigdes allhelgonadagen 1926. En ytterligare etappvis utvidgning av kyrkogården (EFGH) påbörjades 1968 efter ritning av arkitekterna Erik Lundberg och Uno Söderberg. Utvidgningarna var i huvudsak slutförda hösten 1972 och invigdes hösten 1974. En rödmålad trälänga för kyrkogårdsförvaltningen uppfördes år 1962 norr om den nyare delen av kyrkogården.

Den äldre bogårdsmuren, vilken hade samma utsträckning som den nuvarande, var lagd med kalkbruk och avtäckt med trä. Som ofta utgjorde den ett ständigt återkommande bekymmer för församlingen och i stämmoprotokollen uppmanas socknens bönder ofta att fullgöra sina tilldelade skiften vid murens reparation. Arbeten på muren omtalas i arkivalierna under perioden 1641–1776. 1780 beslöt man till slut att helt riva muren med dess tak och mura upp den på nytt.

De nuvarande ingångarnas föregångare var välvda stigluckor, en i öster, en i söder och en i väster.

Tidigast försvann östra stigluckan om vilken i st prot 1629 kan läsas följande: »Anno 1629 Begynte Östra stegporten på kyrkiogården som uppsatt war af Tegel och Grååsten förfalla, och synnerligen hualfwet war igenom-slaget af watnet, så at muren begynte nederfalla». Dessutom meddelas att »... för Almennevågen skul, upkom af den porten stoor skada och myckin förargelse, glasfönstren alle dagar sönderkastade; så at man högeligen blev förorsakad tilsluuta och Igenmura den gången för nödfall skull, för arbete som der på giordes utgafs k.p. 13 daler». Senare har stigluckan, som tycks ha legat nära nordöstra hörnet, helt rivits.

1799 beslöt sockenstämman att de två återstående förfallna stigluckorna skulle borttagas »... och i deras ställe stenpelare uppföras och med tjenlig betäckning förses, samt grindar af träd förferdigas och med oljefärg anstrykas». De nya ingångarna kom, som framgår av citatet, att ligga på de äldres platser. 1808 slcpades den södra ingången och en ny togs upp i norr, mitt emot grindarna till fattighuset (se fig 13). Vid den norra ingången gjordes en inbuktning i muren. Samma år flyttades västra ingången så att den kom att ligga mitt för tornet — tidigare hade den befunnit sig ett stycke längre söderut. 1816 utbyttes de ursprungliga trägrindarna mot grindar av järn.

Någon klockstapel finns numera inte. År 1643 beslutade man att uppföra en klockstapel vilket också skedde samma år. Enligt stämmoprotokollet blev den emellertid så »... snöpligen uppsat ... at många både resande folk och Inneboendes i Församlingen storligen förargade sigh ...». Redan 1649 flyttade man därför klockorna till tornet.

En kyrkbod omtalas på 1630-talet. »Anno 1635 och 636 fördes kyrkio-

boden eller och k.herbergett aff kyrkiogården wth på wästre sijdan om Boogården ...»

## Gravkor

På kyrkogården finns två gravkor, det Liljencrantska i nordvästra hörnet och det Piperska i öster. Liljencrantska gravkoret (fig 4) är uppfört av putsat tegel i stram nyklassisk stil. Murarna är avfärgade i gult, med yttertak och dörrar klädda med svartmålad plåt. På en tavla ovanför ingången läses följande inskrift: JOHANNES LILJENCRAINTS / L. BAR. R.S. SENATOR / COLL. COMMERC PRAESES / OMN. RR. OO. COMMENDATOR ET VICE CANCELLARIUS / NATUS XX AUG. MDCCXXX DENATUS XXII IAN. MDCCXCV / HUNC SIBI SUISQUE POSTERIS TUMULUM STRUXIT / MDCCCVII (=Johan Liljencrantz,<sup>9</sup> friherre, riksråd, president i kommerskollegium, »kommendör av alla Kungl Maj:ts orden» och ordens vicekansler, född 20 augusti 1730, död 22 januari 1815. Detta gravmonument uppförde han åt sig och sina efterkommande, 1807). Arkitekt för gravkoret var Christoffer Gjörwell som några år tidigare uppgjort en ritning till ny huvudbyggnad vid kyrkoherdebostället Hammarby. 1943 restaurerades gravkoret och inreddes till kolumbarium på bekostnad av medlemmar av ätten Liljencrantz. Inskriften ovanför ingången kompletterades med Johan Liljencrantz dödsdatum vilket aldrig blivit inhugget. I samband med restaureringen undersöktes de starkt förstörda resterna av kistorna i gravkoret.<sup>10</sup> På grund av fukt från det intilliggande landsvägsdiket hade kistorna helt ruttat sönder och skelettdelar låg spridda över golvet. En samma år företagen osteologisk undersökning visade att fyra personer — alla män — begravts i koret.<sup>11</sup> Enligt en vid restaureringen funnen kistplåt är en

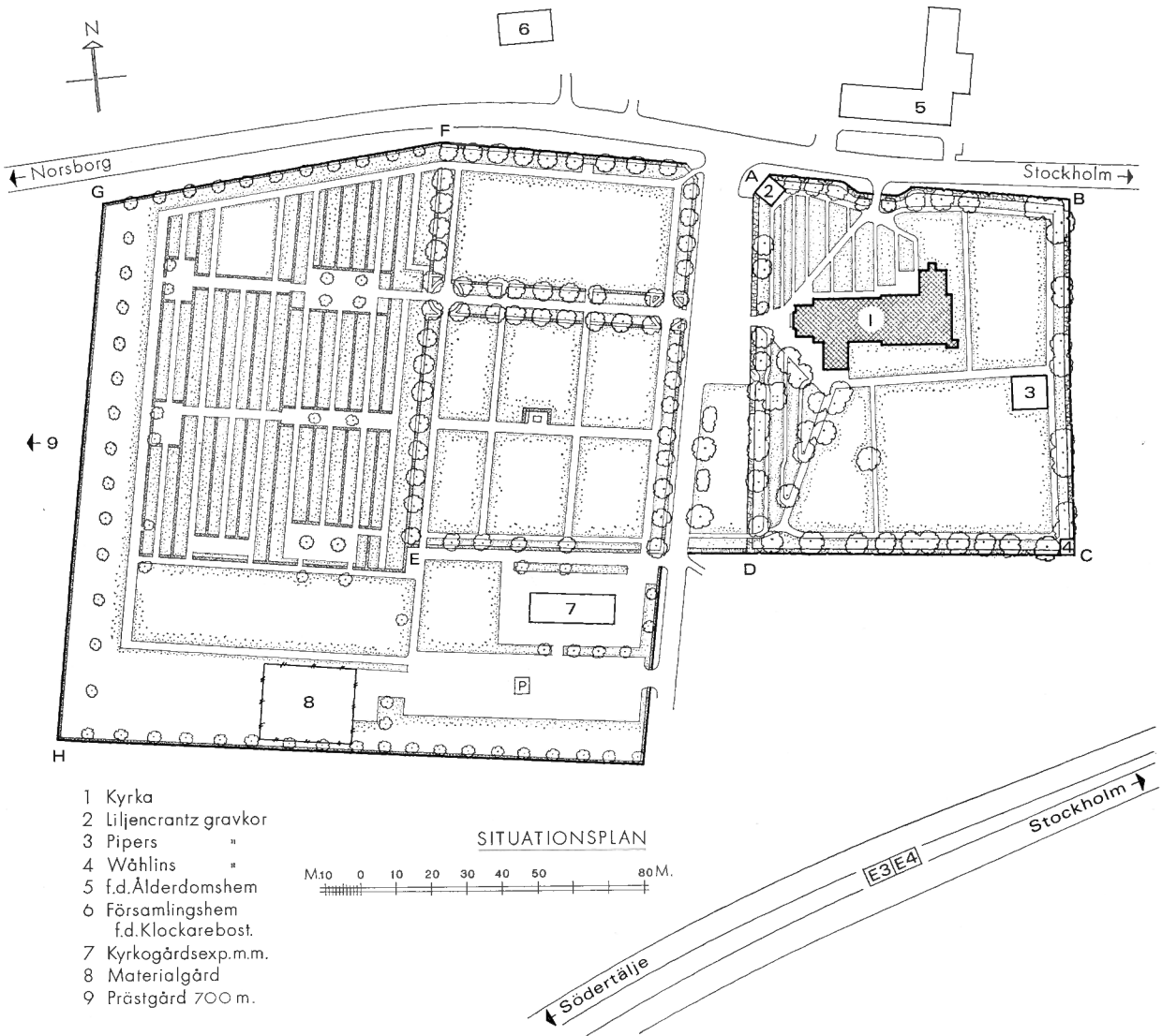


Fig 3. Situationsplan 1:2 000. Uppm J Söderberg 1974.

General plan, 1:2 000.

av dessa Johan Liljencrantz' sonson, kadetten Vilhelm Alexander Liljencrantz<sup>12</sup> (1817–1839), och med stor sannolikhet har överstelöjtnanten Carl Otto Liljencrantz<sup>13</sup> (1776–1818) gravsatts i koret. Kvarlevorna efter byggherren, Johan Liljencrantz, kunde lätt identifieras, eftersom han avled vid väsentligt högre ålder än de övriga. Vilken den fjärde släktmedlemmen kan vara är däremot mera ovisst.

Piperska gravkoret (fig 5) är upp-

fört i egypticerande stil av grå granitkvadrar och med detaljer i gjutjärn. Framför ingången finns en kolonnuren baldakin av gjutjärn. Tak av svartmålad plåt. På baldakinens tympanon står A Ω och på frisen läses inskriften: ANNO 1843 RESTE CARL CLAS PIPER VÅRDEN / ÅT SIG OCH SIN AFLEDNA KÄRA MAKAN / EBBA MARIA RUUTH / ÖMT ÄLSKAD OCH SÖRJD AF MAN, BARN, BARNABARN OCH WÄNNER.<sup>14</sup> Gravkorets arkitekt är inte känd. Möjligen kan det återgå på en

efterlämnad ritning av Fredrik Magnus Piper,<sup>15</sup> död 1824. I Konstakademins bibliotek finns en av Piper signerad ritning till ett mycket likartat gravkor för kyrkogården i Västerås.

Ett gravkor för familjen Wählin på Hallunda gård uppfördes år 1953 i kyrkogårdens nordöstra hörn. Ritningarna hade uppgjorts av arkitekten Erik Lundberg. Gravkoret har väggar av gråsten och pyramidformigt, spånklätt tak.

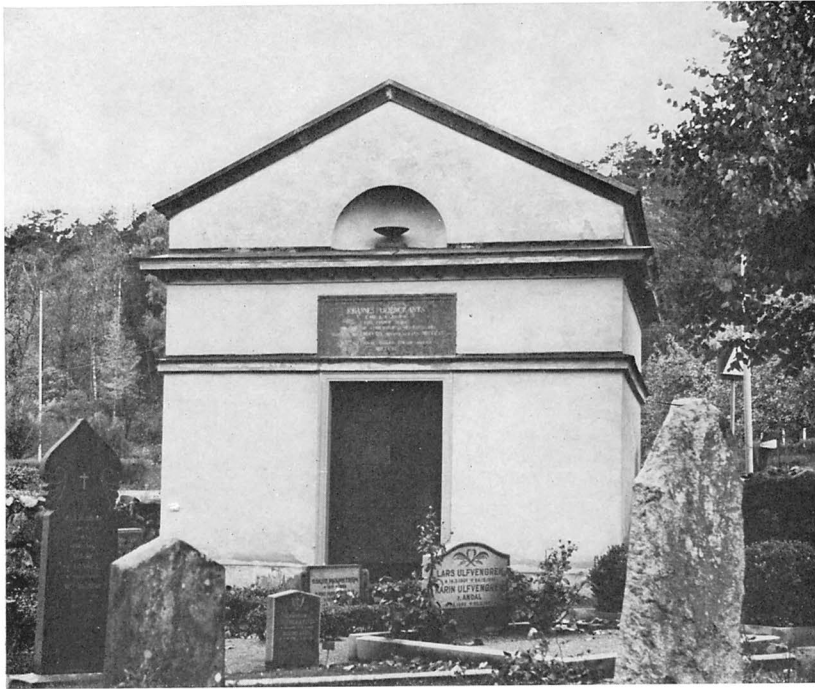


Fig 4. Gravkor på kyrkogården, uppfört 1807 för presidenten i Kommerskollegium Johan Liljencrantz. Foto R Bennett 1974.

*Burial chapel in the churchyard, erected in 1807 for Johan Liljencrantz, President of the Board of Commerce.*

Fig 5. Gravkor på kyrkogården för Carl Claes Piper och hans hustru Ebba Maria Ruuth. Uppfört 1843 i egypticerande stil. Foto R Bennett 1974.

*Burial chapel in the churchyard for Carl Claes Piper and his wife Ebba Maria Ruuth. Erected in imitation Egyptian style in 1843.*





### Gravar på kyrkogården

På kyrkogården påträffades 1923 en medeltida grav med fotänden 1,5 m norr om det nordvästra hörnet av kyrkans bredare östparti. Graven var avlång, stensatt, täckt av flata stenar och innehöll ett skelett med huvudet i väster.<sup>16</sup>

Kyrkogårdens äldsta gravvård är en klumpigt utförd gjutjärnshäll söder

om långhuset. Hällen har en svårläst, delvis obegriplig, spegelvänd inskrift: HÄR VNDER LIGER BE/GRAVEN SALIG ION LARSSON IFRÅN YT/TERGÅLA MÄD SIN K/ÄRE H MALIN E D OCH / EN DÅTER KIRSTIN(?) ... 1643 ...

I väster finns liggande kalkstenshällar över kyrkoherdarna Daniel Brannius (1714–1768) och Johan Gustaf Een (1717–1800).<sup>17</sup> Vidare

märks i väster resta gravstenar av kalksten över kyrkoherden Jonas Jaedré<sup>18</sup> (1765–1830) och över brukspatron Anders Tottie (1736–1816) och hans maka Hindrica Margareta Schröder (1746–1830). I öster står en rest gravvård över Catharina Dufwa (1780–1807) och norr om koret en över nämndemannen och kyrkvärden Carl Carlsson (1779–1820).

## Kyrkobyggnaden

### Plan och material

Botkyrka kyrka (fig 6, 9–13) består av ett torn i väster, rektangulärt långhus samt i öster ett rakslutet parti, något bredare än långhuset och liksom detta omfattande två travéer. Koret upptar den östligaste travén. På sedvanliga platser i nordöst resp sydväst ansluter sig sakristia och vapenhus. Långhuset tillhör den kyrka som enligt Botvidslegenden invigdes 1176. Tornet är sannolikt något senare tillfogat. Det nuvarande

östpartiet och sakristian har tillkommit under högmedeltiden efter rivning av ett äldre kor. Vapenhuset är sannolikt samtida med östpartiet men kan också ha uppförts först under senare medeltiden.

Hela kyrkan är byggd av vald och kliven marksten i relativt regelbundna skift. Det ursprungliga fogbruket har varit brett utsmetat över fogarna och på långhuset kunde bevarad kvaderristning tidigare iaktas på flera ställen. I samband med

kyrkans senaste restaurering år 1928 gjordes en fullständig omfogning av murarna. Tegel förekommer i portal- och fönsteromfattningar, i valvsystemet samt i östra gavelröstets rundblindring (se nedan). Kyrkan saknar sockel. Det är osäkert om den någonsin varit helt rappad, men en äldre teckning<sup>19</sup> (fig 7) visar att långhuset en tid har haft en enkel, sannolikt putsad dekoration av band längs murarnas överkanter, i hörnen och mitt på långsidorna. Mindre rester

Fig 6. Plan, 1:300. Uppm Å Seberg och J E Österberg 1930. Kompl 1974 av J Söderberg.

Plan, 1:300.

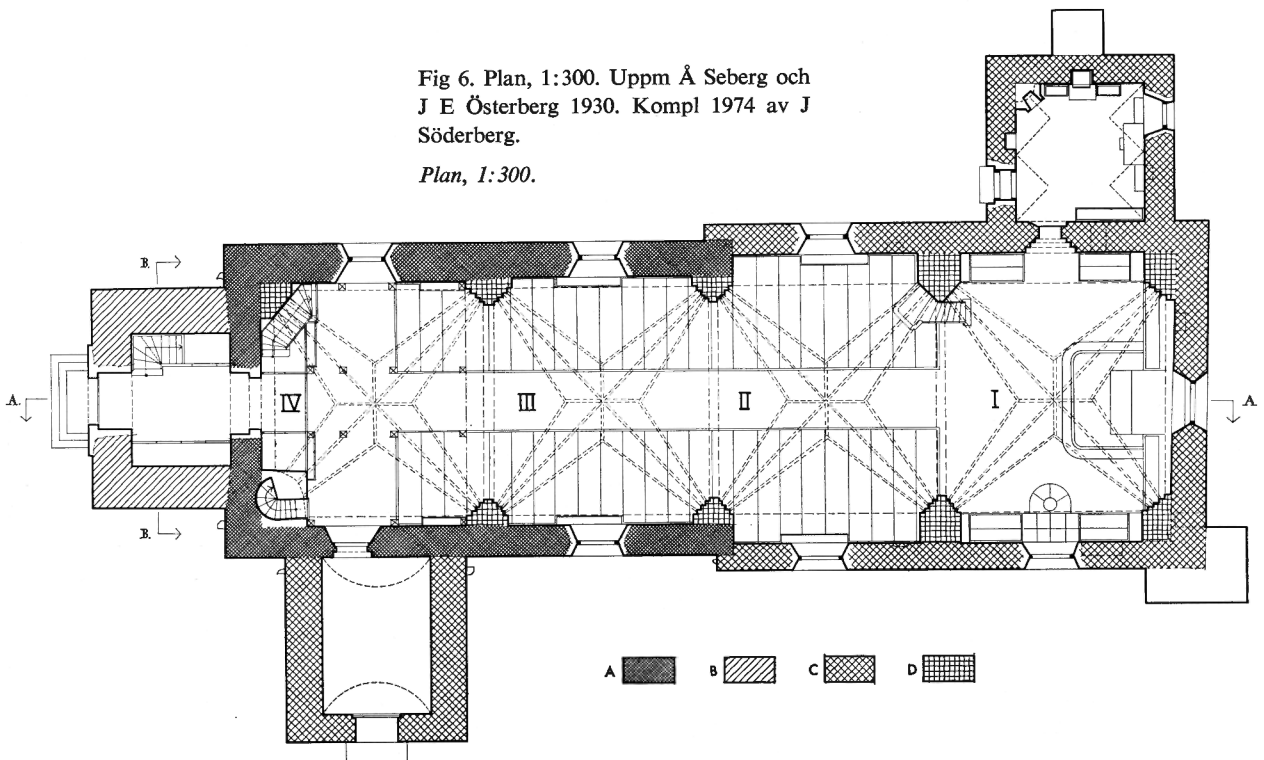




Fig 7. Teckning av kyrkan från nordväst ur P A F Sohlmans samling i ATA. Långhuset har försetts med en enkel dekor av putsade band.

*Drawing of the church from NW, from the collection of P A F Sohlman in ATA. The nave is decorated with a simple plaster frieze.*

Fig 8. Rest av målad dekoration ovanför det mellersta av fönstren på kyrkans norra sida. Foto R Bennett 1974.

*Remains of painted decoration above the central window on the N side of the church.*



av denna utsmyckning skall ha funnits kvar före restaureringen på 1920-talet.

#### Yttre dekoration

Korets gavelröste är dekorerat med en stor, slätputsad rundblindering i tegel. I övrigt inskränker sig den utvändiga utsmyckningen av kyrkan till en rest av en målad dekor strax under hammarbandet ovanför det mellersta av fönstren på norra sidan. Som framgår av fig 8 är den ena hälften liljeformig; den andra har en snedsgrafferad nedre del och där ovanför en rest av ett Georgskors. Dekoren är målad med en ljus rödbrun ton, övermålad med en mörkare. Sannolikt härrör den från senmedeltiden eller renässansen och bör ha tillhört en målad omramning kring fönstret eller eventuellt en längsgående dekor på murens övre del.

#### Ingångar

Kyrkans nuvarande ingång — genom tornet i väster — tycks ha tillkommit på 1760-talet eller möjligen först i början av 1800-talet. Sockenstämman beslöt hösten 1807 att en ny dörr på

västra gaveln av kyrkan skulle göras. Å andra sidan passar en utgift för »stora kyrkiodörrens förfärdigande» år 1763 och »beklädnad» året därpå, bättre in på västportalens järnbeslagna dubbeldörrar än på dörren i vapenhusportalen. Sockenstämmans beslut 1807 kan i så fall syfta på de dörrar som skulle skilja tornrummet från långhuset. Västportalen har rektangulär form och flankeras av putsade tegelpilastrar. Ovanför dessa finns ett entablement med fris och segmentgavel, liksom pilastrarna putsat och avfärgat i grått. På entablementets fris finns en inskriftstavla som dock saknar inhuggningar.

Långhusets ursprungliga ingång i söder används numera inte på grund av att vapenhuset omgjorts till begravningskapell. Portalen är rektangulär med putsat tympanon i rundbågig omfattning. Medeltida dörr av fyra stående plankor. Den ursprungliga döringen är bevarad. Dörren är utåt vapenhuset tjärad och ytan väderbiten.

I östpartiet har förutom sakristiportalen, som är helt bevarad, funnits två ytterligare portaler. Den ena av dessa låg på norra sidan, rakt under fönstret, den andra på sydsidan under det västligaste av de båda fönstren där. Södra portalen murades igen i samband med en större reparation 1808–1810 (st prot) medan den norra tycks ha varit igensatt redan 1622 då dopfunten flyttades till norra väggen, mitt för portalens forna plats (se s 40). Undersökningar i samband med restaureringen 1928 visade att de igenmurade portalerna båda haft trespråkiga tegelomfattningar i likhet med sakristiportalen (se nedan).<sup>20</sup> De igenmurade portalerna är numera endast markerade i putsen.

#### Fönster

Kyrkan har både på norra och södra sidan tre rundbågiga fönster. Nord- och sydfönstren har alla förstorats eller tagits upp i senare tid. Som ovan nämnts hade nordportalen gjorts om



Fig 9. Botkyrka kyrka från sydöst. Foto R Bennett 1974.

*Botkyrka Church from SE.*

till ett fönster redan före 1622. De övriga fönstren fanns att döma av räkenskaperna 1657 med undantag av nordväggens östligaste fönster, vilket togs upp efter beslut av sockenstämman 1773. Vid kyrkoreparationen 1810 förstörades fönstren till nuvarande form och i samband med detta blev det, som nämnts, nödvändigt att mura igen den ena sydportalen.

I korets östgavel (fig 13) finns ett stort spetsbågigt fönster som har bevarat sin ursprungliga form men som 1928 murades igen för att altarskåpet skulle få bättre belysningsförhållanden. Ett annat skäl var att fönstrets översta del skars av korvalvets sköldbåge. Östfönstret tycks

under medeltiden ha varit tudelat. Tidigare fanns ett stycke av en kraftig mittpost bevarat. Den ursprungliga solbänken av kalksten utbyttes mot en ny 1926. På korets utsida och även på insidan, ovanför valvet, syns över fönstret en rund avlastningsbåge. Detta kyrkans största fönster tycks i äldre tider ha lämpat sig som ingång för landsstrykare och en notis från 1625 berättar att satans tjänare då bröt sig in i kyrkan »genom dee stora glaastafflorne och förkrossade dem då, såsom och andre tijder skeedt är».

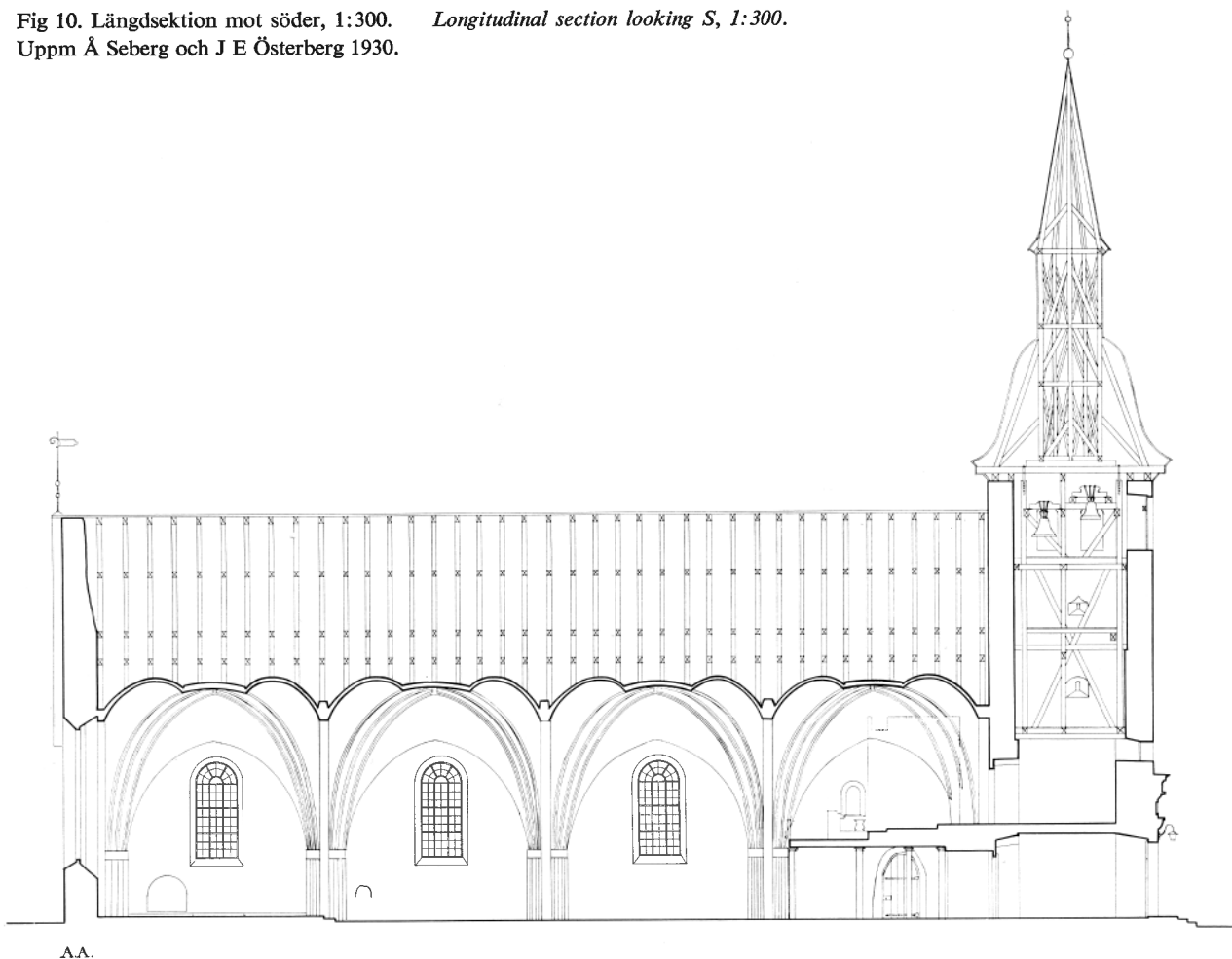
Ett ursprungligt romanskt fönster är bevarat i långhusets södra mur, ovanför sydportalen och strax öster om denna. På utsidan är fönstret till

största delen dolt av vapenhustaket medan den inre smygen är helt frilagd sedan restaureringen 1928.

I korets östgavel längst åt söder och intill strävpelaren i det sydöstra hörnet har funnits en rektangulär öppning i muren (höjd 60 cm, bredd ca 35 cm). Underkanten befinner sig 225 cm över nuvarande marknivå. På insidan stängs numera öppningen av en valvpelare och gluggen har i sen tid ytterligare fyllts igen med tegel, så att den nu är synlig från utsidan som en ca 25 cm djup nisch. Det har tidigare antagits att öppningen skall ha fungerat som biktglugg,<sup>21</sup> en tolkning som av flera skäl — inte minst den allt för stora höjden över markytan — får anses mycket osäker.

Fig 10. Längdsektion mot söder, 1:300.  
Uppm Å Seberg och J E Österberg 1930.

*Longitudinal section looking S, 1:300.*



### Yttertak

Kyrkans alla tak är spåntäckta. Nuvarande spånläggning tillkom vid restaureringen 1928. Dessförinnan var taken täckta med spån från till synes tre perioder. De äldsta spånen härörde från 1626–1634 (räk) och fanns kvar på sydsidans västra del och delvis på nordsidans östra och västra tredjedelar.<sup>22</sup>

### Torn

Tornet saknar förband med långhusets västgavel och rider på gavelröstet. Det är således inte ursprungligt men att döma av två utskjutande förbandsstenar nära marken på västgaveln har man då långhuset påbörjades också planerat ett torn, 1,5 meter bredare än det nuvarande.

Tornet har trots den reducerade bredden sin största utsträckning i norr-söder. Omkr 6 meter över marken syns en horisontal gräns i murverket som möjligen kan innebära en paus i uppmurningen. Otillräcklig grundläggning, i synnerhet i sydväst, har medfört sprickbildningar och tornet sammanhålls av insatta ankarjärn och av tre runt om löpande järnband, de förra tillkomna i slutet av 1720-talet, de senare år 1837. Siffrorna 1,1,2,8 i järn uppsattes på västfasaden år 1750 för att utmärka invigningsåret för Botvidslegendens träkyrka.

Rummet i bottenvåningen täcks av ett platt, putsat trätak. På norra sidan befinner sig den ursprungliga läktartrappan från 1810 (se nedan)

och på den södra ett förvaringsutrymme bakom en skärmvägg av trä, tillkommen vid restaureringen 1928. Vid restaureringen insattes också de nuvarande dubbeldörrarna mellan tornrummet och långhuset.

Tornet är ovan bottenvåningen genom bjälklag indelat i fyra våningar. Första våningens bjälklag utgör på samma gång bakersta delen av orgelläktaren till vilken en dörröppning leder. Vid trappan ned till bottenvåningen finns ett träracke med läsbar gallergrind. På västra väggen finns en rektangulär ljuslugg (50×40 cm) i rundbågig, putsad omfattning.

Andra våningen har en rektangulär ljuslugg i söder (50×20 cm). I tredje våningen löper ankarjärn i

Fig 11. Tvärsektion mot väster, 1:300.  
Uppm Å Seberg och J E Österberg 1930.  
*Cross section looking W, 1:300.*

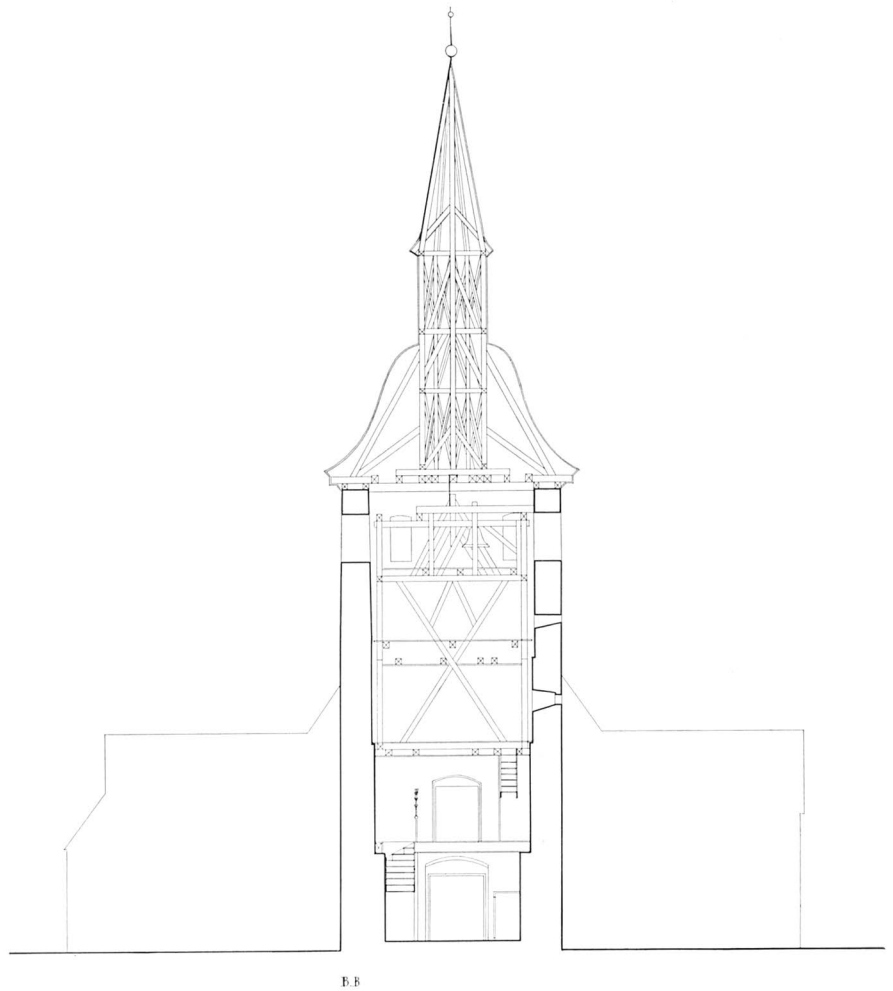


Fig 12. Kyrkan från nordväst. Foto omkr  
1900 i ATA.

*The church from NW. Photograph c 1900.*

norr-söder och öster-väster. Våningen har en mycket liten rektangulär ljusglugg i söder (45 × 12 cm). I fjärde våningen finns ljudgluggarna: 2 i söder, 1 mitt på västväggen, 1 åt öster på nordväggen och 2 i öster. Ljudgluggarna är rundbågiga och uppåt något avsmalnande. Den västra är störst med en höjd av 230 cm och bredden 130 cm. Övriga gluggar har en höjd av omkr 200 cm och en bredd av omkr 80 cm. Överst på murkrönet ligger några skift tegel, säkert tillkomna i samband med uppförandet av tornspiran.

Spiran nämns första gången 1632 då enligt räkenskaperna tornet beslogs med ny spån på två sidor, i norr och i söder. I st prot 1666 talas om »Botwedz kyrkios kyrkiotorns upresande». Den äldre spiran tycks under 1600-talet ha varit nedfallen och tornet provisoriskt täckt. På avbildningen på Sven Månssons karta från 1636 (fig 14) har kyrktornet ett enkelt sadeltak. Att man haft planer på att uppföra en ny spira framgår av flera notiser i stämmoprotokollen. Bygget kom emellertid inte igång förrän i slutet av 1720-talet i samband med den tornreparation som då företogs, och först 1735, efter flera





Fig 13. Kyrkan från nordväst. Foto R Bennett 1974.

*The church from NW.*

processer mellan församlingen och tornbyggets entreprenör, »war kyrkiotornet å nyo upbygdt och helt färdigt hwad trä = wärket vidkommer; men det återstår ännu at bleckslås och tjäras». Spiran, som fränsett ny spåntäckning ännu är bevarad, består av en firsidig karnissvängd huv, ett rakt åttkantigt parti och en åttasidig pyramidformig avslutning med kyrktupp i smidesjärn. Vid prostvisitation 1763 anmärktes på att tornspetsen var nedblåst »... hwaraf kyrkans anseende wid stora Landsvägen mycket afgår». Reparationen skedde inte förrän 1779. I samband med att kyrktuppen sattes på plats

skall det nu i sakristian förvarade spetsglaset ha kastats ned på kyrkogården (se s 63).

#### **Sakristia**

Sakristians gråstensmurverk är på flera ställen lagat med tegel och i det nordöstra hörnet är kraftiga ankarjärn insatta (fig 16). Dåliga grundförhållanden har dessutom gjort det nödvändigt att stötta upp nordmuren med en bred spånåv täckt stråvpelare. I östra muren finns ett rektangulärt fönster i yttre stickbågig, putsad omfattning. Fönstret är försett med ett kraftigt järngaller, insatt 1703 då fönstret förstörades eller möjligen

nyupptogs. Sakristian reparerades grundligt året innan, om vilket en järnflöjel på gaveln erinrar. Flöjeln har initialerna A A och året 1702. Före restaureringen 1928 satt flöjeln på korets östgavel.

Rummet täcks av ett tillplattat, i nord-syd gående tunnvalv med dubbla stickkappor i öster och väster. I nordvästra hörnet finns en murad spis, tillkommen i slutet av 1700-talet, och på östväggen ett murat altare. Det sistnämnda var före restaureringen 1928 större och hade ursprungligen varit en uppmurning för en vinkällare.

Ingången från kyrkan är spets-

Fig 14. Kyrkans omgivningar år 1636. Karta av S Månsson i LMS.

*The environs of the church in 1636. Map by S Månsson.*

Fig 15. Nedan t.h. Kyrkans omgivningar år 1712. Karta av E Agner i LMS.

*Bottom right. The surroundings of the church in 1712. Map by E Agner.*

bågig och utåt koret tresprångig. Medeltida dörr av sammantida järnplåtar med bevarad dörrring (fig 18). I västväggen upptogs 1928 en dörröppning ut mot kyrkogården. Markfukten i sakristian orsakade i äldre tider ständiga problem för församlingen och golvet fick ofta repareras. 1814 utbyttes ett äldre, murket trägolv mot golv av tegel och ovanpå detta lades 1839 ett plankgolv. Nuvarande trägolv inlades 1928 efter en noggrann isolering.

Sakristian har tre nischer, en i norr, en i söder och en i öster. I den norra, som är störst, befinner sig ett bevarat medeltida sakramentskåp av ek (fig 19). Skåpets takvinkel överensstämmer inte med nischens, och det är möjligt att det från början tillverkats för en annan plats än den nuvarande. Skåpets mått: höjd 90 cm, bredd 62 cm. Nischens mått: höjd 91, bredd 63 cm, djup 48 cm.

Västra och östra nischerna är rektangulära med måtten  $49 \times 66 \times 39$  cm resp  $45 \times 55 \times 35$  cm.

#### Vapenhus

Vapenhuset (fig 17), som har ett ganska oregelbundet murverk utan tydliga skiftgångar, har stötfog mot långhusmuren. På både östra och västra sidan finns 70 cm från långhusmuren utskjutande förbandsstenar, tre på vardera sidan. Stenarna ligger i flykt med östpartiets yttre

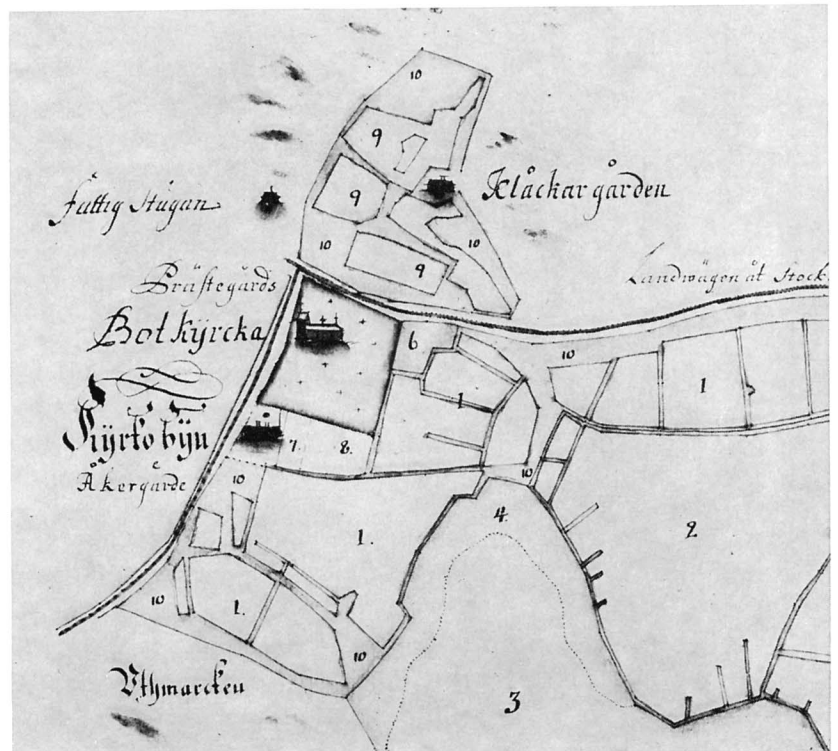
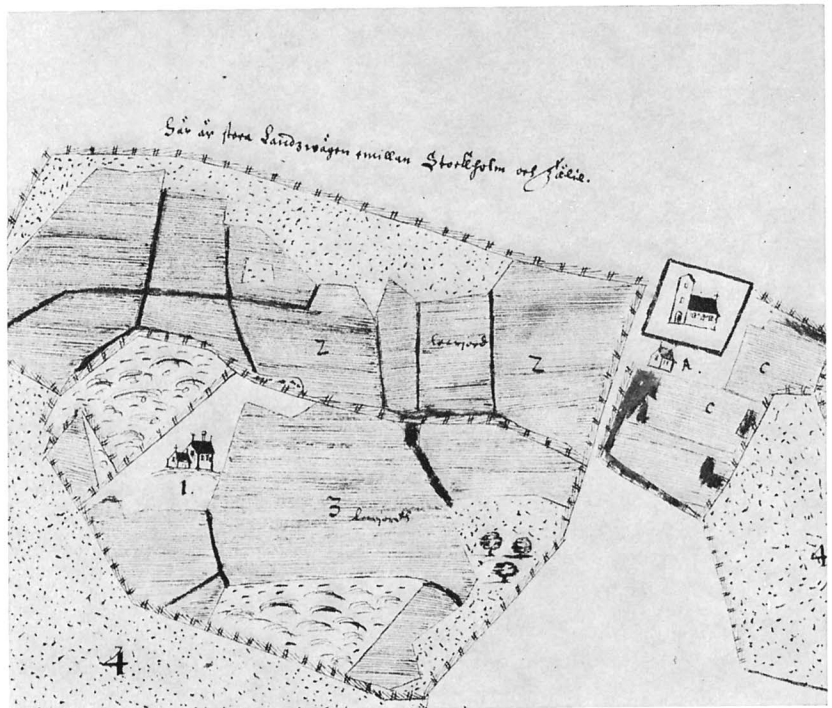




Fig 16. Sakristian från nordöst. Foto R Bennett 1974.

*The vestry from NE.*



Fig 17. Vapenhuset från sydöst. Foto R Bennett 1974.

*The porch from SE.*



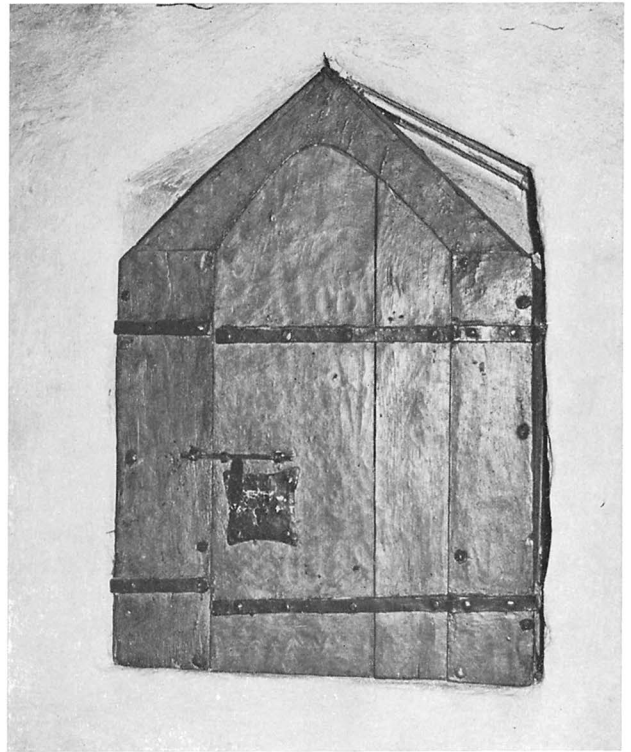


Fig 18. Medeltida dörring på sakristians dörr mot koret. Foto R Bennett 1974.

*Medieval door ring on the vestry door leading into the chancel.*

Fig. 19. Ovan t h. Medeltida sakramentskåp i en nisch i sakristians norra vägg. Foto R Bennett 1974.

*Above right. Medieval aumbry in the N wall of the vestry.*

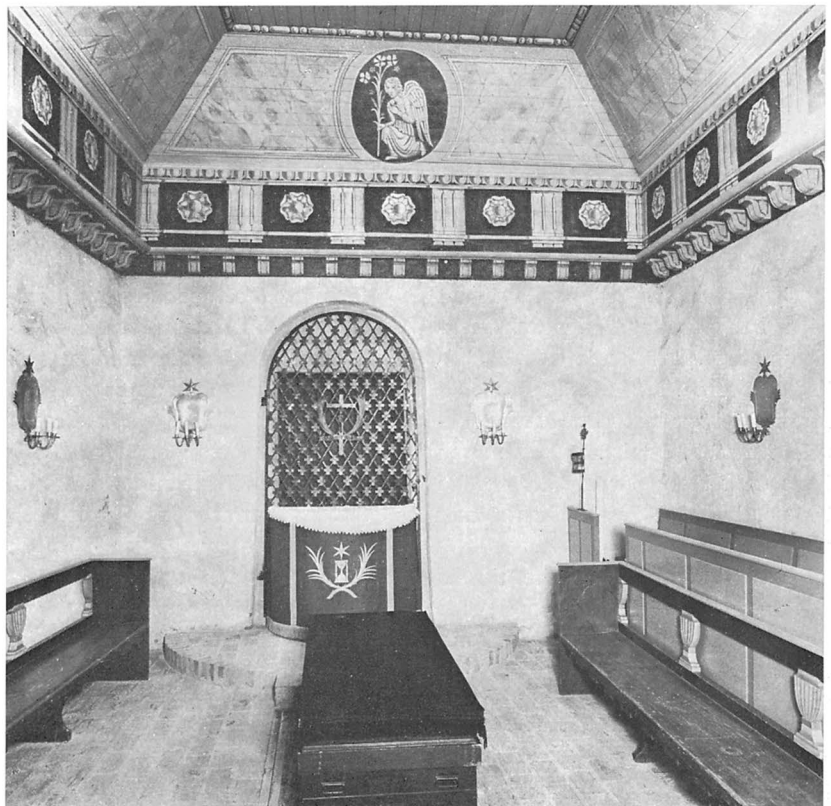


Fig 20. Interiör av vapenhuset med den 1926 tillkomna inredningen för användning som gravkapell. Foto S Hallgren 1974.

*Interior of the porch with the furnishing installed in 1926 to adapt the porch for use as a mortuary chapel.*

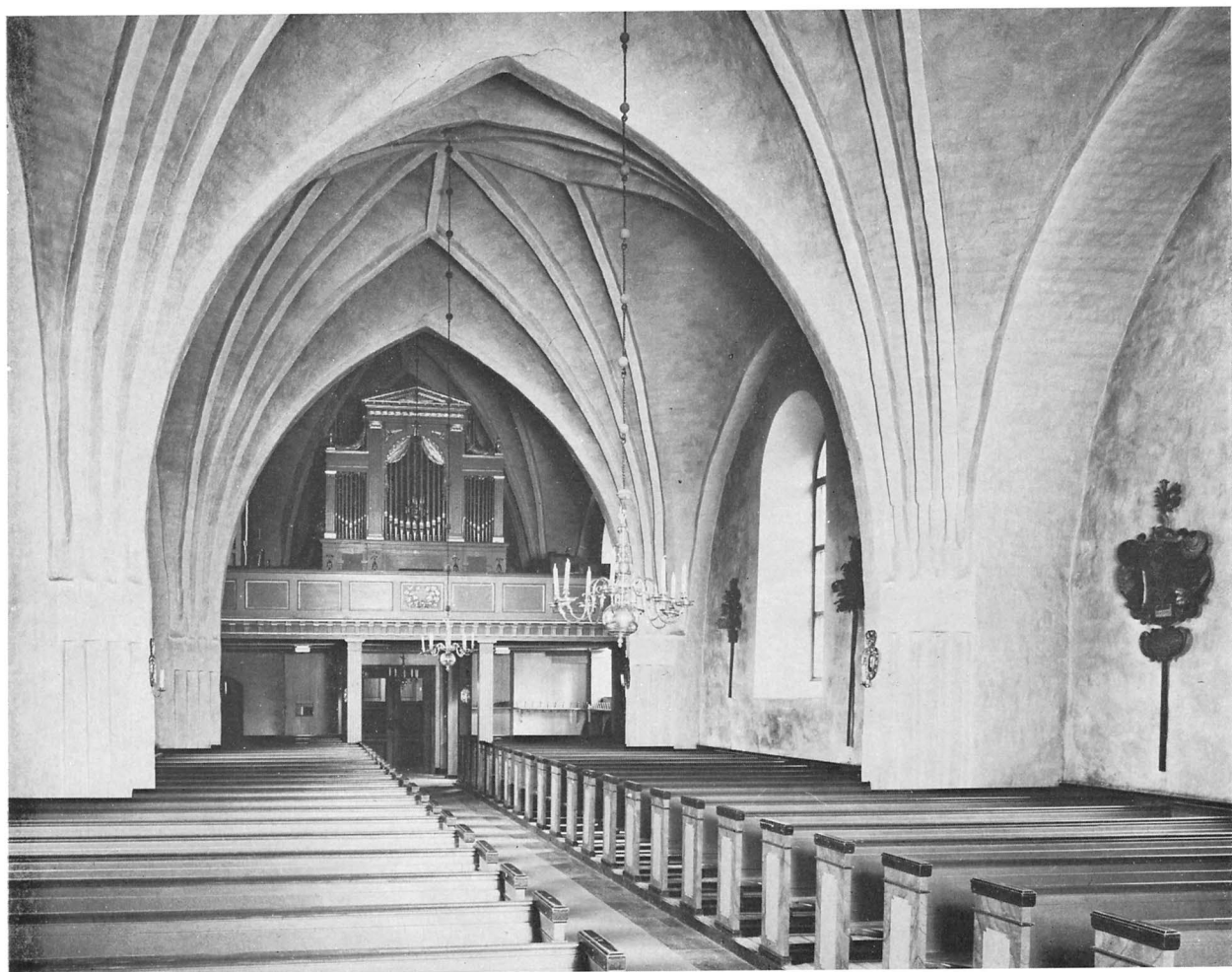


Fig 21. Interiör mot väster. Foto S Hallgren 1974.

*Interior looking W.*

murliv (se planen fig 6). Gaveln åt söder har på röstet en liten rektangulär ljusglugg. Portalen är enkelt rundbågig. Dörren, klädd med profilerad furupanel i snedmönster, härrör sannolikt från 1600-talet. I östra muren finns en rektangulär ljusglugg (höjd 70 cm, bredd 18 cm) vilken saknar yttre smyg.

Vapenhuset tycks i äldre tid ha stått utan innertak trots upprepade beslut om iståndsättning. En utskjutande sten ovanför portalen mot kyrkogården är möjligen en anfangssten för ett planerat valv. Under 1800-talet tycks vapenhuset mest ha använts som ved- och kolbod.

1926 inreddes vapenhuset till kombinerat bisättningsrum och begravningskapell (fig 20) efter ritningar av arkitekten Göran Pauli. Ett spegelvalv av trä insattes och försågs med enkla målningar av den i socknen födde konstnären Sven Erixson. Dekoren utgörs av marmorering i grått och ljusblått samt av änglar i ovala medaljonger, en i varje väderstreck. Den östra medaljongen har ingen målning utan istället ett smårutigt fönster som får sitt ljus från en kupa på vapenhusetaks östsida. Golvet omlades 1926 med tegel med undantag för ett parti trägolvet i rummets mitt, vilket täcker en likkällare. Vid

norra väggen, framför portalen in mot kyrkan, gjordes en avsats med ett halvrunt träaltare. I portalomfattningen bakom altaret insattes en gallergrind av järn, dekorerad med ett krucifix i samma material.

#### **Interiör och valv**

Kyrkorummet (fig 21–22) präglas av kontrasten mellan det väl upplysta långhuset och det efter östfönstrets igenmurning ganska mörka koret. Belysningen av koret har ytterligare dämpats genom den glasmålning som insatts i sydväggens östligaste fönster (se s 29). De fyra travéerna har var sitt stjärnvalv, vilande på kraftiga,



Fig 22. Interiör mot öster. Foto S Hallgren 1974.

*Interior looking E.*

profilerade murpelare och däremellan slagna sköld- och gördelbågar. Valven har alla halvstensribbor. De båda västligaste av dem — dvs i de travéer som omfattar 1100-talskyrkans långhus — har ribbor i enkel stjärnform och vilar på smala sköldbågar. I det högmedeltida östpartiets två travéer är sköldbågarna i norr och söder betydligt bredare, så att valven trots rummets större bredd får samma spännvidd som i väster. Ribbmönstret är dessutom något rikare med en ring i valvhjässan och tvärställda tegel nära ribbornas skärningspunkter.

I korets södra mur nära det syd-

östra hörnet finns en stor halvrund nisch med omfattningsbåge och bakgrund i putsat tegel (höjd 150 cm, bredd 162 cm, djup 55 cm, fig 25).<sup>23</sup> I övrigt finns i östpartiet tre mindre, rektangulära nischer bevarade, en i öster, en i söder och en i norr. Nischen på östgaveln (höjd 80 cm, bredd 70 cm, djup 46 cm) är belägen norr om det igenmurade fönstret och har sannolikt varit högaltarets förvaringsnisch. Bakgrunden, av tegel, förefaller från början inte ha varit putsad och det är troligt att nischen innehållit ett skåp. De södra och norra nischerna är belägna på sidoaltarnas traditionella platser, strax väster om

det andra pelarparet från öster. Södra nischen är sedan 1928 till större delen igenmurad men skall ha haft måtten 53–55 × 57 × 44 cm.<sup>24</sup> Norra nischens höjd 50 cm, bredd 60 cm, djup 37 cm.

#### **Golv**

Golvet är sedan 1806 belagt med grå kalkstensplattor (räk). I kyrkorummets östra del ingår också några äldre gravstenar i golvytan. Längs östra och södra väggarna i östligaste travén finns låga avsatser (se planen, fig 6) med nyare kalkstensplattor. Avsatserna tillkom 1928. Golven i bänkkvarteren är av trä.

# Byggnadshistoria

Bland helgonlegender från Sveriges medeltid hör Botvidslegenden säkerligen till dem som har bevarats i mest ursprunglig form. Att det finns skäl att godta uppgifterna om kyrkbyggena år 1129 och 1176 framgår av Toni Schmidts analys av legenden.<sup>25</sup> Den gör — säger hon — »ett ålderdomligare intryck än de flesta andra svenska legenderna. Icke ett spår av dominikansk påverkan. Intet begagnande av den andra favoritförebilden: Thomas Becket. Tidsmiljön företer drag som senare delvis gått förlorade: munken Erik som dödats i Flottsund och som vid tiden för

legendens avfattning ligger begravnen i Telge. Botvid eleveras av Gerder, en eljest okänd biskop. Det är uppteckningar, korta och liksom tillfälliga, utan tendens. Kombinationen sträcker sig ej längre än till det andra stiftshelgonet, Eskil. Möjligen härrör Botvidslegenden redan från 1100-talet. Den uppger sig vara nedskreven rogatu fratrum qui eiusdem Sancti ecclesie deservunt, på begäran av de bröder som ägnar helgonets kyrka sin tjänst. — Det är med det här sagda möjligt att i någon mån följa Botvids utveckling som helgon. Hans elevation har förmodligen firats 1129,

hans translation med ganska stor säkerhet 1176. Småningom har hans dyrkan spritt sig till andra stift än Strängnäs, men överallt har han tydligen trätt tillbaka för Eskil. Vad som kan vara historisk sanning i legenden saknar man möjlighet att bedöma.»

Om den träkyrka som Botvids broder, Björn, lät uppföra på fädernegården Hammarbys mark är inget ytterligare känt. Av stenkyrkan, som av allt att döma stod färdig 1176, återstår åtminstone långhuset i den nuvarande kyrkobyggnaden. Det har en yttre längd av 21 meter och en yttre bredd av nära 13 meter — kyrkan har vid byggnadstiden varit en av de största i landskapet. Det lägre och smalare kor som måste ha funnits i öster bör ha haft de ungefärliga yttermåten 8 × 9 meter. Rakslutna kor tycks ha varit det vanligaste i Södermanlands 1100-talskyrkor, men om det närmare utseendet vet man i fallet Botkyrka ingenting. Med hänsyn till kyrkans särskilda betydelse är det inte osannolikt att koret mot vanligheten varit absidförsett. Några grävningundersökningar har dock inte ägt rum och det är också möjligt att äldre murrester förstörts av 1600-talets gravläggningar i kyrkan.

De båda förbandsstenarna, nära marken, på långhusets västgavel tyder, som nämnts, på att man redan från början avsett att förse 1100-talskyrkan med ett torn, som skulle ha blivit bredare än det nuvarande. Byggnadsplanerna tycks dock snabbt ha ändrats eftersom förbandsstenar saknas högre upp på gaveln. Det torn som kom till utförande fick en yttre bredd av 9 meter mot ursprungligen planerade 10,5 meter. Hur lång tid som förflutit mellan långhusets färdigställande och tornbygget är omöjligt att avgöra — att det inte skett samtidigt framgår av att förband saknas och att tornet rider på väst-

Fig 23. Interiör mot väster med 1903 års bänkinredning. Foto J Lindros 1925.

*Interior looking W with the pews installed in 1903.*



gaveln. Någon lång tid har knappast Södertörns huvudkyrka och viktigaste vallfartskyrka fått stå tornlös.

Rivningen av det äldsta koret och kyrkans förlängning åt öster till nära dubbel längd har skett under högmedeltiden. Att sakristian tillkommit i samma byggnadsetapp tyder på att utvidgningen knappast kan dateras tidigare än omkr 1300. En viss dateringsgräns framåt i tiden ger det trävalv, som med tanke på det höga fönstret på östgaveln ursprungligen måste ha täckt rummet. Trävalven blev under loppet av 1300-talet omoderna och det är inte troligt att man under senare delen av århundradet försett en kyrka av Botkyrkas betydelse med ett sådant valv. Det enda bevarade inventarium som i tid kan sammanställas med kyrkans utvidgning är triumfkrucifixet, daterbart till omkr 1320–50 — en i sammanhanget relativt sen tidpunkt. En omständighet, som emellertid tyder på att ombyggnaden inte ägt rum förrän fram emot århundradets mitt, är det för Sörmland unika att kyrkans nya del breddats både på norra och södra sidan. Ett flertal kyrkor i landskapet förlängdes under högmedeltiden med nya kor av samma bredd som långhuset.<sup>26</sup> I de fall man önskade göra koret bredare tycks regeln ha varit att breddningen skedde åt söder och att det äldre långhuset breddades på samma gång.<sup>27</sup> I Botkyrka är tillbyggnaden ca 70 cm bredare både i norr och i söder. Man har haft för avsikt att senare flytta ut södra långhusmuren i flykt med östpartiets, vilket visas



Fig 24. Interiör mot öster före restaureringen år 1903. Foto i ATA.

*Interior looking E prior to the restoration of 1903.*



Fig 25. Korets sydöstra hörn. Framför den rundbågiga nischen i sydväggen står en kopia av det s k Botkyrkamonumentet. Dopfunten — från 1903 — är sedan 1928 uppställd på ett lågt podium. Foto R Bennett 1974.

*SE corner of the chancel. In front of the round-headed niche in the S wall is a copy of the so-called Botkyrka Monument. The baptismal font — made in 1903 — was placed on the low podium in 1928.*

av förbandsstenar i tillbyggets sydvästra hörn. För samma ändamål finns, som nämnts, förbandsstenar på vapenhusets östmur och också på västsidan, i linje med de övriga. De sistnämnda behöver inte tolkas som att man avsett att bredda tornet — kanske har man bara haft planer på ett kapell på tornets södra sida. Vapenhusets förbandsstenar och att rummet saknar valv är tecken — om också inte bevis — på att det hör till samma byggnadsetapp som kyrkans östra del. Vapenhusbyggen i Mellansverige dateras visserligen i allmänhet till 1400-talet men mycket tyder på att några sömrandskyrkor fick sina vapenhus redan under föregående århundrade.<sup>28</sup>

Det har tidigare antagits att kyrkans östra del från början i sin helhet har använts som kor och varit avskild från det romanska långhuset med ett korskrank.<sup>29</sup> De båda mitt för varandra placerade portalerna i norr och söder i travé II skulle ha varit avsedda för prästerskapet. Först senare skulle hälften av det medeltida koret ha lagts till långhuset. Att detta knappast kan ha varit fallet — i varje fall inte efter tiden för kyrkans välvning — framgår av läget för de båda nischerna i travé II. Med all sannolikhet utmärker nischerna de medeltida sidoaltarnas placering, vilket skulle innebära att koret från början inte upptagit större utrymme än nu. De båda portalerna bör rimligtvis sättas i samband med Botvidskulten, och ha varit avsedda för vallfarande snarare än för prästerskapet. En linje mellan de båda portalerna går mitt över platsen för det äldre koret, där man förmodligen låtit Botvids helgongrav ligga kvar efter ombyggnaden.

Den tredje perioden i kyrkans byggnadshistoria omfattar välvningen av östpartiet och det äldre långhuset. Om det sistnämnda varit flattäckat eller om trävalvet sträckt sig över hela kyrkorummet är omöjligt att avgöra. Stjärnvalvens enkla utform-

ning ger vid handen att välvningen skett tidigt och kanske varit fullbordad redan före 1400-talets mitt. I kyrkorummets sydvästra hörn byggdes en tegeltrappa som leder upp på kyrkvinden. En äldre uppgång till sakristians vind finns ännu bevarad på norra väggen i travé I. Den utgörs av en spetsbågig öppning, 145 cm hög och med underkanten 375 cm över nuvarande golvnivå. Öppningen är numera igensatt på den yttre sidan.

Egendomligt nog tycks kyrkan aldrig ha försetts med några mer omfattande medeltida målningar. Senast i samband med restaureringen 1928 gjordes provknackningar i valvputsen, men med negativt resultat. Den enda rest av målad dekoration som numera är synlig befinner sig på norra väggens västligaste del, nära golvet. Det rör sig om ett obetydligt målningsfragment med ockrafärg, möjligen återstoden av ett målat draperi som sträckt sig runt kyrkorummet på väggarnas nedre del. Om det är av medeltida ursprung är knappast möjligt att avgöra.

#### Senare förändringar

De viktigaste ingreppen i kyrkorummets arkitektur efter medeltidens slut har redan berörts i samband med byggnadsbeskrivningen. Fönstren, med undantag av östfönstret, förstörades i omgångar och fick slutlig form vid den stora reparationen 1810. Östpartiets nordportal blev efter reformationen överflödigt och var redan före 1622 omgjord till ett fönster. Portalen mitt emot på sydväggen behölls till 1810. En predikstol tycks ha tillkommit redan 1518 (s 38) och 1546 fick kyrkan något slag av bänkinredning. Under 1600-talet vidtog av allt att döma inga större förändringar av den fasta inredningen men 1702 skars korskranket ned till hälften och större delen av bänkinredningen byttes ut. Den nuvarande predikstolen uppsattes 1780 och vid reparationen 1810 tillkom läktaren

och nya bänkar i hela kyrkan. 1814 ersattes den äldsta orgeln, som skänkts 1774.

Kyrkans yttre genomgick flera reparationer under 1600- och 1700-talen. Yttertakets spån lades 1626–34. Tornet var i slutet av 1600-talet i dåligt skick och spiran nedfallen. Den reparation som påbörjades drog ut på tiden och var inte helt avslutad förrän 1735 då den ännu bevarade spiran tillkom. Efter att sprickor i tornet konstaterats, år 1836, förstärktes det året därpå med runt om löpande järnband. Också i kyrkans övriga delar hade man i äldre tider problem med sprickbildning. År 1819 upptäckte man sprickor i korvalvet »hvilka under de påföljande åren började utsträcka sig till kupans motsvarande omgifningar, hvarjemte åtskilliga remnor uppkommit och muren erhållit en betänklig lutning utåt, hvarför det år 1861 ansetts nödigt att, genom begge väggarnas sammanbindande med en jernstång midt igenom kyrkan, förekomma väggarnas ytterligare utskjutande.»<sup>30</sup> När strävpelarna i kyrkans sydöstra hörn och mitt på sakristians nordmur tillkommit är osäkert, men möjligen har det skett redan under senmedeltiden.

Invändigt var den viktigaste förändringen under senare delen av 1800-talet att altarskåpet togs ned från högaltaret och senare sattes upp ovanför ingången till sakristian. År 1875 ommålades interiören och den fasta inredningen (fig 24). Valvens sköldbågar försågs med kvaderimiterande målning och valvribborna fick målning i tegelimitation. En ny omfattande reparation ägde rum år 1903. 1810 års bänkinredning kasserades och utbyttes mot bänkar i nygotik (fig 23). Golvet, som blivit ojämnt, omlades och i samband med detta försvann en upphöjd grav i långhusets västra del (s 59). 1912 utbyttes orgeln och 1919 återuppsattes altarskåpet på högaltaret.

Vapenhuset inreddes år 1926 till

gravkapell efter ritningar av arkitekt Göran Pauli. 1928 genomgick kyrkan den omfattande restaurering, som alltjämt präglar interiören. Förslag till åtgärderna — som också innefattade en grundlig yttre reparation — hade uppgjorts av arkitekt Erik Fant. Valv och väggar avfärgades i en enhetlig putston. Den fasta inredningen målades om i olika grå nyanser. 1903 års bänkinredning ombyggdes med nya bänkgavlar i stram, klassicistisk stil. Östfönstret murades igen i det inre livet för att åstad-

komma bättre ljusförhållanden för altarskåpet. På korets södra sida gjordes ett lågt podium för dopfunten. Elektrisk belysning installerades, men med stor sparsamhet och endast på platser där det hade särskild praktisk betydelse. En dörröppning togs upp i sakristians västra mur. De utvändiga arbetena innefattade omfogning av murverket och ny spåntäckning på samtliga tak. Takstolen, som förskjutit sig och delvis var rötangripen, reparerades. När detta skrivs föreligger ett nytt restau-

reringsförslag, uppgjort 1967 av arkitekt Erik Lundberg. Det kommer i delvis ändrad form att ligga till grund för den reparation av kyrkan som planeras till 800-årsjubileet 1976.

### Uppvärmning

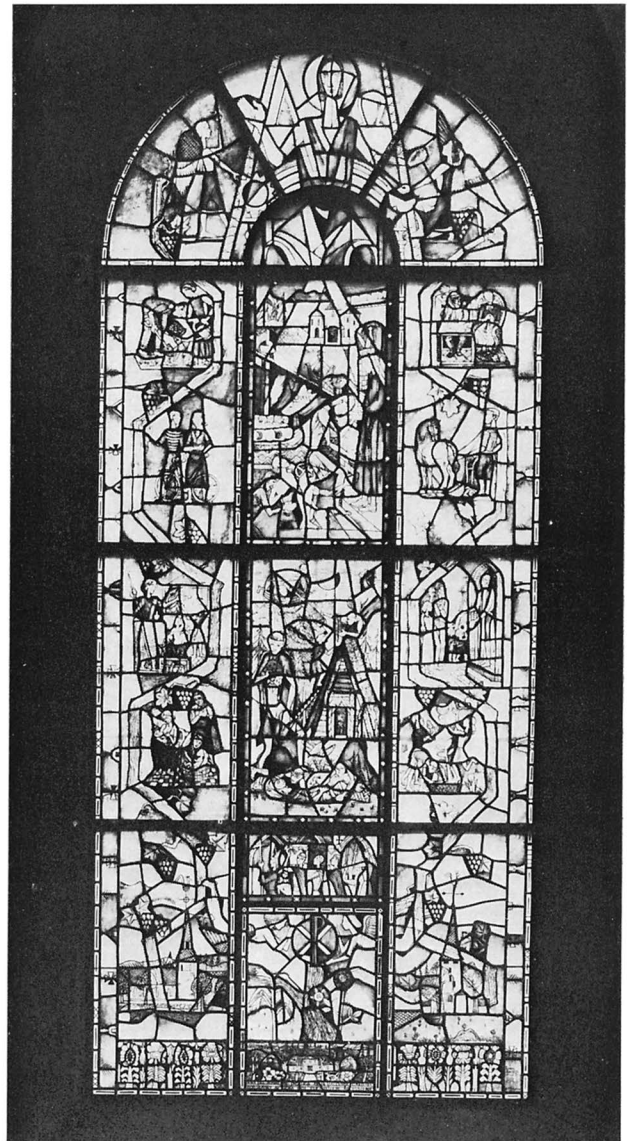
Före 1871 hade kyrkan ingen annan uppvärmning än den murade spisen i sakristian. 1871 och 1872 anskaffades järnkaminer som placerades invid valvpelarna mellan travéerna II och III. Vid restaureringen 1928 installerades elektrisk uppvärmning.

## Glasmålning

I det östligaste av fönstren på södra sidan av kyrkan insattes år 1955 en glasmålning (fig 26), komponerad av konstnären Einar Forseth och bestånd av Fru Tora Wåhlins fond för Botkyrka kyrka. Målningen, som upptar fönstrets hela yta, är huvudsakligen utförd i färgerna blått, gult och rött. Kompositionen är indelad i tre lodräta partier av vilka det mellersta skildrar S Botvids legend. Nederst i mittpartiet ett träd med Kristusmonogram i kronan och därunder en bild av Hallunda gård och inskriften: Till minne av lyckliga år på Hallunda gård skänkt av Tora och Per Wåhlin år 1950. Nederst i sidopartierna avbildas Botkyrka och Salem kyrkor och där ovanför framställs scener ur vardagens och kyrkans liv i nutiden. Överst i fönstret en framställning av Kristus, flankerad av änglar. Fönstret är signerat: EINAR FORSETH PINX. ÅLSTEN 1952–1954. N P Ringström.

Fig 26. Glasmålning i korets sydfönster, utförd av Einar Forseth 1952–54. Kompositionen upptar scener ur S Botvids legend och ur kyrkans liv i nutiden. Foto S Hallgren 1974.

*Stained glass in the S window of the chancel, executed by Einar Forseth, 1952–54.*



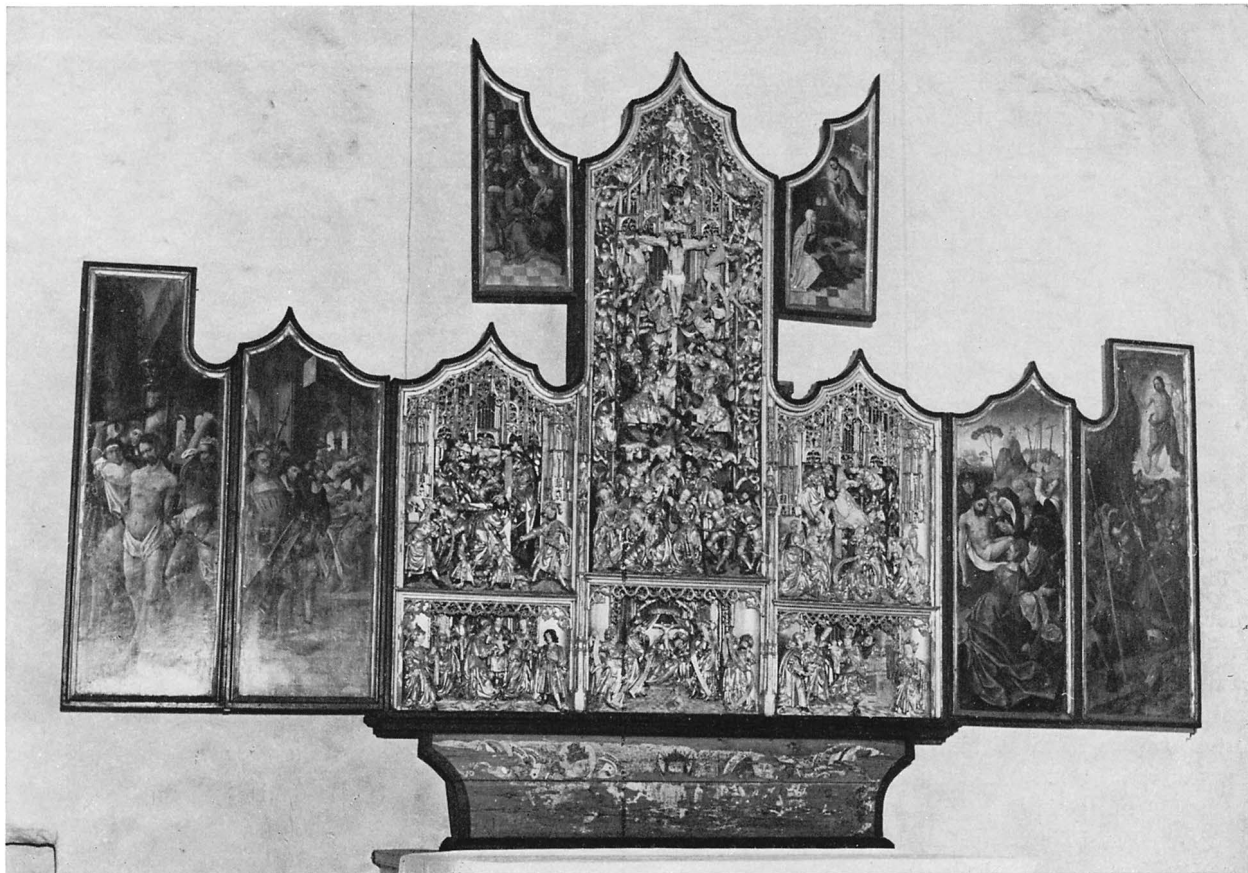


Fig 27. Altarskåp från tiden omkr 1525. Skulpturen har tillskrivits Antwerpenmästaren Jan de Molder, dörrarnas målningar den anonyme Antwerpenmanieristen »Meister der von Grooteschen Anbetung». Predellans målningar är av enklare kvalitet och utförda i Sverige. Foto M Bratt 1960.

*Polyptych dating from c 1525. The carving has been attributed to Jan de Molder, a master from Antwerp, and the paintings on the wings to the anonymous »Meister der von Grooteschen Anbetung». The paintings on the predella are of poorer quality, executed in Sweden.*

Fig 28. T h. Altarskåpet slutet. Foto S Hallgren 1974.

*Right. The polyptych closed.*

## Inredning och inventarier

### Altaranordning

Altaret är av tegel och försett med sentida träbeklädning, målad i grå och brun marmorering. Höjd 128 cm, bredd 258 cm, djup 167 cm. Enligt äldre uppgifter<sup>31</sup> finns på altarets översida en hålighet med måtten: 29 × 10 cm, djup 50 cm. Den är för närvarande inte tillgänglig för undersökning.

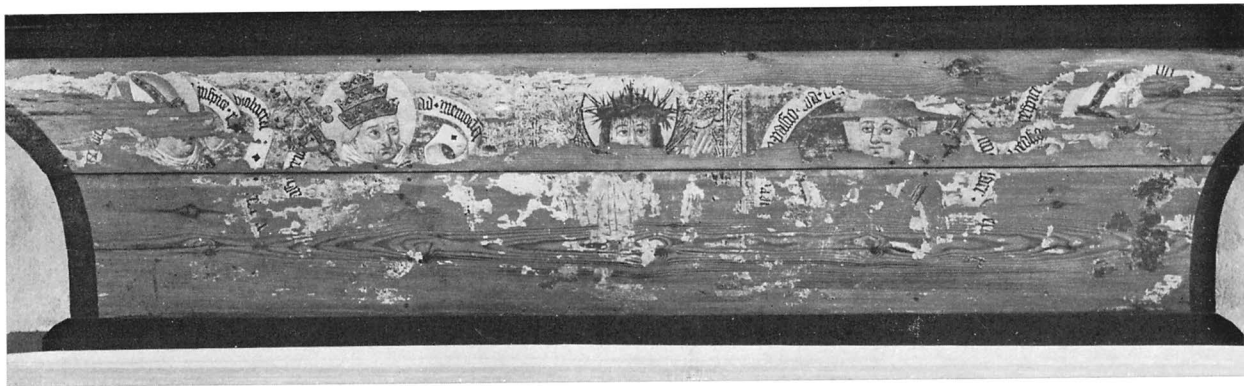
Den genombrutna altarringen »med förgyllda vaser i bildthuggeri» (inv 1853) skänktes 1808 av brukspatronen Carl von Warendorff<sup>32</sup> på Sturehov (st prot). Altarringen är sedan 1928 målad i grå och gråbrun marmorering och de stiliserade kärvarna har fått ny förgyllning.

### Äldre altaren

Ett eller flera sidoaltare tycks ha funnits kvar ännu 1637 eftersom det då talas om att ett antependium skänkts till »Stooraltaret» och att Peder Nilsson Gyllenax till Riksten som gravplats erhållit »Rummen som är emellan store Högaltaret och deth mindre vthi den Östre södre







Wråån» (ant om gravar 1637). Ett sidoaltare tycks alltså ha funnits i korets sydöstra hörn. Möjligen har den tidigare omtalade gluggen i östgaveln (s 17) haft ett samband med denna altarplats. Ett annat altare — av allt att döma ett korsaltare — nämns 1619 då dåvarande ägaren till Hunhamra (Norsborg), kammarjunkaren Staffan Lemnius<sup>33</sup> valde sig en »Ligstad och Graf mitt för alta-

ret». I ant om gravar samma år uppges nämligen att Lemnius till graven tagit tegel »af ett Altare som tillföre stodh mitt på gängen til höge Corens ingångh».

#### Altarskåp

Medeltida altarskåp av ek, skulpterat, krederat, målat och förgyllt (fig 27–28). Det består av tredelat corpus i sex avdelningar, fyllda med

figurskulpturer i scener, samt tre par målade dörrar av vilka ett par täcker corpus upphöjda mittparti. Nederst predella (fig 29). Största höjd 322 cm, corpus' bredd 277 cm, bredd med uppslagna dörrar 554 cm. Predellans höjd 27 cm, största bredd 214 cm.

Corpus' tre huvudscener framställer passionen med Korsfästelsen i mitten, Korsbärandet till vänster och Korsnedtagandet till höger. Övre delen av korsfästelsescenen (fig 31) upptas av de tre korsfästa med tre sörjande änglar och en djävul med den onde rövarens själ. Kring korsets fot är sex beridna män grupperade, bland dem Longinus med sin lans. Längst ned syns en grupp av nio personer: sörjande och bödlar. Hela kompositionen kantas av ett dekorativt grenverk — utgörande övre delen av en framställning av Jesse rot som har sin början i den undre avdelningen av corpus' mittparti. I grenverket klättrar eller sitter tolv förfäder ur Jesu släkttavla och allra längst upp står Maria med barnet.

Korsbärandet på corpus' vänstra sidoparti framställs som en upprörd scen där Kristus dignar under korset



Fig 30. Korsbärandet. Detalj av corpus' vänstra sidoparti, övre scenen. Foto M Bratt 1960.

*Christ Bearing the Cross. Detail from the left section of the central panel, upper scene.*

Fig 29. Tv. Predellan med dess svårt skadade målning, föreställande de fyra kyrkofäderna. Foto i ATA.

*Left. The predella with its gravely damaged painting, representing the four fathers of the Church.*

och misshandel från bödlar (fig 30). I förgrunden en genrebild med en hund och två mindre figurer, den ena med en apa, den andra blåsande i ett musikinstrument.

I Korsnedtagandet (fig 1) står vid korsets fot Maria och Johannes, omgivna av fyra kvinnor i rörliga ställningar. Kristi kropp nedtages av tre män. Längst upp till höger i sidogrunden skjuter en man en skottkärra till staden och tre tunnor syns stående invid ett husparti.

I corpus' tre undre avdelningar framställs till vänster Omskärelsen, i mitten Jesse rot och till höger Frambärandet i templet. I Frambärandet liksom i Omskärelsen förekommer förutom Jesusbarnet sju personer. I förgrunden finns i båda scenerna hundar. Den manliga, vänstra flygelfiguren i frambärandet har en korg med tre duvor och kvinnan som utgör höger flygelfigur bär ett ljus (fig 32). På de flesta av altarskåpets skulpturdelar förekommer på marken Antwerpens stämpel — en avhuggen utbredd hand. En annan stämpel, liknande ett tredelat altarskåp, finns på corpus ramverk, på yttresidan av vänstra gaveln. Stämpeln syftar möjligen på snickeriarbetet.

Dörrarnas målningar upptar följande motiv:

Insidorna:

På de övre dörrarna till vänster Törnekröningen och Begabbandet, till höger hur Kristus efter uppståndelsen uppenbarar sig för sin

3 - 755314 Botkyrka kyrka

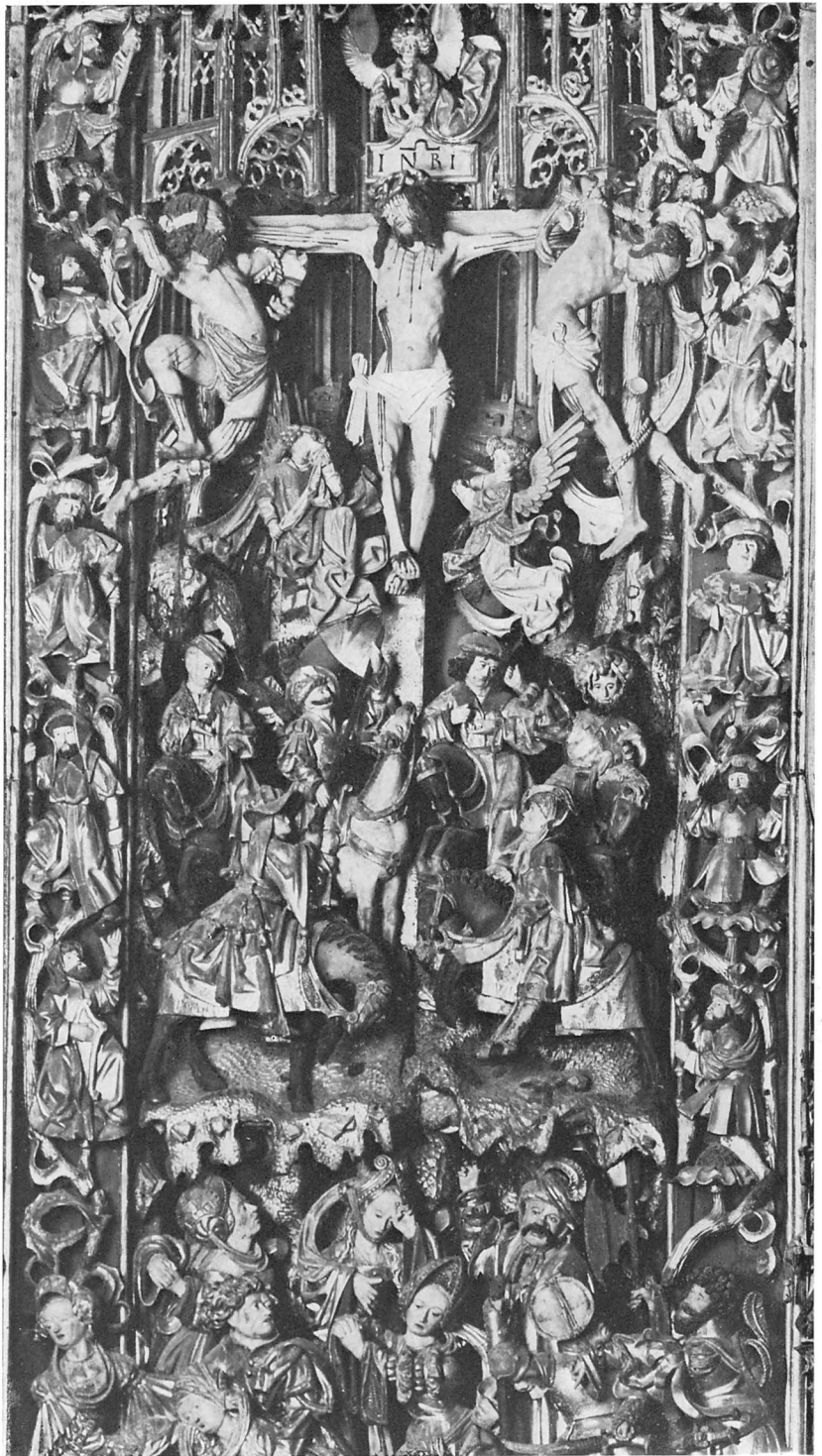


Fig. 31. Corpus' mittparti med Korsfästelsen. I grenverket på ömse sidor klänger förfäder ur Jesu släkttavla — en fortsättning på den framställning av Jesse rot, som finns i corpus' undre avdelning, rakt under korsfästelsescenen. Foto S Hallgren 1974.  
*The central panel with the Crucifixion. In the branches on either side are forefathers of Christ—a continuation of the tree of Jesse in the lower part of the panel immediately below the Crucifixion.*



Fig 32. Tv. Detalj av corpus' högra sidoparti, nedre scenen. Bilden visar den högra, kvinnliga flygelfiguren i Frambärandet i templet. Foto M Bratt 1960.

*Left. Detail from the right section of the central panel, lower scene. The figure shows the right one of two figures flanking The Presentation in the Temple.*

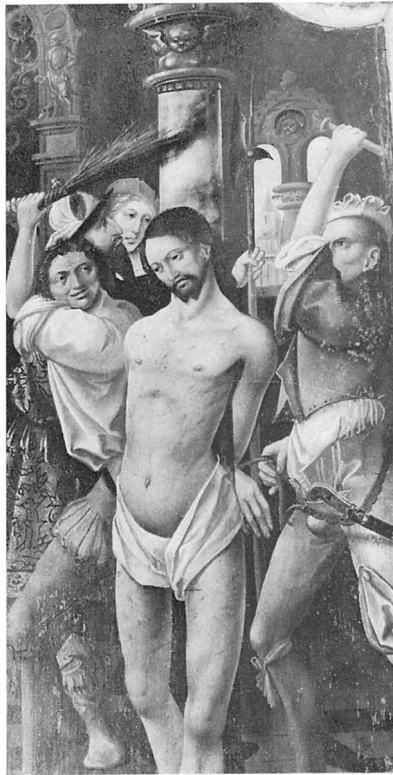


Fig 33. Kristus gisslas. Målning på insidan av den yttre vänstra av altarskåpets nedre dörrar. Foto M Bratt 1961.

*The Scourging of Christ. Painting on the inside of the outer left lower door of the polyptych.*



Fig 34. Th. Kristus inför Pilatus. Målning på insidan av den inre vänstra av altarskåpets nedre dörrar. Foto M Bratt 1961.

*Right. Christ before Pontius Pilate. Painting on the inside of the inner left door of the polyptych.*

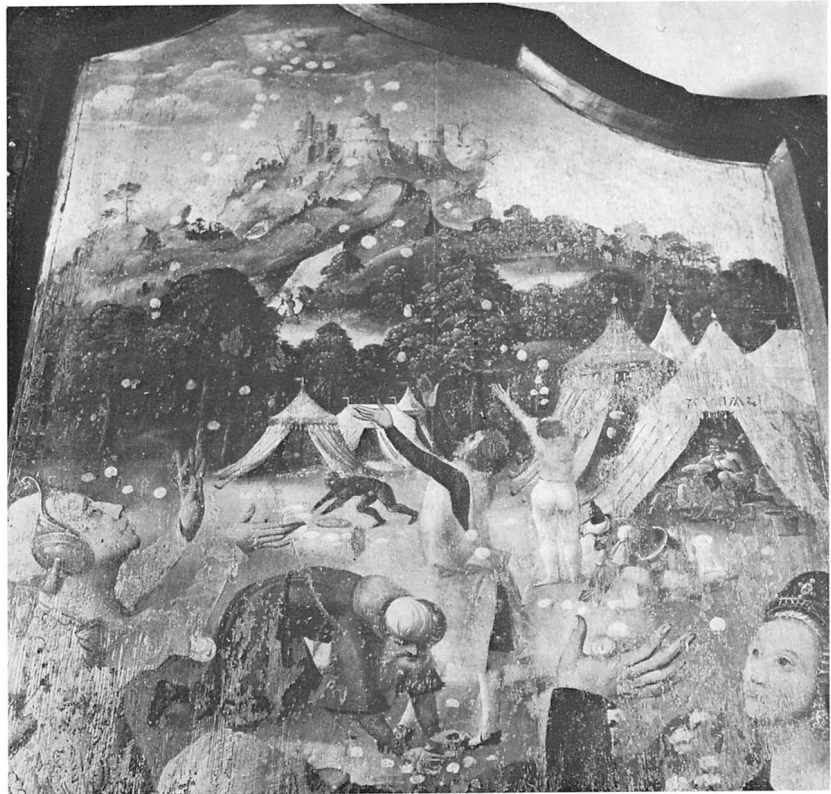


Fig 35. Mannaregnet. Detalj av målning på utsidan av den inre högra av altarskåpets nedre dörrar. Foto S Hallgren 1974.

*The Rain of Manna. Detail from the painting on the outside of the right inner of the lower doors of the polyptych.*

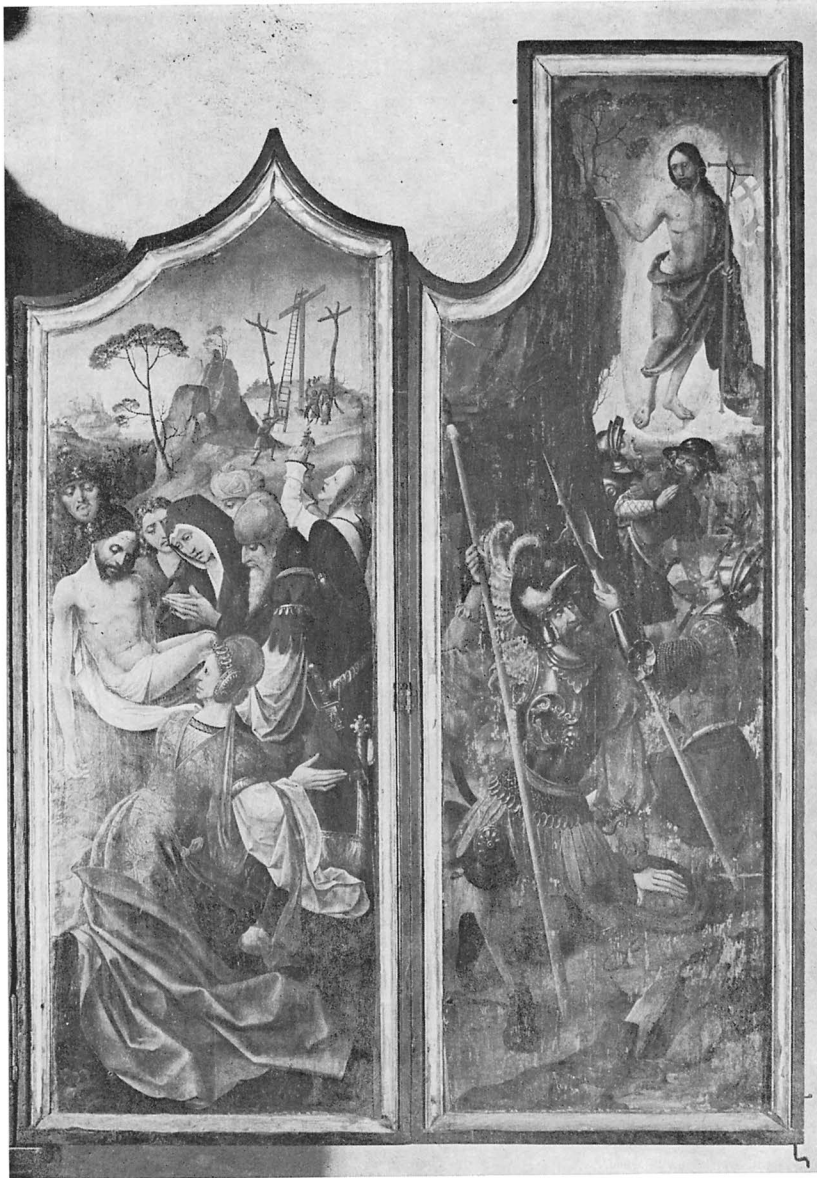


Fig 36. Altarskåpets nedre högra dörrar. Målningarna visar Kristi gravläggning resp Uppståndelsen. Foto S Hallgren 1974.

*The lower right doors of the polyptych. The paintings depict the Deposition and the Resurrection of Christ.*

språkband. Från vänster till höger framställs: Biskop: A[ugustinus · in]-spice · vwulnera · [redemptoris] (= Se in i Frälsarens sår!); påve: [Gregorius · P]assi[o · ]cris[ti · ] ad · memoriam [ · revocetur] (= Återkalla Kristi lidande i ditt minne!); Kristus som Smärtoman; kardinal: [H]iero[nym]-us · passio · tua · do[mine · ]sing[ul]are · [est remedium] (= Herre, ditt lidande är vår enda frälsning.); biskop: [Am]brosius · respice ... (fortsättningen oviss eftersom de vanliga texterna i detta sammanhang börjar med »tantum» eller »noli»).

Altarskåpets skulpturala delar har av Roosval tillskrivits Jan de Molder<sup>34</sup>, målningarna den anonyme Antwerpenmanieristen »Meister der von Grooten Anbetung».<sup>35</sup> Ett helt likartat altarskåp finns i Västerlövsta kyrka, Uppland, och ytterligare några skåp från de Molders ateljé finns bevarade från kyrkor i Mellansverige. Botkyrkaskåpet kan dateras till tiden omkr 1525. Skåpets öden kan följas från ett par årtionden efter tillkomsten, tack vare en skrivelse från sockenmännen i Botkyrka<sup>36</sup> — odatad och utan den kungliga adressatens namn, men av innehållet att döma ställd till Johan III. Av brevet framgår att kungahuset tidigt hade ett gott öga till den ståtliga altarprydnaden. Gustav Vasa önskade på 1550-talet byta skåpet mot det då omoderna lübeckskåpet i Stockholms Storkyrka, och erbjöd sig att betala församlingen 300 daler i mellanskillnad om bytet kom till stånd. Skrivelsen meddelar emellertid att »efter Sochnen där till, icke war benägen, wille hans K:M: förnemnde Taffla inthett latha röra». På 1570-talet lyckades drottning Katarina Jagellonica genom kanslissekreteraren

moder. På de nedre dörrarna från vänster till höger: Kristus gisslas (fig 33), Kristus inför Pilatus (fig 34), Gravläggningen och Uppståndelsen (fig 36).

Utsidorna:

På de övre dörrarna änglar med Kristi pinoredskap; till vänster med gisselpelaren, till höger med lanser och spikarna. Övriga passionsverktyg finns i de övre delarna av Gregorii mässa, som upptar de båda mellersta dörrfälten på de nedre dörrarna.

Dörrfältet till vänster visar här Abrahams och Melkisedeks möte och det till höger Mannaregnet (fig 35). De sistnämnda motiven är prototyper för Nattvarden.

Av predellans målningar, framställande Kristus och de fyra kyrkofäderna, återstår numera endast rester. Predellan är tillverkad av furu och säkerligen av svenskt ursprung. Målningarna har varit av enklare kvalitet än de på dörrarna. Kyrkofäderna har på vanligt sätt burit

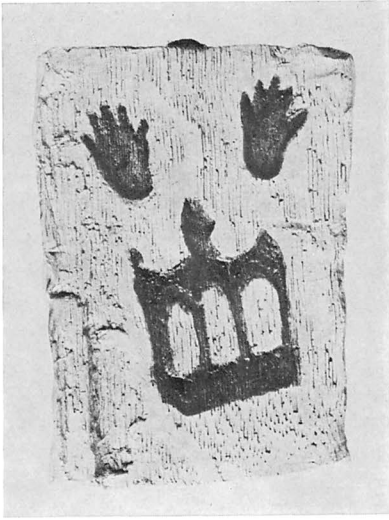


Fig 37. Stämpelar på altarskåpet. Foto från konserveringen 1919 i ATA.

*Marks on the polyptych. Photograph taken during the conservation made in 1919.*

Peder Rasmusson<sup>37</sup> utverka altarskåpet av Botkyrkabönderna som i gengäld lovades »een god klocka, den besta, wij wille begiäre ... een god Altare Taffla igjen, och ett par Messe, och AltareKläde, med alle tillhörningar». Vid drottningens död 1583 hade man trots löftet »inthett mehre becommitt igjen ähnn een lijthen klocka, som een Mann, wäll kann bäre, huart han will Sammaledes een målat Taffla, som nu snart förfaller stycke ifrå stycke». Katarina Jagellonica hade haft för avsikt att ställa upp skåpet i kapellet på det nybyggda Drottningholm, men av Botkyrkamännens skrivelse att döma kom det istället till Riddarholmskyrkan. Man anför nämligen att: »... effter samma wår Taffla icke kom till Drottningeholms Kyrka, som hennes N:M: hade achttdet: Ähre wij fattige Männ på thett allerunderdånigste begiärandes om möjligitt kann ware wår Alltare Taffla igjen, som nu står vtij Gråmunka KlosterKyrkia ...».

Konungen villfor församlingens önskan att återfå altarskåpet och det stod sedan på sin plats ända till 1873, då man tog bort dörrarna och predellan. Orsaken var att dörrarna ansågs skymma ljuset i koret och av samma anledning tog man 1875 bort skåpet helt, och ersatte det med ett enkelt altarkors (s 62).

Skåpet återuppsattes 1919 efter att ha restaurerats av konservatorerna Svensson & Paulander.<sup>38</sup> Nedersta delen av predellan saknades 1919 men återfanns senare i vapenhuset och insattes på sin plats vid restaureringen 1928 då man, som ovan nämnts, också murade igen det östra korfönstret för att skapa bättre ljusförhållanden för altarskåpet. 1958 konstaterades att skåpets förgyllning

och polykromering börjat flagna och en grundlig konservering utfördes samma år av ateljé Alfred Nilsson.<sup>39</sup>

### Triumfkrucifix

Triumfkrucifix med rester av polykromi (fig 38–39). Korset, framställt som ett avkvistat träd, är av björk, figuren av ek. På korsarmarna har funnits fyrpassformiga ändplattor med evangelistsymbolerna; endast en av dessa är delvis bevarad. I korsarmarnas skärningspunkt, bakom Kristi huvud, finns en stor skulpterad korsgloria med rester av kreddering och polykromering i blått, rött och guld. På den uppåtgående korsarmen ett skadat språkband med I N R (I). Korsstammen har en tapp för infällning i trabes.

Fig 38. Triumfkrucifix från förra delen av 1300-talet. Nu i SHM. Foto S Karlsson 1958.

*Rood from the first part of the 14th century. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.*

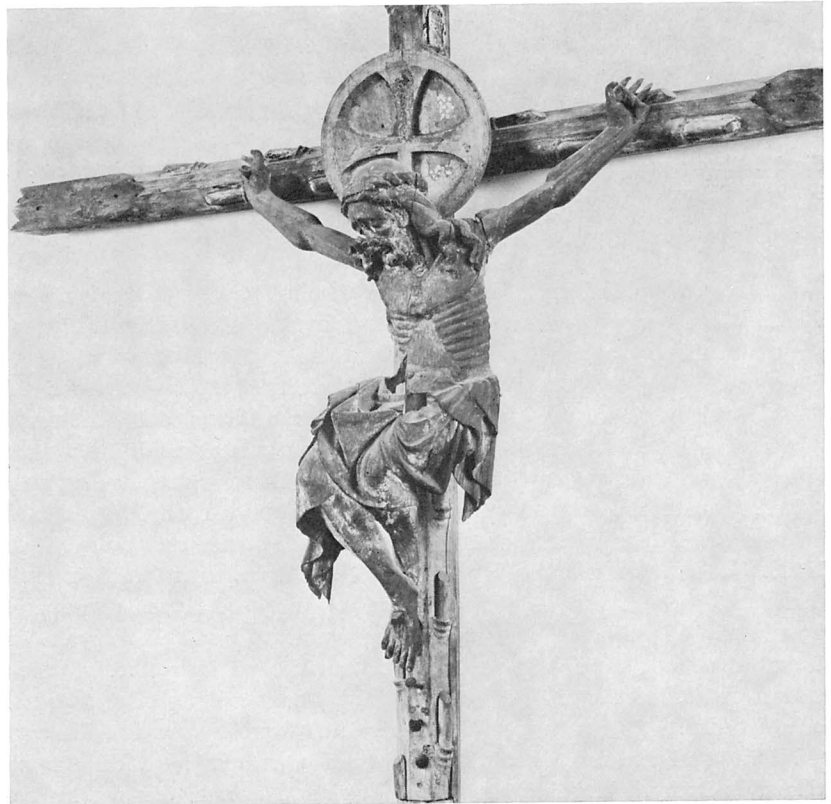




Fig 39. Detalj av triumfkrucifixet i fig 38. Foto S Karlsson 1958.

Kristusgestalten är framställd efter döds kampen, hopsjunket och med det törnekrönta huvudet lutat mot höger axel. Händerna och de korslagda fötterna är fästade vid korset med var sin spik. Nedanför fötterna finns på korsstammen ytterligare tre spikar. Osymmetriskt draperat ländkläde med rik veckbildning. Ländklädet har haft ett mönster i guld (halvmåne och stjärna) mot vit botten. Av karnationen, som varit översållad med blodspår, återstår mindre rester, framför allt i ansiktet och på benen.

Några ytterligare arbeten som kan tillskrivas Botkyrkakrucifixets konst-

när har inte bevarats i Sverige. Den expressivt modellerade Kristusfiguren har satts i samband med fransk elfenbensskulptur<sup>40</sup> och kan dateras till 1300-talets förra del. Liknande franskpåverkade krucifix har varit kända i Nordtyskland redan vid 1300-talets början och det har antagits att Botkyrkakrucifixet möjligen kan vara importerat från Lübeck.<sup>41</sup>

Krucifixet stod länge i vapenhuset och beskrivs i inv 1853 som »... en Christusbild på korset ... af tiden förfallet och utan något konstvärde». År 1910 överlämnades krucifixet av församlingen som gåva till Statens historiska museum, där det nu be-

finner sig (inv 14313; glorian överlämnades först 1920, inv 16403). Korsets höjd 210 cm. Kristusfigurens höjd 75 cm.

### Predikstol

Predikstol (fig 40) av i grått och blågrått målat trä med förgyllda ornament i gustaviansk stil. Predikstolen består av korg, ljudtak och trappa. Den skänktes 1780 av riksrådet Joakim von Düben och hans hustru Ulrika von Rosenheim.<sup>42</sup> Korgen har firsidig planform med avfasade hörn. På framsidan under bokstödet två kerubhuvuden och därunder donatorernas alliansvapen. På sidofältet åt väster finns ett likartat alliansvapen med på sköldarna initialerna JvD och UvR samt årtalet 1780. Ljudtaket kantas av lambrekånger och kröns av ett kors. På murpelaren bakom predikstolen finns en tavla med inskriften: »Ps. Davids 96v2. Siunger Herranom och lofver Hans Namn: prediker den ena dagen efter den andra Hans salighet.» Ovanför inskriften ett gudsöga i strålkran.

På en äldre predikstol läste Peringskiöld i slutet av 1600-talet följande med »ophögda munkbokstäfwer»: *Meñiskiors ordh sō blomster paa graess gudz ordh blifver tijl evigh tijdh 1518.*<sup>43</sup>

1733 flyttades den dåvarande predikstolen, efter beslut av sockenstämman, från pelaren mellan de två östligaste traveerna (I och II) och uppsattes en travé längre västerut, där »hon för afledne kyrkioherdens Thunii tid alltid ... stått». Arrangemanget visade sig dock mindre lyckat, och 1775 flyttade man tillbaka predikstolen till den tidigare platsen.

### Timglas

1. För fyra glas med ställ av ornerad mässingsplåt. Ståndare av smidesjärn. Troligen från senare delen av 1600-talet. Höjd 76 cm. Funnet i tornet år 1922. Nu uppsatt i gravkapellet. — 2. Av snidat och för-



gyllt trä med fyra glas. Fäst vid predikstolen och skänkt på samma gång som denna. Höjd 70 cm.

### Bänkinredning

Kyrkan har öppen bänkinredning, fördelad på två bänkkvarter i långhuset och östpartiets västra travé. Vardera bänkkvarteret innehåller 24 bänkar. På korets norra sida finns på vardera sidan om sakristiportalen en sluten bänk, avsedd som präst- resp kyrkvårdsbänk. Bänkarna fick sitt nuvarande utseende vid restaureringen 1928 då de försågs med enkelt profilerade, rektangulära gavlar, målade i grå och rödgrå marmorering. Bänkgavlarnas höjd 100 cm. Bänkinredningen hade tidigare gavlar i nygotik och tillverkades ursprungligen för Växjö domkyrka,<sup>44</sup> men inköptes 1903 till Botkyrka. Sistnämnda år kasserades den slutna bänkinredning som tillkommit vid restaureringen 1810.

I slutet av 1600-talet läste Peringskiöld på »körkostolen»:<sup>45</sup>

*Thenne Stoll giordes i Canuti  
Erici Uplū tijdh  
Infördes Pingisdaghe afthen  
Anno a Christi natiuitate  
1546*

*eodem Anno obiit v: Pater ac Doñs  
doctor Martin<sup>9</sup> Luter<sup>9</sup> amic<sup>9</sup> filii D.  
omipotēte (=Samma år avled den  
vördnadsvärde fadern och herren  
doktor Martin Luther, vän till den  
allsmäktige Guds son.)*

1546 års bänkinredning tycks till största delen ha blivit utmönstrad i början av 1700-talet. En bänkskärm (fig 41) med fyllningar i sengotiskt pergamentmönster, sekundärt använd i 1810 års bänkinredning, förvaras sedan 1903 i Statens historiska museum (inv 11961). Bänkskärmens stil förefaller väl ålderdomlig för att den skall kunna ha tillhört 1546 års bänkinredning. Sannolikt har den istället ingått i en äldre korbänk, tillkommen omkr år 1500, Bänkskärmens längd 345 cm, höjd (ej ursprunglig) 70 cm.



Fig 40. Predikstol, skänkt till kyrkan år 1780 av Joakim von Düben och Ulrika von Rosenheim. Foto i ATA.

*Pulpit, donated to the church in 1780 by Joakim von Düben and Ulrika von Rosenheim.*

### Korskrank

Ett korskrank nämns vid visitation år 1702: »Skranket i Kyrkian för Choret skäres halfparten bort för större prydnat skull ...».

### Bokstol

En bokstol<sup>46</sup> nämns några gånger i arkivalierna. Herman Hanssons son, som avled 1623 »becom sin Läg:staad, emellan Högaltaret och bookstolen på Westre sijdan». På andra ställen talas om tyg vid bokstolen. Möjligen har uppgiften om bokstolen ett samband med den ovan omtalade sengotiska bänkskärmen.

### Orgelläktare

Läktaren (fig 21) uppfördes i samband med den stora kyrkoreparationen 1810 efter en ritning av Olof

Tempelman. Läktaren vilar på fyrkantiga pelare med doriska kapital. Bröstvänet är sedan 1928 målat i grå nyanser. Det har enkla rektangulära fyllningar utan dekor med undantag för den mittersta, som har två korslagda förgyllda kvistar. Under senare tid — sist 1928 — har läktaren utvidgats och en ny läktartrappa tillkommit i långhusets nordvästra hörn. Tidigare var läktaren tillgänglig enbart från tornets första våning.

### Orgel

Det nuvarande orgelverket byggdes 1955 av orgelfirman Kemper & Sohn, Lübeck. Orgeln har 49 stämmor, fördelade på fyra manualer och pedal. Trakturen är elektrisk. En del av verket (pedalen) är uppställd utan fasad på orgelläktarens

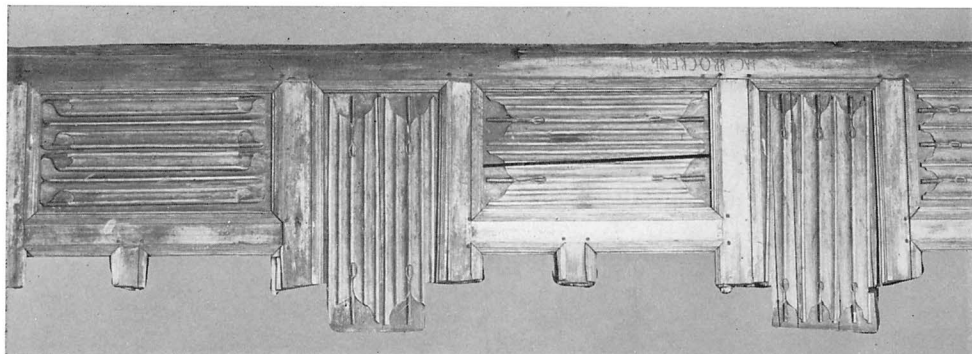


Fig 41. Bänkskärm med sengotiskt pergamentmönster. Nu i SHM. Har möjligen tillhört en korbänk. Foto i ATA.

*Late Gothic bench screen. Now in the Museum of National Antiquities. Has possibly belonged to a choir stall.*

södra sida; återstoden befinner sig bakom den orgelfasad som tillkom vid restaureringen 1810 efter ritning av Tempelman. Fasaden är utformad som en jonisk tempelgavel på en sockelvåning med ornament i form av korslagda trumpeter och festonger. Sedan restaureringen 1928 är orgelfasaden målad i grått med förgyllda ornament.

Kyrkans äldsta kända orgel skänktes 1774 av dåvarande ägaren till Hallunda, löjtnanten Bengt Ribbing,<sup>47</sup> som inköpt den ifrån det samma år rivna S Olovs kapell i Stockholm (SvK Stockholm bd V: 1, s 39). I samband med restaureringen 1810 bestämde man att ersätta denna orgel med en ny, som stod färdig 1814. Orgeln hade påbörjats av den kände orgelbyggaren Olof Schwan och fullbordades efter dennes död år 1812 av Johan Everhardt d.y.<sup>48</sup> Verket hade 12 1/2 stämmor och skänktes till kyrkan av en »okänd givare», vilken torde varit ägaren till Fittja och Hamra gårdar, grosshandlaren Jacob Schmidt. 1774 års orgel är alltjämt bevarad. Den såldes 1810 till Huddinge kyrka och på 1860-talet vidare till Gotland. Numera är den utställd i Gotlands fornsal (fig 42). Orgeln från 1814 gjorde tjänst till 1912, då den utbyttes mot en 17-stämmig orgel, tillverkad av firman Åkerman & Lund. Samma firma utförde 1941 en större ombyggnad av orgeln, som då kom att omfatta 28 stämmor, fördelade på två manualer och pedal.

Orgelharmonium av fabrikat Östlind & Almqvist. 8 stämmor. På orgelläktaren.

#### Nummertavlor

1. Två st ovala av svartmålat trä med förgylld ram. Skänkta av brukspatron C von Wahrendorff omkr år 1806. Höjd 118 cm. Nu uppsatta på valvpelarna i korets sydöstra och nordöstra hörn. — 2. Två st rektangulära av svartmålat trä med gråmålad, profilerad ram. Från 1928. På valvpelarna mellan travéerna I och II.

#### Dopredskap

Dopfunten av grå sandsten (fig 25). Formen återgår på medeltida funtar av sk musselskål-typ. På foten inbyggd årtal 1904. Dopfunten skänktes detta år av en anonym givare. Höjd 100 cm, cuppens diameter 50 cm. Funten står sedan 1928 på ett lågt podium på korets södra sida. Till funten hör ett dopfat av driven och punsad mässing. Enkel dekor i barockstil på brättet. Diameter 45 cm. Ett 1600-tals dopfat av driven mässing stals år 1968. Fatet hade en diameter av 36 cm och var i botten dekorerat med en personifikation av överflödet, på brättet med en vinranka.

Dopskål av fyrstämplat tenn i rokokoformer (fig 44). Enligt stämplarna tillverkad av Lars Claesson Fries<sup>49</sup> i Strängnäs år 1787. Höjd 22 cm, diameter 22,5 cm. Inköpt 1787.

1594 och 1613 hade man ett »Funte kerill». År 1622 skriver

kyrkoherden Ericus Johannis (Achrenius): »Anno 1622 in Mense Maijo Transfererade jagh Baptisterium fram i kyrkian til den g. Norredörren, som der fordom varit hafft på norkyrkiöväggen: och stelhets derom förbe Bap<sup>o</sup> en lijthen kove, med snickarearbete för huilket werk uthgafs penningar 13 dr.» Den medeltida funten, som alltså tidigare stått i kyrkans västra del, nämns för sista gången i samband med prostvisitationen 1702 då det bla sägs följande: »... item planeras gälfwet wed funten, och emädan den nu warande funten är gammal och oduglig, ty köpes en ny af steen i dess ställe, hvilken sättes inom det lilla skranket.» Om den medeltida funten kasserades detta år eller användes ytterligare någon tid är oklart, någon ny dopfunten blev i varje fall inte inköpt innan den nuvarande skänktes.

#### Nattvardskärl

Kalk (fig 43) av förgyllt silver med rund fot och på skaftet en stor, kulformig nod, prydd med dubbla bårder av lagerblad i gustaviansk stil. På fot och cuppa graverade bladrankor, på cuppan dessutom följande inskrift i en spetsöval medaljong: Botkyrka Kyrkas / Omgjord 1808 / pas<sup>tr</sup> J Jaedrén. På foten »57 1/2 lod» samt fyra stämplarna enligt vilka kalken tillverkats av Johan Abraham Hallard<sup>50</sup> i Stockholm år 1808. Höjd 28 cm, cuppens diameter 13,5 cm. Till kalken hör en slät paten av för-

Fig 42. Kyrkans äldsta kända orgel, skänkt 1774 och ursprungligen avsedd för S Olovs kapell i Stockholm. Orgeln kom senare till Havdhems kyrka på Gotland och den ännu bevarade fasaden förvaras numera i Gotlands Fornsal.

*The oldest known organ in Botkyrka Church. The organ was donated in 1774 and intended, originally, for the S Olov Chapel in Stockholm.*



gyllt silver med påskriften »15 lod» och samma stämplor som på kalken.

Vinkanna (fig 45) av silver, invändigt förgylld och med sparsam förgyllning även på utsidan. Kannan är päronformad på rund, profilerad fot och har ett liggande lamm på det profilerade locket. Tumgrepp i form av ett dubbelt blad. På buken följande inskrift: BOTKYRKA KYRKIAS / COMMUNION KANNA / ANNO 1730. På fotens kant står »101 L» (=lod). På brämet åldermansranka samt tre stämplor: C (= 1715), S Erik samt en otydlig mästarstämpel, som sannolikt syftar på Petter Olsson Schultz,<sup>51</sup> mästare i Stockholm 1713–1736. Kannans höjd 28 cm.

Vinkanna av silver, tillverkad till likhet med föregående. Inskrift på buken: Botkyrka Kyrkias / Communion Kanna / Anno 1842 / past J Nordin.<sup>52</sup> Enligt stämplor på brämet tillverkad av Anders Petter Lundqvist<sup>53</sup> i Stockholm år 1842. Höjd 29 cm.

Vinkannor, ett par, av fyrstämplat tenn (fig 46). Päronformade på rund fot med nedtill utsvängd grepe, profilerat lock och kulformigt, profilerat tumgrepp. Kannorna är enligt stämplor på fotens undersida tillverkade av Wilhelm Helleday<sup>54</sup> i



Fig 43. Kalk och paten av förgyllt silver, tillverkade i Stockholm 1808 av Johan Abraham Hallard. Foto S Hallgren 1974.

*Silver-gilt chalice and paten, made in Stockholm in 1808 by Johan Abraham Hallard.*



Fig 44. Dopskål av tenn, tillverkad i Strängnäs 1787. Foto S Hallgren 1974.

*Pewter baptismal bowl, made at Strängnäs in 1787.*

Stockholm år 1794. Till Botkyrka inköptes de 1803 (räk). Höjd 39 cm.

Oblatask (fig 47) av silver, oval, med ett liggande, fanbärande lamm på locket. På sidan inskriften: »Botkyrka Kyrkas» och på undersidan »Elsa Grundel 46 5/8 lod». <sup>55</sup> Enligt stämplarna tillverkad av Johan Abraham Hallard år 1803. Höjd 7 cm, med lammet 11 cm. I äldre handlingar omtalas att hustru Elsa Grundel på 1650-talet skänkte en oblatask till kyrkan. 1801 beslöt sockenstämman att »kyrkans gamla silver best. af 2

små Oblataskar och en Sked skulle med tillägg af nyt mera Silver om så behöves omgöras till en ny Oblatask, mera rymlig ...».

Silsked av förgyllt silver med inskrift på skaftet: »S. Calici in Botkyrka». Enligt stämplarna tillverkad av Stephan Westersträhle <sup>56</sup> i Stockholm år 1798. Inköpt 1799 (räk).

Sockenbudstyg (fig 48) av silver, bestående av kalk, paten, vinflaska och oblatask. Kalken har på cuppan en graverad blomranka. Under foten en rund oblatask. Kraftigt profilerat

skaft med nod. På foten två stämplarna: 3 kronor samt J H. Mästarstämpeln syftar sannolikt på guldsmeden Johan Hedman, <sup>57</sup> som var verksam i Södertälje. Kalken saknar årsstämpel men blev enligt räk 1756 omgjord och förgylld. Paten, vinflaska och oblatask är samtliga utförda av ateljé Borgila år 1940. Vinflaskan utgör dock en kopia av en ännu bevarad äldre vinflaska, som enligt otydliga stämplarna i botten, tycks ha tillverkats av Johan Abraham Hallard år 1804. Den nya vinflaskan tillkom vid sockenbudstygets renovering 1940, på grund av att den gamla inte ansågs brukbar, bl.a. saknades proppen. Patens diameter 9,5 cm, vinflaskornas höjd 5 cm, oblataskens höjd 2,5 cm, diameter 5 cm.

#### Brudkrona

Brudkrona av till större delen förgyllt silver. Hel kronring med en pålödd, oförgylld blomstergirland och ofärgade, slipade stenar i infattningar. På ringen sex gjutna ständare i form

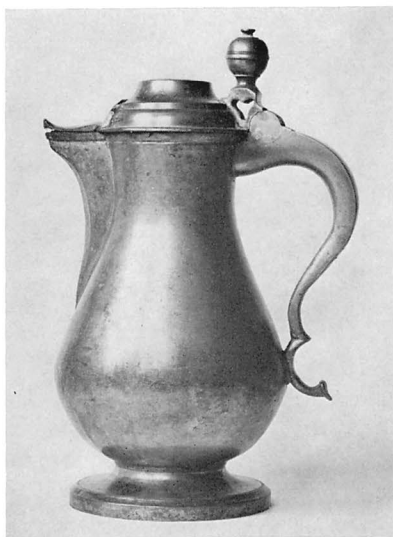
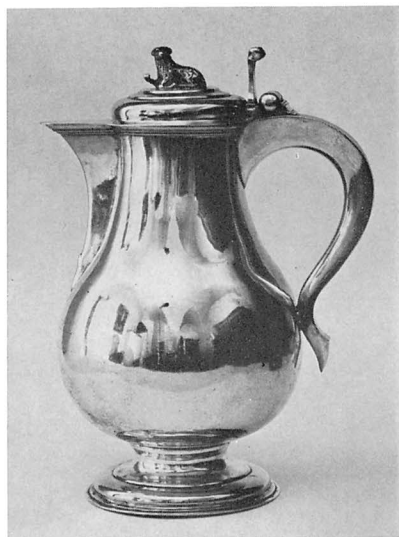


Fig 45. T v. Vinkanna av silver, inköpt 1730. Tillverkad i Stockholm år 1715. Foto S Hallgren 1974.

*Left. Silver flagon, purchased in 1730. Made in Stockholm in 1715.*

Fig 46. Vinkanna av tenn. Den ena av två kannor, tillverkade av Wilhelm Helleday i Stockholm år 1794. Foto S Hallgren 1974.

*Pewter flagon, one of two made by Wilhelm Helleday in Stockholm in 1794.*

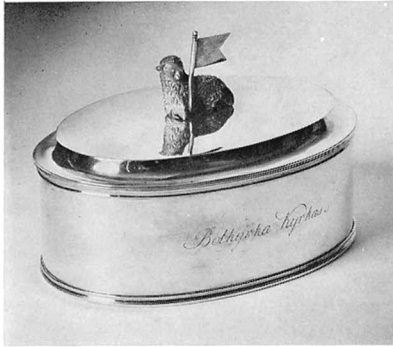


Fig 47. T h. Oblatask från 1803. Tillverkad av Johan Abraham Hallard i Stockholm. Till oblatasken användes silver från två äldre oblataskar samt en sked.

*Right. Bread box dating from 1803. Made by Johan Abraham Hallard in Stockholm; the bread box was made from silver from two older bread boxes and a spoon.*



Fig 48. Sockenbudstyg av silver. Kalken sannolikt tillverkad i Södertälje vid 1700-talets mitt. Vinflaskan är en nyttillverkad kopia efter en bevarad men skadad vinflaska från 1803. Foto i ATA.

*Silver viaticum vessels. The chalice was probably made at Södertälje in the middle of the 18th century. The wine flask is a new copy of a preserved but damaged wine flask made in 1803.*

av löv och däremellan smalare ståndare med på vardera fyra infattade, ofärgade stenar. Kronan är enligt stämplars tillverkad av K G Markströms Guldsmeds AB i Uppsala år 1915. Den skänktes till Botkyrka kyrka 22/9 1918 av Elsa och Arwid Wählin, Tuna, vilket anges i inskrift på kronringens insida. Kronan utgör en kopia av en brudkrona från Salsta slott i Uppland. Höjd 10 cm, kronringens diameter 9 cm.

#### Försvunna nattvardskärl

Inv 1594 upptar en »förgylldt kalk» med paten. I inv 1613 har en oförgylld kalk med paten samt ett sockenbudstyg tillkommit. De båda förstnämnda kalkarna stals den 5 maj 1631 ur kyrkans kista i sakristian. Efter någon tid kom de till rätta, »doch ifrån obequemlige rum, huarföre man icke kunde dem til H<sup>ns</sup> Je. H. Natuards uthdeelning bruke, för än som man dem leet förändra, N(ämligen) af de 2<sup>st</sup> bleef en sköön». Trots denna uppgift anges i inv 1656 att kyrkan då ägde två förgyllda kalkar. 1775 fanns endast en kalk,

Fig 49. Ljuskröna (I) i koret. Sannolikt skänkt år 1714. Foto S Hallgren 1974.

*Chandelier (I) in the chancel. Probably donated in 1714.*



»nog bräcklig och osäker at icke spilla vinet, samt dessutom icke så tillräckel. stor som den behöfdes.» Man beslöt därför att »skulle den öfre delen såsom söndrig, gjöras om, blifwa något rymligare samt äfwen få bättre skick, hwartill dessa Silfknappar» (av någon anledning hade två silverknappar blivt liggande i kyrkans kista) »skulle användas och äfwen troddes blifwa tillräckel., medan foten å den gla är aldeles drägelig och kan nyttjas som den är, då den försiktigt wid öfre delen fastsättes.» 1801 togs saken åter upp. Cuppan skulle göras om men foten endast förgyllas. Då kalken äntligen gjordes om, år 1808, hade man uppenbarligen ändrat beslutet, ty den fot som nu hör till kalken har en tydligt sen-gustaviansk stilkaraktär.

#### Ljusredskap

Ljuskronor av mässing: 1. I ko-ret hänger en krona (fig 49) med åtta ljusarmar i en krans. Droppskålar är musselformade. Kronan har troligen från början haft prydnadsarmar mellan de åtta ljusarmarna. Klotet är utfört i genombrutet arbete i bladformer med nu nästan bortnött ciselering. Nedåt avslutas det i en ornamental knapp,

utformad som en druvklase. Skaftet har en stående, kvinnlig krönfigur. Kronans höjd 103 cm. Det har antagits att kronan skulle vara identisk med den ljuskrona som skänktes som julottegåva år 1641 av översten Hans Månsson Oliveblad<sup>58</sup> på Vårby »derföre, at hans W.G.S. Föräldrars och Bröders Lekamen och kropar liggia i kyrkian begrafne». Den 1641 skänkta kronan uppges dock ha haft 12 ljusarmar vilket inte stämmer med den bevarade. Sannolikt rör det sig istället om den krona som 1714 skänktes tillsammans med ett antependium och en altarduk av borgmästaren Axel Aulævill.<sup>59</sup> — 2. Längst åt väster i mittgången en krona med tio ljusarmar i en krans. Droppskålar i form av grunda blomkalkar. Rikt profilerat skaft, krönt av en bevingad putto. På klotet läses: PASTOR OLAVS ACHAPSEFALINE VTHI BOTHKYRKIASOCKEN<sup>60</sup> / KYRKIOVEDENA NILS LARSON PÄR RAMANSON / ANNO 1673. Höjd 85 cm. — 3. Som andra krona från öster i mittgången. Åtta ljusarmar i en krans. Runda profilerade droppskålar. Rikt profilerad stam med klot. Höjd 90 cm. 1600-talstyp. — 4. Som tredje krona från öster i mittgången. Åtta ljusarmar i en krans. Droppskålar i form av

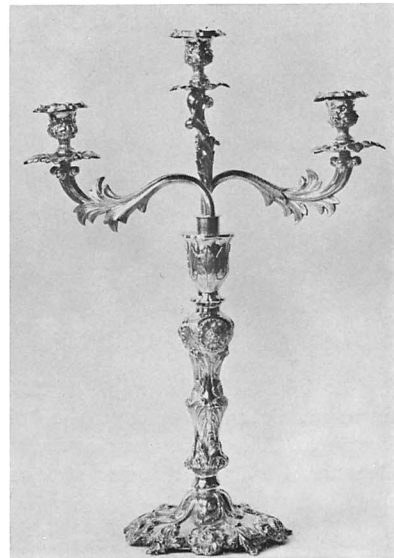


Fig 50. Ljusstake (1) av silver. En av tre likadana stakar, skänkta 1918. Tillverkade av guldsmeden Christian Hammer i Stockholm åren 1852–54. Foto S Hallgren 1974.

*Silver candlestick (1). One of three candlesticks donated in 1918. Made by Christian Hammer, a Stockholm goldsmith, 1852–54.*

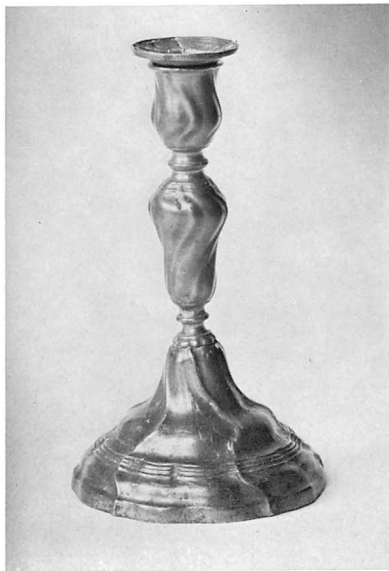


Fig 51. Tv. Ljusstake (3) av tenn. Den ena av ett par, märkta med bl a årtalet 1675. Tillverkade av tenngjutaren Adam Weigang i Stockholm. Foto S Hallgren 1974.

*Left. Pewter candlestick (3). One of a pair dated 1675, and with other stamps. Made by Adam Weigang, a Stockholm tin-founder.*

Fig 52. Ljusstake (5) av tenn. Den ena av ett par, tillverkade av Peter Gillman i Stockholm på 1770-talet. Foto S Hallgren 1974.

*Pewter candlestick (5). One of a pair made by Peter Gillman, Stockholm, in the 1770's.*

blomkalkar. Skaftet krönt av en mansfigur med palmkvist i handen. Kronans höjd 85 cm. Skänkt i början av 1800-talet av en bokbindare Asklund.<sup>61</sup> — 5. På orgelläktaren en krona av förtennad plåt med tolv ljusarmar i två kransar. Skaftet kröns av en putto. Klotet är kanneleerat i rokokoformer. Höjd 58 cm. Inköpt 1814 för orgelläktaren (räk). — 6. Kristallkrona med tre ljusarmar. Monterad för elektrisk belysning. Höjd 50 cm. I sakristian.

Ljusplåtar av mässing: 1. Tre st i långhuset för elektrisk belysning (två med vardera två ljus, en med ett ljus). Tillverkade och skänkta av civ ing J Westergren, Tumba bruk, år 1928. Höjd 80, 62 och 59 cm. — 2. Två st i långhuset för vardera två ljus. Driven dekor i form av blad, blommor och mänskliga figurer. Skänkta 1928 av fr Helmi Jungner. Höjd 62 cm. — 3. Två st under läktaren för vardera två ljus. Driven dekor i form av ett skepp. Gåva av fru Alma Uddholm 1961. Höjd 47 cm.

Sex lampetter av försilvrad plåt. I gravkapellet. För vardera tre ljus. Gåva av Botkyrka kyrkliga syförening år 1926. Höjd 63 cm.

Ljusarm av mässing för tre ljus. På väggen vid predikstolen. Runt, profilerat väggfäste. Musselformade droppskålar. Sköld utan dekor. Från 1700-talet. Längd från väggen 38 cm.

Ljusstakar: 1. Tre st av silver med löstagbara armar för tre ljus (fig 50). Rik blom- och bladdekor i drivet och ciselerat arbete. Enligt stämplat tillverkade av guldsmeden Christian Hammer<sup>62</sup> i Stockholm åren 1852, 1853 och 1854. Höjd 50 cm. Ljusstakarna skänktes 1918 av dåvarande hushållerskan Hanna Andersson, Hamra. — 2. Ett par av silver, nytillverkade av rokokotyp. Höjd 28 cm. Gåva från Åkerlindska fonden 1941. — 3. Ett par av silver, tillverkade av guldsmedfirman K Anderson och skänkta 1961 av Botkyrka husmodersförening. Höjd 24,5 cm. — 4. Ett

par av tenn (fig 51). Barocktyp med vid, rund fot och spiralvridet skaft. Vardera staken har på foten ingraverat årtalet 1675, LMS i monogram samt initialerna: T.T.K.E.S.H.K.B.D. Dessutom förekommer stämplat enligt vilka stakarna tillverkats av tenngjutaren Adam Weigang<sup>63</sup> i Stockholm. Höjd 25 cm. — 5. Ett par av tenn, rokokotyp (fig 52). På foten otydliga stämplat enligt vilka stakarna tillverkats av Peter Gillman<sup>64</sup> i Stockholm. Årsbokstav saknas men ljusstakarna torde ha tillkommit på 1770-talet. Höjd 23 cm. — 6. Ett par av tenn (fig 53). Gustavianska med fascies-bård på foten. Enligt stämplat på den ena staken tillverkade av Peter Gillman år 1781. Höjd 13 cm. — 7. Ett par av bronslegering, empiretyp med fyrkantig fotplatta. Till ljusstakarna har ursprungligen hört löstagbara armar för tre ljus, vilka numera tycks vara försvunna. Enligt st prot skänkte brukspatron C von Warendorff år 1806 »2<sup>de</sup> större Altarstakar af Malm m 3 armar». Höjd 40 cm. — 8. Ett par kandelabrar av bronslegering för vardera nio ljus. 1800-talet. Höjd 65 cm. — 9. Sjuarmad ljusstake av koppar i drivet arbete. Motiv är sol, palmblad m m. Enligt uppgift i snabbinv 1919



Fig 53. Ljusstake (6) av tenn. Den ena av ett par, tillverkat av Peter Gillman i Stockholm år 1781. Foto S Hallgren 1974.

*Pewter candlestick (6). One of a pair made by Peter Gillman, Stockholm, in 1781.*

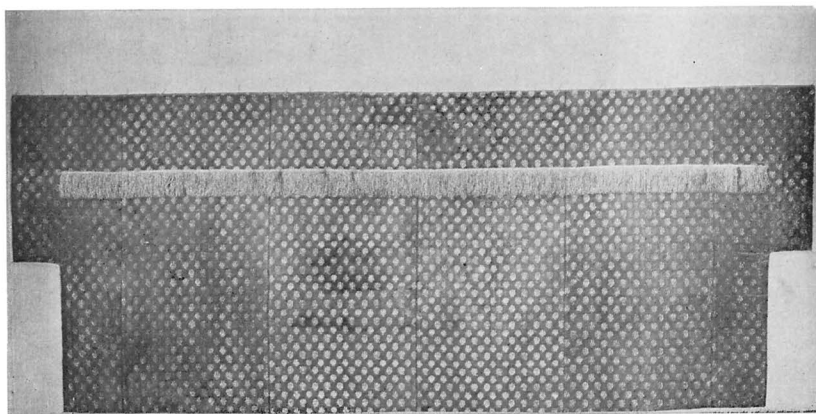
kopia efter original från Dalarna. Höjd 79 cm.

### Textilier

Antependier: 1. Av ursprungligen röd, nu bleknad guldbrokad med ett upprepat mönster av små blommor (fig 54). Enda utsmyckning är en

Fig. 54. Antependium (1) av ursprungligen röd guldbrokad. 1600-talet. Foto Pietas 1943.

*Antependium (1), originally of red gold brocade; 17th century.*



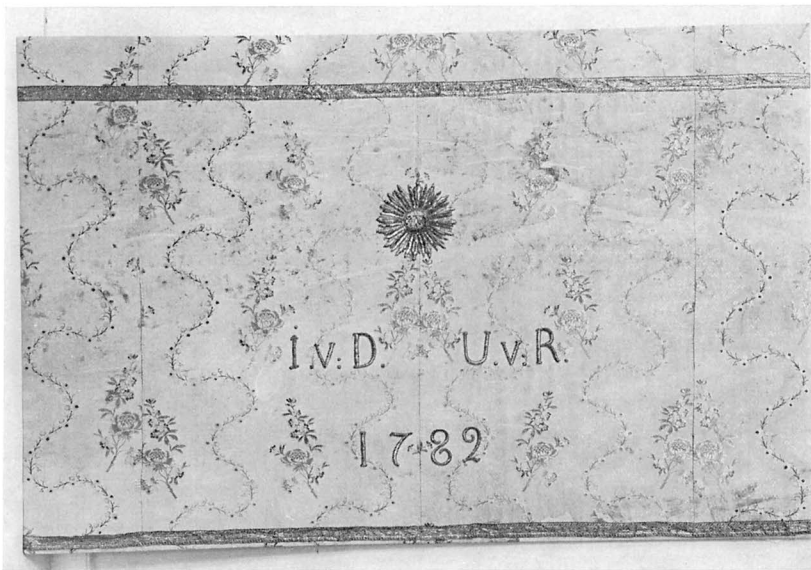


Fig 55. Antependium (2) av ursprungligen ljusviolett siden med broderier. Skänkt 1782. Foto Pietas 1964.

*Antependium (2) of originally pale violet silk with embroidery. Donated 1782.*

Fig 56. Antependium (3) av ursprungligen svart sammet med guldbroderier. Skänkt 1782. Foto i ATA.

*Antependium (3) of originally black velvet with gold embroidery.*

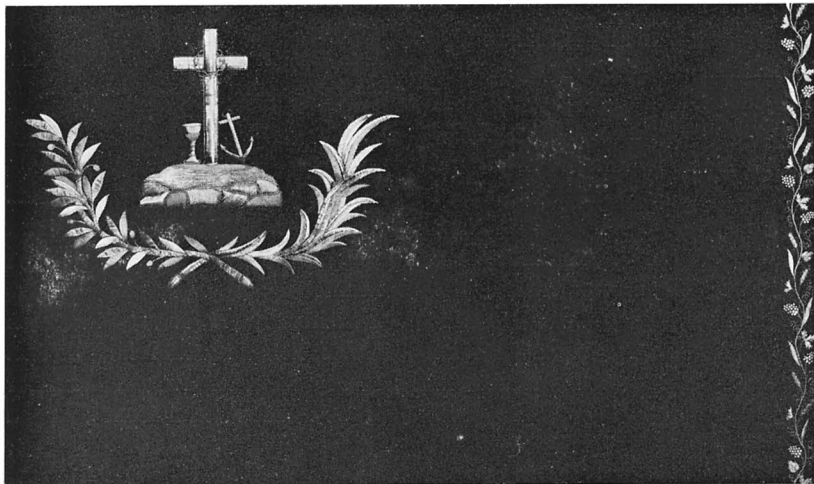
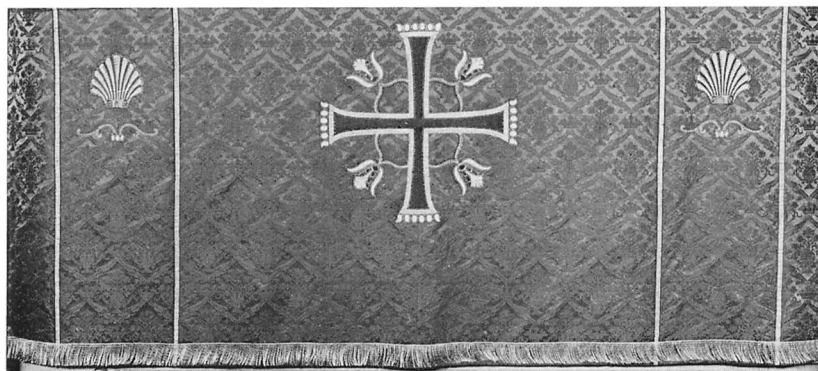


Fig 57. Antependium (6) av grön sidendamast med broderier. Tillverkat av Licium. Gäva i samband med kyrkans restaurering 1928.

*Antependium (6) of green silk damask with embroidery. Made by Licium. Donated in conjunction with the restoration of the church in 1928.*



10 cm lång silverfrans, placerad vågrätt på antependiets övre del. Höjd 98 cm, bredd 217+29 cm (antependiets övre del är bredare än den nedre). Antependiet, som kan dateras till 1600-talet, konserverades av Libraria år 1940. Det är möjligen identiskt med den gyllenduk som år 1657 donerades till kyrkan av borgmästare Jakob Grundel<sup>65</sup> på Alby. — 2. Av siden, nu benvitt, ursprungligen ljusviolett med dragning åt rosa (fig 55). Osymmetriskt mönster med blommor och girlander i olikfärgat silke, broscherat, mot ett rutnät av klöverblad. Vådbredd 53 cm. Mitt på en strålsol med Jehova i hebreiska bokstäver och därunder donatorernas initialer: I.v.D. och U.v.R. (= Joakim von Düben, Ulrika von Rosenheim) samt årtalet 1782, allt broderat i relief med guldtråd. Ett 2,5 cm brett guldband inramar mittdekoren. Antependiet konserverades 1964 av Raä:s textilkonservering. Det var då mycket förstört. Omkr 1 dm bortklippes nedtill på grund av stor trasighet. Återstoden monterades på en skiva, 95 x 149 cm. Antependiets ursprungliga mått: höjd 105 cm, bredd 297 cm. — 3. Av ursprungligen svart sammet med guldbroderier i relief, bestående av i



mitten kors med kalk och ankare, därunder lager- och palmkvist och på ömse sidor bårder med kornax och vinranka (fig 56). Broderiet är omsorgsfullt och vackert utfört med användning av guldtråd, guldlan, kruslan, krusguld, kantilj och paljetter. Höjd 108 cm, bredd 349 cm. Antependiet skänktes av häradshövdingen Nils Christian Claesson och hans hustru Elisabeth Stråle på Lindhov,<sup>66</sup> på deras silverbröllopsdag. Paret gifte sig 1847. 1940 konserverades antependiet av Libraria och erhöll bl a nytt foder. — 4. Av rött kläde med silke- och guldbroderier (fig 58). Mittdekoren utgörs av kors och lamm med segerfana samt av en broderad inskrift ur Uppb 5: 12. I övrigt är antependiet dekorerat med en bred bård av vinranka och sädesax och längs nederkanten med en kraftig frans. Höjd 93 cm, bredd 132 cm. Antependiet har ursprungligen varit bredare, men 135 cm på var sida har klippts bort för att avpassa det för sakristians altare, där det nu används. De bortklippta styckena är bevarade. Till antependiet hör altarduk, kalkduk och bokstöd, alla med liknande broderier och liksom antependiet tillverkade vid Ersta diakonissanstalt år 1897. Föremålen skänktes till Botkyrka samma år av änkefriherrinnan Lotten Reuterskiöld på Sturehov.<sup>67</sup> — 5. Av violett linne med silkebroderi i vitt och grått. Broderiet består av stjärna, timglas samt korslagda palmkvistar. Nedtill frans. Signerat LIBRARIA 1926. Används på altaret i gravkapellet och tillkom i samband med iordningställandet av detta år 1926. Höjd 105 cm, bredd 200 cm. — 6. Av grön sidendamast (fig 57). Mönster med urna med blommor inom en spets-oval. Broderad och applicerad dekor bestående av på mitten likarmat kors av brunt mönstrat siden, kantat med guldbårder. I vinklarna mellan korsarmarna broderade blommor i brunt och benvitt silke samt guldtråd. På ömse sidor om korset broderade

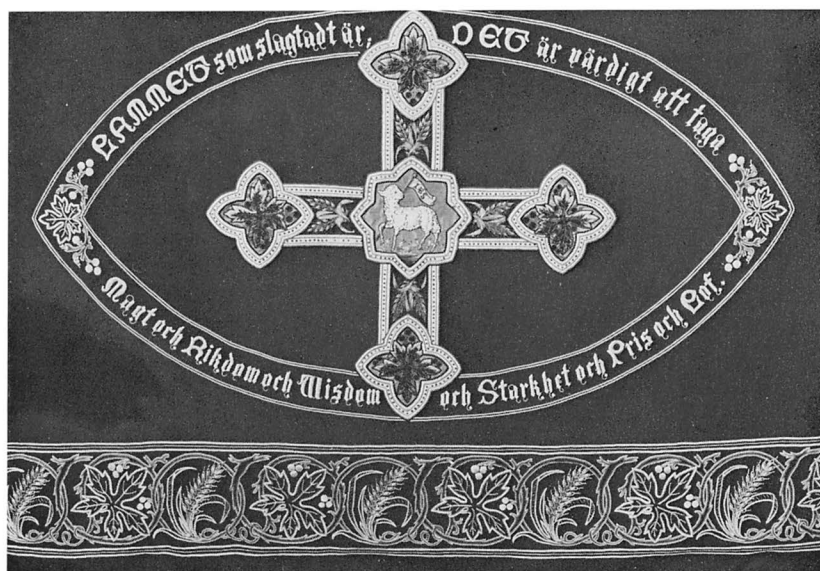


Fig 58. Antependium (4) av rött kläde med broderier. Skänkt 1897. Foto S Hallgren 1974.

*Antependium (4), red broadcloth with embroidery. Donated in 1897.*

snäckor i brunt och benvitt. Nedtill frans av guldtråd. Signerat S W (=Sofia Widén) LICIAM 1928. Höjd 107 cm, bredd 261 cm. Gåva av församlingsbor. — 7. Av svart kläde med broderier. Motiv är ett kors i vitt och rött silke, omgivet av stjärnor i vitt silke och guldtråd. Signerat AGDA ÖSTERBERG LIBRARIA 1930. Höjd 107 cm, bredd 570 cm. — 8. Av mönstervävt gulvitt siden. Mönster med träd och parställda, knäböjande änglar i rött och guld. Nedtill smal guldfrens. Signerat S W LICIAM 1941. Höjd 107 cm, bredd 261 cm. Skänkt 1941 av bankdirektör och fru P Wählin. — 9. Av röd sammet med granatäpplemönster i 1900-talsutförande. Sammetsmönstret är ifyllt med broderi. Höjd 107 cm, bredd 260 cm. Tillverkat av Licium 1945 och skänkt samma år av fru E Wästfelt. — 10. Av blått linne med guldband och broderier i mångfärgat lingarn och guldtråd. Dekoren består av ett Kristusmonogram på geometriskt mönstrad botten. Signerat LIBRARIA A.L.O. (=Anna-Lisa Odel-

qvist) 1961. Höjd 107 cm, bredd 264 cm. Gåva av anonym donator.

Altarbrun, sammansatt av tre våder reticellbroderi och nedtill kantat med knypplad linnespets (fig 59a). Vådbredd resp 108,5; 117,5 och 107,5 cm. Längst ut på vardera sidan ett 81 cm brett stycke med nyare broderi och spets (fig 59b). Mittpartiet är ett italienskt 1600-talsarbete och ursprungligen avsett för profant bruk, kanske som en lakansbård. Broderiet inköptes 1940 på auktion för Finlandshjälpen och skänktes, sedan det av ateljé Licium apterats till altarbrun, år 1941 till Botkyrka kyrka av bankdirektör och fru P Wählin. Tillkomsthistorien anges i broderade inskrifter på de 1941 tillfogade sidostyckena. Sidopartiernas spets, i 1600-talsstil, är knypplad av lingarn från Ångermanland och hade utförts i Italien för ateljé Liciums räkning.<sup>68</sup> Den ansluter sig mycket väl till broderiets originalspets. Altarbrunets totala höjd 48 cm, broderiets höjd 31 cm. En rengöring och justering av broderiet utfördes 1961 av riks-

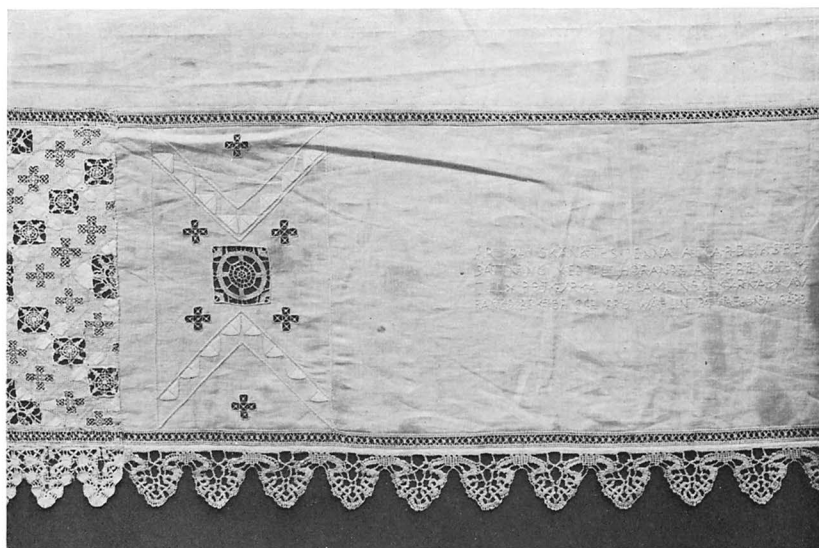
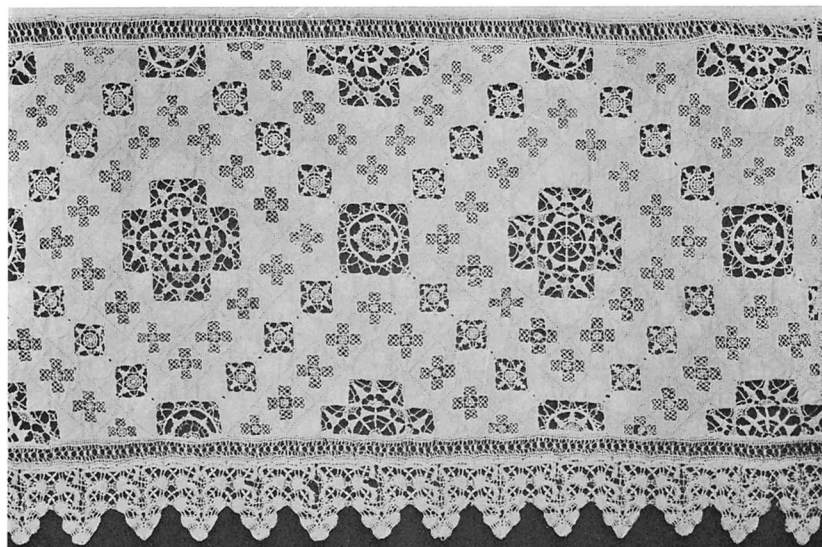


Fig 59 a. Detalj av altarbrun i reticellabroderi, kantat med knyplad linnespets. Italienskt 1600-talsarbete. Skänkt till kyrkan 1941. Foto Pietas 1961.

b. Det ena av altarbrunets sidopartier, utförda av Licium 1941. Foto G Hildebrand 1974.

a. Detail from a superfrontal in reticella lace, edged with linen bobbin-lace. Italian 17th century work. Donated in 1941.

b. One of the sides of the superfrontal, made by Licium in 1941.

antikvarieämbetets textilkonservering (Pnr 1961/3930).

Mässhakar: 1. Av blå sammet i ovanligt, symmetriskt granatäpplemönster på gul atlasbotten (fig 60). Tyget är italienskt från slutet av 1400-talet. Rapporthöjd 31 cm, bredd 28 cm. Inga spår av ornering. Gråvitt

linnefoder. Höjd fram 103 cm, bak 116 cm. Konserverad av Pietas 1942 (Pnr 1942/2200). Enligt st prot tillverkades mässhaken 1733–1735 av en äldre korkåpa eftersom kyrkan var »fattig på Mässhakar och annan sådan skrud». Sedan 1920 är den deponerad i Statens historiska muse-

um (inv nr 16404). — 2. Av röd sammet med på båda sidor kors av breda guldband och runt om kantad med smalare guldband (fig 62). Nytt foder av oblekt lärft, tillkommet 1940, då mässshaken konserverades av Libraria. Inv 1715 upptar en »Röd sammets Messhake med guldgaloner altomkring dock smalare i kanterna». Sannolikt rör det sig om samma mässhake, som vid en senare reparation fått ändrad form och möjligen delvis nya guldband. Höjd 109 cm. — 3. Av svart sammet med kors och kanter av guldgaloner, mönstrade med en bladranka. Mässhaken tillkom omkr år 1839 då en st prot tyg och tillbehör anskaffades. Arbetet utfördes av »fru Sterky» på Slagsta. Höjd 118 cm. Ursprungligt foder av svart taft. Uppgiften i st prot avser Anna Maria Fehrman, hustru till hovkamreraren Jacob Ulrik Sterky som förvärvat Slagsta år 1820. — 4. Av rött mönstrat siden med applicerat kors av blå och vita band samt broderier i mångfärgat silke. På ryggsidan hjärta med IHS, omgivet av rosor. På framsidan Gudsöga och blad. Grönt sidenfoder. Höjd 119,5 cm. Signerad LICIUM 1912. Från detta år härrör dock endast dekoren, som överflyttades till nytt botten tyg i samband med att mässhaken 1928 skänktes till Botkyrka kyrka av församlingsbor. — 5. Av vit granatäpplemönstrad sidendamast med broderier i silke och guldtråd. På ryggsidan kors med Kristusmonogram, på framsidan sol. Brunt sidenfoder. Höjd 120 cm. Utförd av Libraria 1932. — 6. Av vit diagonalmönstrad sidendamast med på ryggsidan ett kors av applicerade guldband och silkebroderi. På framsidan broderad sol i guldtråd och silke. Höjd 116 cm. Signerad LIBRARIA 1940. Inköpt samma år. — 7. Av grön mönstrad sidendamast med på ryggsidan applicerat kors av brunt linne och längst ned på samma sida en bild av S Botvid, utförd i applikation och guldbroderi på gråbeige sidenbotten. På

framsidan bokstäverna IC XC NIKA (= Jesus Kristus segrar), skrivna i vinklarna på ett grekiskt kors. Foder av grön lärft. Höjd 118 cm. Signerad A.L.O. (= Anna-Lisa Odelqvist) LICIVM 1948. Gåva av Botkyrka kyrkliga syförening samt enskilda. — 8. Av blått ylle med applicerat kors av blå linneband och med broderi i form av tre spikar och en starkt stiliserad törnkrans. Grått sidenfoder. Höjd 115 cm. Utförd på Ersta paramentsavdelning år 1960 efter ritning av kyrkoherde Sven P Wretblad. — 9. Av vitt ylle med vävt mönster i gult och gulbrunt. Ofodrad. Höjd 114 cm. Vävd av Ingrid Danielsson, Hjälmseeryd, år 1968. — 10. Av vitt siden med dekor i sidenapplikation samt metall- och silkebroderi (fig 63). Dekoren huvudsakligen i grått och blått. Foder av grått siden. Höjd 118 cm. Signerad Libraria A.L.O. Inköpt av kyrkorådet år 1962.

Kalkkläden: 1. Av vitt siden, kantat med silverspets (fig 61). Mitt på en sol, broderad med silvertråd och paljetter. Från senare delen av 1700-talet. Konserverat av Libraria år 1959. Mått: 59 × 57 cm. — 2. Av rött siden, kantat med guldspets. Mitt på en ring av samma spets. Mått: 56 × 54 cm. Troligtvis det kalkkläde till vilket räntmästare Hans Samuel af Botin<sup>69</sup> på Riksten lovade skänka tyg år 1801. — 3-4. Två moderna kalkkläden av grönt resp blått linne. Tillverkade av Libraria.

Håvar: 1. Av rött, blankt siden, indelad i fyra fält (fig 64). Varje fält smyckat med reliefbroderier i olika läggsömstekniker i guld- och silvertråd samt paljetter. Upptill vid kanten och över sömmarna smala guldband. Svarvat och rödmålat träskåft med ring för klocka. Höjd 18 cm, skåftets längd 142 cm. Häven nämns första gången i inv 1656. 1940 konserverades den av Libraria och försågs då bl a med ny skinnstomme. — 2. Av svart sammet (fig 65) med guldgaloner och guldfrans (ursprung-

4-755314 Botkyrka kyrka

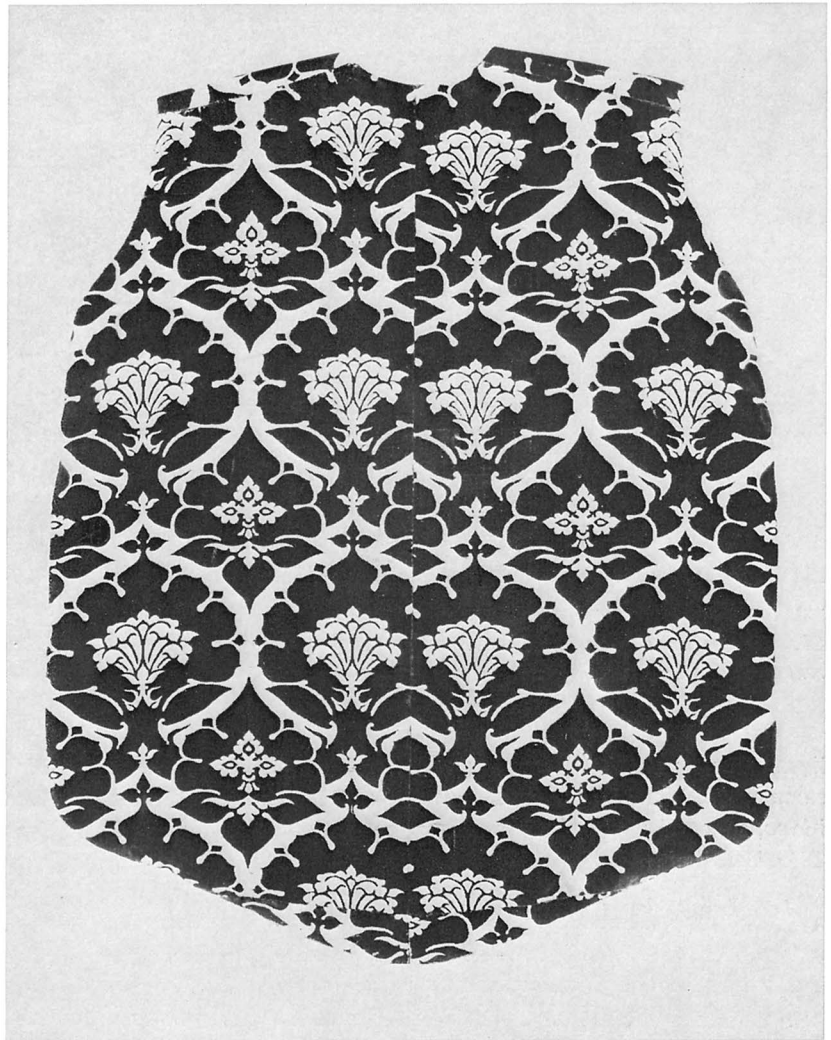


Fig 60. Mässhake (1) av blå sammet på gul atlasbotten. Tyget är italienskt från 1400-talet. Mässhaken tillverkades 1733-1735 av material från en korkåpa. Foto G Hildebrand 1974.

*Chasuble (1) of blue velvet on yellow atlas. The cloth is 15th century Italian. The chasuble was made in 1733-35 of material from a cope.*

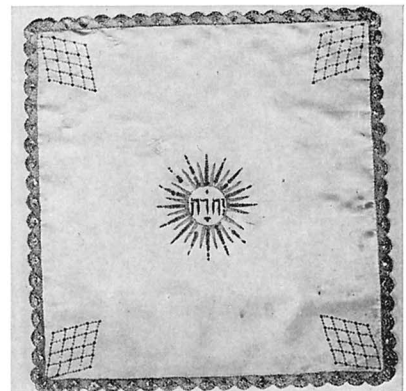


Fig 61. Kalkkläde (1) av vitt siden. Senare delen av 1700-talet. Foto i ATA.

*Chalice veil (1) of white silk. Latter half of the 18th century.*

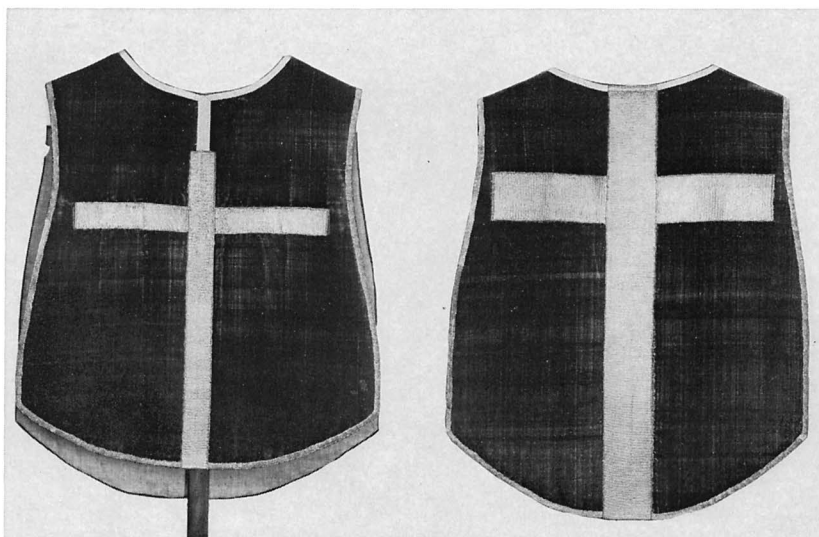


Fig 62. Mässhake (2) av röd sammet med guldband. Sannolikt från början av 1700-talet och senare ändrad. Foto i ATA.

*Chasuble (2), red velvet with orphrey. Dating probably from the beginning of the 18th century and altered later.*

ligen också tofs). Endast pungens sammetsbeklädnad återstår nu av håven, som tycks ha anskaffats omkr 1839 i samband med mässhaken av samma material. Den konserverades av riksantikvarieämbetets textilkonservering år 1964. Höjd 18 cm. — 3–4. Två st av röd, mönstrad sidendamast med guldbroderier, applicerade guldband och guldtofs. Svarvade träskaft, laserade i grått. På den ena håven skaftholk, som från början tillhört den svarta 1800-talshåven (nr 2), av mässing och med ringar för två klockor. Höjd 20 cm, skaftets längd 203 cm. Håvarna anskaffades på 1930-talet. — 4–5. Två st av grön sammet med guldband. Grå träskaft. Höjd 18 cm, skaftets längd 178 cm. Den ena skänkt 1961 av C G Carlsson, H Björkström samt G Ruus; den andra 1970 av C G Carlsson, H Johansson samt S Ekegren.

Bokdyna av samma material som det av makarna von Düben skänkte antependiet (nr 2). Användes på altaret ännu år 1853 (inv). Mått: 43 × 28 cm. Konserverad 1959 av Libraria. Två äldre bokdynor, vilka

var bevarade ännu omkr år 1930, tycks numera ha förkommit. Den ena var av grått, från början möjligen ljusrött siden och var försedd med guld- och silkebroderier (bl a var årtalet 1724 broderat på baksidan). Den andra bokdynan var av rött siden och var dekorerad med silvergaloner och silverspets runt kanterna.

Bursa av vitt siden med broderat kors i guldtråd och silke. Tillverkad av Libraria 1967. Mått: 19 × 19 cm.

Röllakansmatta i koret. Geometriskt mönster i flera färger. Ritad av Märta Swartling-Andersson och vävd av Agnes Brodd, Vittsjö. Gåva av Tumba kyrkliga sällskapet år 1958. Mått: 400 × 300 cm.

#### Försvunna textilier

Den tidigaste uppgiften om textilier i Botkyrka kyrka återfinns i en förteckning över utgifter vid lagmannen Birger Perssons till Finsta begravning 1328. Till Botkyrka skänktes ett »hedinstykke» värt tio marker.<sup>70</sup> Uppgiften avser en orientalisk vävnad, ett »hedniskt arbete». I testamente av den 1 maj 1346<sup>71</sup> förordnade konung

Magnus och drottning Blanka bl a att S Botvids kyrka skulle ha »tyughu marker till maessu clæþa».

Inv 1594 upptar tre antependier: ett med »stickesilke på lärefftt, och een rödh språngatt list af silcke», ett halvnött »af linne m list, stickatt på grönttt attlask» samt ett gammalt »af röddt Arnesk<sup>72</sup> m list medh röddt Attlask stickatt m Silke». 1613 års inventarium innehåller en uppgift om en »kåårkåpa röddbrokott g:al afnöött» och följande utförliga förteckning på mässhakar:

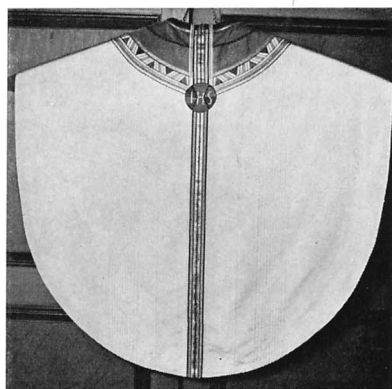
Mässehaaka m röddt Blommerat	1
Sammet	
Mässehaka gammall af Gyllenduk	1
—»— hwijt brokott m brunntt	
Attlask g.	1
—»— afnöött af Gyllen-	1
trådth	
—»— afnöött af röddt	1
Dirdomdej <sup>73</sup>	
—»— grön afnöött	1
—»— gull utnöött m CHRI	1
crucifix	

Mässehake Blåå af Rydzeveerck<sup>74</sup>

Till mässhakarna hörde mässkjortor med besättning i resp mässhakes stil.

Fig 63. Mässhake (10) av vitt siden med broderier. Utförd av Libraria. Foto S Hallgren 1974.

*Chasuble (10), embroidered white silk. Made by Libraria.*



1594 års inventarium tar t o m upp mässkjortorna som av samma material som mässhakarna:

Meesehaket med rött blommat sammet

Messesärk	—»—	—»—	1
Messehaket af Ryssewärc			1
Mässesärk	—»—	—»—	1
Messehaket af fiolbrunt säijjan <sup>75</sup>			1
Messesärk	—»—	—»—	1

Att det endast rött sig om besättningar framgår av inv 1613, som nämner två mässkjortor på följande sätt:

Mässesärck m Guldt dammask-lappar	1
Mässesärck m blåa duälckz-lappar <sup>76</sup>	1

Egendomligt nog förekommer den blå och gula korkåpan, som på 1730-talet omgjordes till en mässhake, inte i inventarierna före 1715. Av övriga i äldre inventarier upptagna textilier kan nämnas: 1 päll, 3 hyender samt 5 »örnegådt» (1594); »Lijkpälle af fijnt kläde m suartt sammeetzränder och silckesfrantzar» (1613); antependium »af grönt sammet, m huita snören», skänkt 1624

Fig 65. Kollektihåv (2) av svart sammet med guldgaloner och guldfrans. 1800-talet. Foto i ATA.

*Collection bag (2), black velvet with gold lace and gold fringe; 19th century.*



Fig 64. Kollektihåv (1) av rött siden med reliefbroderier. 1600-talets mitt. Foto i ATA.

*Collection bag (1), red silk with relief embroidery. Mid-17th century.*

av Gustav II Adolf genom hans bikt-fader Johannes Botvidi.

#### Runstenar

1. Av röd sandsten (SvR Sö 282). Tidigast nämnd av Johannes Bureus enligt vilken stenen låg »i Botkyrkia kyrkedör». Den finns alltjämt kvar i vapenhusgolvet men blev i samband med ombyggnaden 1926 övertäckt. Ristningen var då stenen år 1900 undersöktes av E Brate till stor del bortnött av tramp. Inskrift i översättning (efter äldre källor): Vifast och Hök reste stenen efter ... (sin) fader (och efter ...) sin broder. — 2. Av gnejs (SvR Sö 283). Stenen ligger under sydvästra hörnet av tornet och är endast delvis synlig. Längd 154 cm, bredd 89 cm. Den nu synliga delen av inskriften, kompletterad med ett tidigare synligt parti, lyder i översättning: ... och Tove, de läto resa denna sten efter ... — 3. Av röd sandsten (SvR Sö 284). Fragment, inmurat i kyrkans norra yttervägg, strax väster om sakristian och nära takfoten. Längd 100 cm, bredd 58 cm.

Av inskriften är endast ordet ... broder... läsbart. — 4. Av gråsten (fig 66, SvR Sö 285). Stenen står lutad mot kyrkans yttervägg vid

Fig 66. Runsten (4) på kyrkogården. Foto i ATA.

*Runestone (4) in the churchyard.*



nordöstra hörnet. Höjd 137 cm, bredd 70 cm. Inskriften, som är skadad, lyder i översättning: Vigöt och ... reste stenen efter ... sina söner.

### Botkyrkamonumentet

Gravvård av rödaktig sandsten — det s k Botkyrkamonumentet — skulpturerad runt om och i grunddragen utformad som en kyrkobyggnad med absid på ena kortsidan (fig 67, 70). Takfallen är dekorerade med slingor och bladornament, på den ena långsidan också med inflätade djurbilder (fig 73–74). På takkammen står en runinskrift, som i översättning har följande lydelse: Karl gjorde

stenen efter Björn, sin frände, Svens och Bänkfrids son i Hammarby, hans ... Här ligger han under denna sten. Bänkfrid ... sin son. På de lodräta långsidorna — kyrkans väggar — finns figurskulptur i relief. Ena sidan har en rundbågig arkad med sju fält (fig 67). I det mittersta står världsdomaren, Kristus, bredvid korset och med händerna utsträckta som om han ännu var korsfäst (fig 68). De tre arkadbågarna till vänster upptas av en procession av sex saliga i fotsida dräkter och med i vördnad böjda huvuden. I fältet närmast till höger om Kristus står en ängel, blåsande i basun, och i fälten längst till höger stiger de döda

ur sina gravar (fig 69). Ovanför arkaden finns på ett smalt band en latinsk inskrift med versaler. Till vänster läses: QUI LEGET ET NESCIT VIR NOBILIS HIC REQUIESCIT (= Den som läser och är okunnig må veta att en ädel man vilar här). Omedelbart till höger om fältet med Kristusfiguren fortsätter inskriften med bönen: SIT MVNDVS SORDE BIORN DIC TV XPE PRECOR TE (= Jag ber dig, Kristus, säg att Björn må vara ren från (syndens) orenhet). Inskriften går om hörn och avslutas på kortsidan.

Den beskrivna yttersta doms-scenen är skulpterad i ganska låg relief. På monumentets andra långsida (fig

Fig 67. Gravvård av rödaktig sandsten med grundform som en kyrka — det s k Botkyrkamonumentet. Ena långsidans arkad med figurreliefer. På takfallen slingor och bladornament. 1100-talets första hälft. Nu i SHM. Foto S Hallgren 1965.

*Sepulchral monument of reddish sandstone with the basic form of a church—the so-called Botkyrka Monument. The arcade on one of the sides has figures in relief. On the pitch of the roof are arabesques and leaf ornaments. First half of the 12th century, now in the Museum of National Antiquities.*

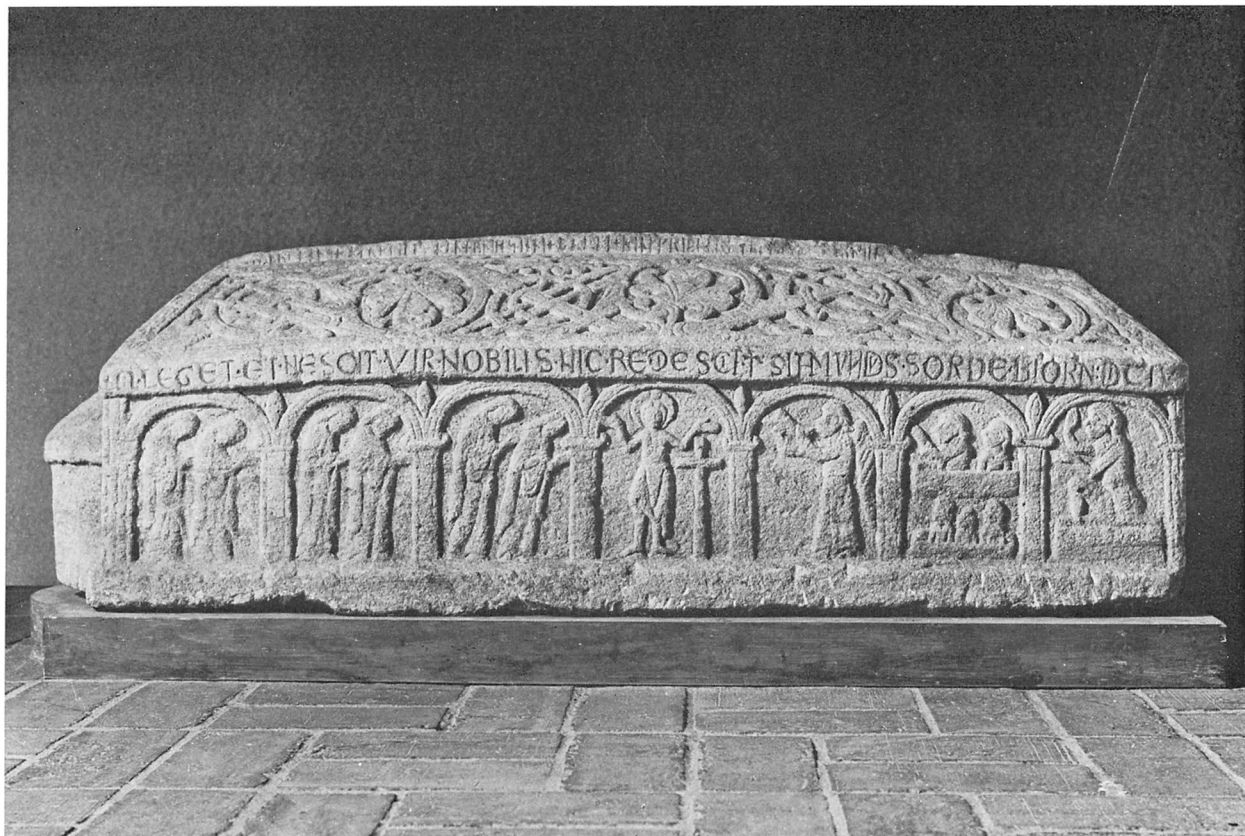


Fig 68. Botkyrkamonumentet. Detalj av ena långsidans arkad där det mittersta fältet framställer Kristus som världsdomare. Foto S Hallgren 1965.

*The Botkyrka Monument. Detail of the arcade on one of the sides, the central field depicting Christ as Judge of the World.*



70) är reliefen något högre och ytan endast delvis utfylld med figurer. Till vänster står ett vingat fyrfota djur, i mitten två djur som tyr sig till varandra och till höger om dessa ett lejon. Längst till höger står en mänsklig gestalt med herdestav i handen (fig 71).

Monumentet stod på 1600-talet på kyrkogården. 1816 fördes det till Stockholm och införlivades med det kungliga museets samlingar. Att församlingen i utbyte blivit lovad en mässhake framgår av inv 1830.<sup>77</sup> 1865 överlämnades monumentet till Statens historiska museum där det alltjämt befinner sig (inv 3481). En kopia är sedan 1944 uppställd i kyrkans kor, framför den rundbågiga nischen på södra sidan.

Längd 168 cm, bredd 50 cm. Höjd till takfoten 34 cm, största höjd 54 cm. Monumentet är relativt väl bevarat men mindre skador finns överallt längs kanterna.

Innehållet i de båda inskrifterna tyder på att den Björn som nämns

är identisk med den helige Botvids broder, samme Björn som lät uppföra träkyrkan vid Hammarby år 1129. Gravvårdens påkostade utförande och inskrifternas historiska karaktär gjorde att den mycket tidigt uppmärksammades av forskningen, och redan i Johannes Bureus' Monumenta Sveogothica från 1624 finns en avbildning av stenen (fig 72) och tolkningar av dess inskrifter.<sup>78</sup> På 1600-talet stod monumentet, som nämnts, på kyrkogården, möjligen ännu på den ursprungliga platsen. Då Bureus såg stenen var den orienterad med den absidförsedda kortsidan i väster och långsidan med yttersta doms-scenen vänd mot söder. Orienteringen är den man har skäl att vänta om man föreställer sig monumentet inte som en kyrka utan som en gravkista, där absiden utgör en utbuktning för huvudet. Scenen med herden och de fyra djurfigurerna har av Armin Tuulse tolkats som en illustration till Jesaja 11:6: »Och kalvar och unga lejon och gödboskap

skola sämjas tillhopa, och en liten gosse skall valla dem».<sup>79</sup> Aron Andersson — den forskare som senast studerat monumentet — uppfattar herden som i färd med att bända upp lejonets käftar och tolkar denna del av scenen som herdegossen Davids kamp med lejonet — en symbolisk framställning av Kristus i kamp för människosläktets frälsning.<sup>80</sup> Det vingade djuret och de båda vänslande djuren i scenens mitt tolkar han alla som lejon — en familjegrupp med en nyfödd unge. Enligt en utbredd medeltidslegend skulle lejonets ungar födas döda och först på tredje dagen väckas till liv genom att fadern — lejonet inblåste sin ande i dem. Detta uppfattades som en parallell till Kristi uppståndelse och som en symbol för Guds livgivande makt. Uppfattningen hade också stöd i Gamla Testamentets förutsägelse om Kristus som lejonet av Juda. Att den långsida av monumentet, som på Bureus' tid var vänd mot norr, fått en utsmyckning med



Fig 69. Botkyrkamonumentet. Detalj av ena långsidans arkad. Fälten längst till höger där de uppväckta döda stiger ur sina gravar. Den stora figuren längst till höger, bör sannolikt uppfattas som en avbildning av den Björn, som enligt traditionen lät uppföra träkyrkan vid Hammarby år 1129, och som gravvården enligt den latinska inskriften bevarar minnet av. Namnet BIORN kan läsas rakt ovanför figuren. Foto S Hallgren 1965.

*The Botkyrka Monument. Detail of the arcade on one of the sides of the monument. The fields to the right show the dead rising from their graves. The large figure to the far right should probably be regarded as a representation of Björn, who, according to tradition, caused the wooden church at Hammarby to be built in 1129, and who is, according to a Latin inscription, commemorated by the monument. The name BIORN can be read immediately above the figure.*



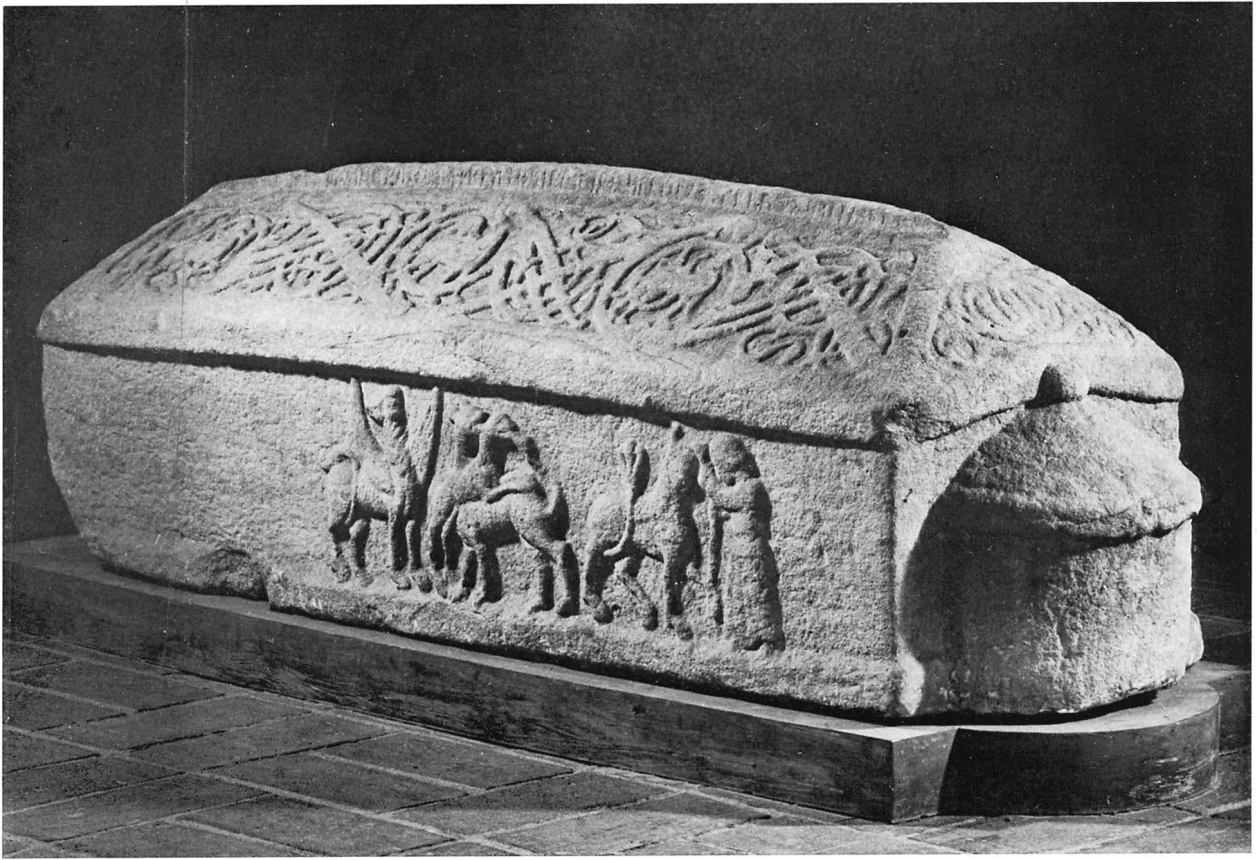


Fig 70. Botkyrkamonumentet. »Kyrkans östgavel» med absiden och »sydsidan» med figurreliefer. Till höger herden David i kamp med lejonet, till vänster en familjegrupp av lejon med en nyfödd unge. Bildprogrammet symboliserar Kristi uppståndelse och hans kamp för människornas frälsning. Foto S Hallgren 1965.

*The Botkyrka Monument. "The E gable of the church" with the apse, and the "south side" with figure reliefs. To the right is David struggling with the lion, to the left a family group of lions with a newborn cub. The pictures symbolize the Resurrection of Christ and his struggle for the salvation of mankind.*



Fig 71. Botkyrkamonumentet. Herdegossen David i kamp med lejonet. Detalj av figurrelieferna i fig 70. Foto S Hallgren 1965.

*The Botkyrka Monument. The shepherd-boy David fighting with the lion. Detail from the figure reliefs in figure 70.*



Sven — Benkfrid  
Siörn.

Fig 72. Tv. Botkyrkamonumentet, avbildat i Johannes Bureus' *Monumenta Sveogothica* från 1624. Monumentet stod på Bureus tid på kyrkogården söder om kyrkan.

*Left. The Botkyrka Monument, illustrated in Johannes Bureus' Monumenta Sveogothica, 1624. During the time of Bureus the monument was in the churchyard, south of the church.*



Fig 73–74. Botkyrkamonumentet. Takfallens rankornamentik med bladornament och inflätade djurfigurer. Foto S Hallgren 1965.

*The Botkyrka Monument. The arabesques with leaf ornamentation and inwoven animal figures.*



gammlatestamentlig anknytning är naturligt om man uppfattar monumentet utformat som en kyrkomodell med absid i öster. I romanska kyrkor är den inre utsmyckningen vanligen uppdelad efter en längdaxel i kyrkans mitt, med de gammaltestamentliga scenerna i söder och de ur Nya Testamentet i norr.

Aron Anderssons tolkning av Botkyrkamonumentets bildprogram vinner stöd i engelskt material från 1000- och 1100-talen. Monumentets anglosachsiska karaktär har också framhållits av flera äldre forskare, bl a Wilhelm Holmqvist och Johnny Roosval.<sup>81</sup> Holmqvist har antagit att runinskriftens första ord: »Karl gjorde stenen» skulle vara ett namngivande av själva stensemästaren. Han såg i Karl en sörmländsk konstnär som, efter en första utbildning i

hembygden, gjort en studieresa till England och efter hemkomsten utfört Botkyrkamonumentet omkr år 1130. Till Karl attribuerade Holmqvist också ett par fynd från Sigtuna; ett fragment av en dopfuntscuppa och en skadad lejonfigur. Enligt Roosval var Karl en internationellt verksam mästare med bevarade arbeten inte bara i Mälardalen utan också i Lunds och Linköpings stift. Roosval kallade mästaren »Karl Kryptmästare» eftersom han tillskrev honom den sk Jätten Finn-skulpturen i Lunds domkyrkas krypta. Den portalskulptur i Rekarnebygden, som enligt Holmqvist stöder förmodandet att Karl var en inhemsk konstnär, ansåg Roosval vara både för sen och för primitiv för att ha betydelse i sammanhanget.

Aron Andersson förlägger Bot-

kyrkamästarens verksamhet i Sverige till 1100-talets andra fjärdedel. Han har visat att mästaren måste ha fått sin utbildning i England och att monumentets närmaste motsvarigheter finns i nordengelsk manuskriptkonst och elfenbensskulptur från tiden omkr 1100. Arbeten med mästarens speciella stilistiska kännetecken finns enbart i Mälaramrådet och ger inte stöd åt Roosvals antagande om Karl som en internationellt verksam »företagare med underordnade medhjälpare i stora arbeten». Huruvida inskriftens »Karl» verkligen bör uppfattas som ett namngivande av stensemästaren eller — som av Brate-Wessén (SvR Sö 286) — bör tolkas som att Karl, Björns frände, lät göra stenen, torde vara en närmast olöslig fråga.



Fig 75. Gravsten (1) över Hans Oliveblad och Elin Skytte. Stenen är daterad 1650. Foto S Hallgren 1974.

*Gravestone (1) in memory of Hans Oliveblad and Elin Skytte. The stone is dated 1650.*

### Gravstenar

1. Av brun kalksten med ornering i relief (fig 75). I hörnrundlarna rosor. Längs kanterna läses Fil 1: 21 samt »ANNO 1650». På stenens mitt vapnen Oliveblad och Skytte och därövanför initialerna HOB (=Hans Oliveblad) och ES (=Elin Skytte).<sup>82</sup> Mått: 213 × 149 cm. Stenen ligger i korgolvet på södra sidan. — 2. Av grå kalksten med inskrift: THENNA STEN / OCH / UNDER VARANDE GRAF / TILHÖRER / HÄRADS HÖFDINGEN HERR / ANDREAS LVNDBORG / OCH THES FRU / ANNA MARIA STIERNROOS / SAMT / THERAS ARFWINGAR / ANNO 1742 / FRUGHTA ICKE DÖDEN; KOM / IHOG,

AT THET ÄR ALTSÅ / SKICKAT AF HERRANOM / ÖFWER ALT KIÖTT, BÅDE / THERAS SOM FÖR TIG / WARIT HAFWA, OCH EFTER TIG / KOMMA SKOLA / SYR: 41.v.5. I stenens hörn rundlar, som varit försedda med lyfringar. Mått: 236 × 148 cm. Ligger mitt i koret. — 3. Av brun kalksten med ornering i relief. Längs kanterna läses Jes 57: 1–2. På stenens mitt vapnen Prytz och Grundel, syftande på den 1667 avlidne justitieborgmästaren Johan Claesson Prytz och hans hustru Margareta Grundel.<sup>83</sup> Under vapnen ett inskriftsfält, som dock saknar inhuggningar. Mått: 216 × 160 cm. I korgolvet på norra sidan.



Fig 76. Epitafium (1) över komministern Johannes Erici, död 1623. Foto R Bennett 1974.

*Tablet (1) in memory of Johannes Erici, curate, † 1623.*

— 4–6. Slåta gravhällar i korgolvet av grå kalksten (245 × 150 cm), brun kalksten (180 × 128 cm) samt grå kalksten (167 × 123 cm). — 7. Av grå kalksten med ornering i relief. I de övre hörnrundlarna rosor, i de nedre resp dödskaile och timglas. Mitt på stenen en kartusch med initialerna TNS.W. / AHDS samt 1676. Kartuschen omges av lagerkrans. Ovanför och nedanför inskriftsfält i vilka läses följande: HÄR UNDER / HUILAS I HERRA/NOM SALIGH HANS HÖGA / EXELLENSIERS HÄR RIXRADES / SCUANTE (sic!) BANERS HOFMÄSTARE / ÄREBORNE PEDER ANDERSON SKYL / FÖD I WRETA I SÄTTERSTA SOKEN /



Fig 77. Epitafium (3) över kaptenen Carl Ribbing, stupad 1760. Foto R Bennett 1974.

*Tablet (3) in memory of Captain Carl Ribbing, killed in action in 1760.*

1630 OCH BLEF DÖD I GIÖTEBORG / DEN 11 FEBRUARI 1660 DÄR IFÅN / UPFÖRD TILL STOCHOLM OCH / DÄR DEN 12 DECEMBER SAMMA / ÅHR BEGRAFUEN SEDAN UP/TAGIN OCH HÄR I BOKIYRKIA (sic!) NEDERSAT AT HUILAS TIL CHRI/STI DOMEDAG HUARS SIÄL GUDH / DA (= då?) EWINNERLIGEN FRÖGDE PÅKOSTAT / I LÅNESTA ÅO / UT SUPRA. Mått: 182 × 87 cm. Stenen ligger i mittgången närmast koret. — 8. Slät håll av grå och brun kalksten. Mått: 220 × 146 cm. I mittgången i travé II. — 9. Av grå kalksten med inskrift: LAGMANNENS WÄLBORNE / CARL GUSTAF GYLLENKRUTZ<sup>84</sup> / KIÖPTE GRAF A<sup>o</sup> 1703. Mått: 245 × 156 cm. Stenen ligger i mittgången, längst i väster. Den täcker nedgången till den Gyllencreutzska graven, som ända till början av 1900-talet höjde sig över kyrkgolvet på norra sidan. Graven uppmättes i samband med restaureringsarbetena år 1902 och 1928.<sup>85</sup> Den översta delen av tunnvalvet hade redan tidigare raserats för att golvet skulle bli plant. Vid den restaurering som ägde rum i början av 1800-talet beslöt man att flytta bort likkistorna från den Gyllen-

creutzska graven och utnyttja den som bisättningsrum för socknens herrskap. Arrangemanget tycks dock inte ha ägt bestånd längre än till mitten av 1800-talet.

### Epitafier

1. Över komministern Johannes Erici,<sup>86</sup> död 1623. Målning i mörka färger på trätavla med målad ramlist (fig 76). På tavlans övre del syns Kristus på korset och i förgunden prästen med familj. Tavlans nedre del upptas av följande inskrift: Här ligger begrauffen ärligh, / Gudfruchtigh och wällärdhe I / herranom S här IOHANNES / ERICI fordom Caplan i botkyrk / medh 5 sin barn, afsomnad Söndag / effter helghe trefaldighetz söndagh / ANNO 1623. Tavlan är uppsatt i koret över ingången till sakristian. Höjd 82 cm. — 2. Över lagmannen Johan Gyllencreutz,<sup>87</sup> död 1737. Av svart marmor och gråmålad sten. På övre delen en förgylld vapenkartusch och därunder inskriften: KONGL: MAY<sup>TS</sup> TROMAN / OCH LAGMAN ÖFWER HELA UPLAND / WÄLB<sup>NE</sup> HERR JOHAN GYLLENCREUTZ / FÖDD DEN 26 JUNII 1689 / DÖD DEN 19 JUNII 1737. / GIFT FÖRSTA GÅNGEN MED WÄLB<sup>NE</sup> FRU / MARIA ELISABETH LAGERFELT / OCH ANDRA GÅNGEN MED WÄLB<sup>NE</sup> FRU / ELISABETH FUNCK. Epitafiet är uppsatt i långhusets nordvästra hörn och skymt av läktartrappan. Höjd 230 cm. — 3. Över kaptenen Carl Ribbing,<sup>88</sup> stupad i pommerska kriget år 1760. Epitafiet (fig 77) består av överst en vapenkartusch i rokokoform, flankerad av stora rokokomusslor. Under vapnet en inskriftsoval, omgiven av palmkvistar. På ömse sidor utskjutande fanor. Kompositionen har tydligt ursprung i barocktidens begravningsvapen. Huvudsakliga färger är blått, silver och guld. Inskriften lyder: Capitainen / wid / Svenska Grenadier Battallionen. / Wälborne Herr Carl Ribbing / Född I October Månad år 1732 / Skuten vid Attaquen af Anclam / Den 28 Januarij År 1760.

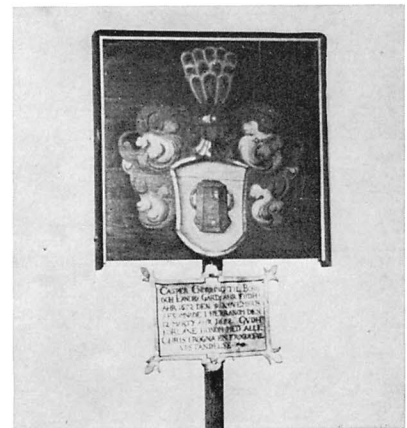
Uppsatt på långhusets norra vägg invid predikstolen. Höjd 185 cm. — 4. Minnestavla av sten över maskinisten Georg Vilhelm Bodin (1894–1940). Uppsatt genom ostkustkommittén av år 1943 för sjökrigets offer. I travé IV på södra väggen.

### Begravningsvapen

1. I travé IV på norra väggen över sannolikt Nils Månsson Oliveblad,<sup>89</sup> död 1630, vars vapen enligt Peringskiöld fanns i kyrkan. Fyrkantig träskiva med målat vapen och bevarad bärstång. På stängen har funnits en nu försvunnen inskrifts-platta. Tavlans mått: höjd 41 cm, bredd 33 cm. Bärstångens längd 113 cm. — 2. I travé III på södra väggen över sannolikt Måns Clemetsson (Oliveblad),<sup>90</sup> död 1633. Vapnet nämns hos Peringskiöld. Sköld och hjälmprydnad av trä, snidat i relief. Skölden inramas av lagerkrans och broskornament; nederst en maskaron. Omgivande lövverk av plåt. Bärstången är bevarad. Höjd 95 cm + 170 cm för bärstången. — 3. I kortravén till höger om sakristiingången.

Fig 78. Begravningsvapen (8) över Casper Knorring, d 1658. Foto R Bennett 1974.

*Funerary coat-of-arms (8) of Casper Knorring, † 1658*



Över Staffan Lemnius,<sup>93</sup> död 1637. Sköld och hjälmprydnad är utsågade ur träskivor och målade. Lövverk och inskriftstavla av plåt. Hjälmprydnaden kröns av en målad polackfigur i rött. I övrigt är baneret (fig 79) målat i svart och silver. Inskriften lyder: ANO 1637 26 OCTOBR AF-SOMNADHE / I GVDI, SALIGH THEN EDLE / OCH WELBÖRDIGH STAFFAN / LEMMUM TIL BORGH, GVD / GIFUE HONOM EN SALIGH / UPSTÅNDELSE, AMEN. Höjd 85 cm + 50 cm för den förkortade bärstäng. — 4. I travé III på norra väggen över Peder Nilsson Gyllenax,<sup>91</sup> död 1647. Sköld och hjälmprydnad av trä, snidade i relief. Omgivande lövverk av plåt. Färger: blått, svart, silver, guld. På den förkortade bärstäng en inskriftsplåt med numera i det närmaste utplånad text. Enligt Peringskiöld hade inskriften följande lydelse: K. M.z til Swerige troo man, fordom Ståthollare öfwer kopparberget och öster Dalarne, nu sedermera Assessor uthi den kongl. Räkningekammaren den Edle och wälb. Peder Nillson Gyllenax till Rikssteen och Näringsberg, huilken är födder åhr 1575 den 28 junii och saligen i herranom afsomnad på sin gård Rikssten den 28 Nov. 1647 Theslijkest Hans elskeliga K. hustru Hederlig och gudfruchtige Matrona Kirstin Pedersdotter. Höjd 85 cm + 115 cm för bärstäng. — 5. I kortravn till vänster om sakristiingången över Johan Fredrik Knorring, död 1647. Inramad fyrkantig trätavla med målat vapen (fig 80). Färger: brunt, svart, guld. Förkortad bärstäng med en inskriftstavla av papp i kartuschform, på vilken läses: IOHAN FRIDE/RICH KNORRING / Anno 1647. På bärstängens baksida är en liten rest av sorgfloret bevarad. Tavlans mått: höjd 40, bredd 32 cm. Bärstängens längd 115 cm. — 6. I travé III på södra väggen över Hans Månsson Oliveblad,<sup>98</sup> död 1650. Sköld och hjälmprydnad är utsågade ur plana träskivor och bemålade. Omgivande

lövverk är av plåt. Färger: grönt, blått, guld. På den bevarade bärstäng har funnits en nu förlorad inskriftsplåt vilken enligt Peringskiöld skall ha haft följande lydelse: K Mtz til Swerie Troo Man och fordom Stadz öfvste uthi den kongl. Hufwudstaden Stockholm den Edle och wälb. Hans Månsson Olifwebladh til Wårby och Hagabyberga är född på Wårby d. 20 September Ao 1600 och salig i Herr: afsomnader uthi Stockholm d 24 febr. Ao 1650. Höjd 105 cm + 173 cm för bärstäng. — 7. I travé III på norra väggen över okänd. Beskrivs av Peringskiöld på följande sätt: »På en blå sköld, i huilken en gyll. sol med 5 upstående uddar och skägg knävelb(orrar): här u(nder) l(igger) begr(aven) den Edle och welbördige Bernhard å Rinteley, huilken i H(erranom) afs(omnade) d 15 apr 1651 uppå sitt ålderdoms åhr 52.» Det alltjämt bevarade vapnet är liksom hjälmprydnaden utfört i snidat trä; det omgivande lövverket är av plåt. Inskriftsplåten är numera förlorad. Vapnet har inte kunnat identifieras. Möjligen är namnet felläst av Peringskiöld. Höjd 100 cm + 180 cm för bärstäng. — 8. I travé IV på norra väggen över Casper Knorring,<sup>92</sup> död 1658. Fyrkantig trätavla (fig 78) med ramlist och målat vapen i gråblått, brunt, rött och guld. På den förkortade bärstäng en inskriftsplåt på vilken läses: CASPER CNORRING TIL BORG / OCH LANDBY GÅRD ÅHR FÖDH / ÅHR 1652 DEN 9 NOVEMBRIS. / AFSOMNADE I HERRANOM DEN / 12 MARTIJ ÅHR 1658 GVDH / FÖRLÅNE HONOM MED ALLE / CHRISTROGNA EN FRÖGDEVL VPSTÅNDELSE. Tavlans mått 55 × 55 cm. Bärstängens längd 80 cm. — 9. I travé II på norra väggen över Johan Claesson Prytz,<sup>93</sup> död 1667. Av snidat och målat trä i blått, grönt och guld. På inskriftskartuschen läses: Kongl: Majj<sup>f</sup> till Swerige For/ dom Troo Mann och Justitie Borgme/stare uthi Den Kongl. Residentz Stadhen / Stockholm Den

Edelle och Welb: Johan / Prytz till Ålleberg och Sittlax åhr föd i hö/by sochen i Östergjöhthland den 4 october / åhr 1621 och i Herranom saligh affsomnad / uthi Stockholm den 12 Dec 1667. Höjd 170 cm + 100 cm för bärstäng. — 10. I travé II på södra väggen över Henrik Tomasson Leijonfelt,<sup>93</sup> död 1679. Av snidat och målat trä med rikt lövverk i huvudsakligen guld, rött och blått (fig 81). Från sidorna är stridsvapen av olika slag instuckna i lövverket. På inskriftskartuschen läses: Kongl: Majj<sup>tes</sup>/Tro Man och Admiral Lt: Wäll/borne Herr Hindrich Leijonfelt / Föddes i Stockholm d. 11 Agusti An 1621 / och bleff död på des gård Härhambra 16 Novemb åhr 1679. Höjd 215 + 123 cm för bärstäng. — 11. I kortravn på södra väggen över Peder Stråle,<sup>94</sup> död 1684. Av snidat och målat trä med rikt lövverk i rött, blått och guld. Hjälmprydnad och bärstäng saknas. Inskrift: KONGL MAJ<sup>tes</sup> / TRO: TIENARE OCH ÖFWERST LIEUT/NANT AF ETT DES REGEMENTE TIL / HÅST DEN EDLE OCH WELBYRDIGE HERR PÅR / STRÅHLE TIL KLÖFWINGE HVILCKEN FÖDDES HIT / TIL WERLDEN ÅR EFTER CHRISTI BÖRDH 1645 / DEN 24 MARTI OCH AFLED SAHL: D 27 / SEPTEMB: 1684. Höjd 95 cm. — 12. I travé II på södra väggen över Magnus Oliveblad,<sup>95</sup> död 1706. Av snidat och målat trä med rikt lövverk i blått, grönt, silver och guld (fig 82). Inskriftskartuschen flankeras av trofégrupper. Inskrift: KONGL MAJ<sup>tes</sup> / Troo Tienare och Majjor, Wålborne Herr / Magnus Oliveblad / År födh på Wårby Aõ 1637 d 30 Junii och effter ett Christeliget och berömwärdigt Lefwerne Sahl. Afsomnad / Anno 1706 d 15 Februarii. / Olivebladetz Prijs, skal stå till werldsens Sluth, / Skiönt den Ättborne man I sigh släkt Ätten uth, / Ty skall eij någon mer, däss Namn och Skiöld få Bära / Han ewigt för sin Stam, behålla bör slik Åra. Höjd 240 cm + 75 cm för den förkortade bärstäng.

Fig 79. Begravningsvapen (3) över Staffan Lemnius, d 1637. Foto R Bennett 1974.

*Funerary coat-of-arms (3) of Staffan Lemnius, † 1637.*

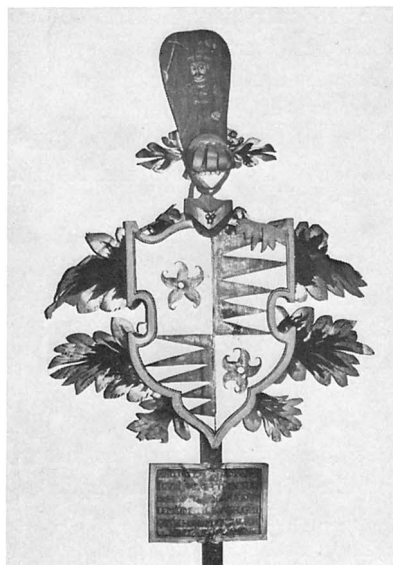


Fig 80. T h. Begravningsvapen (5) över Johan Fredrik Knorring, d 1647. Foto J Lindros 1925.

*Right. Funerary coat-of-arms (5) of Johan Fredrik Knorring, † 1647.*

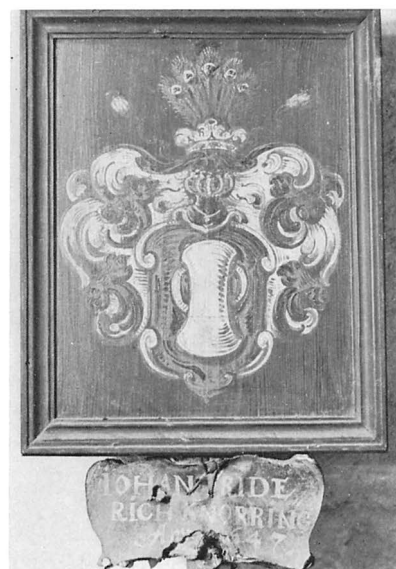


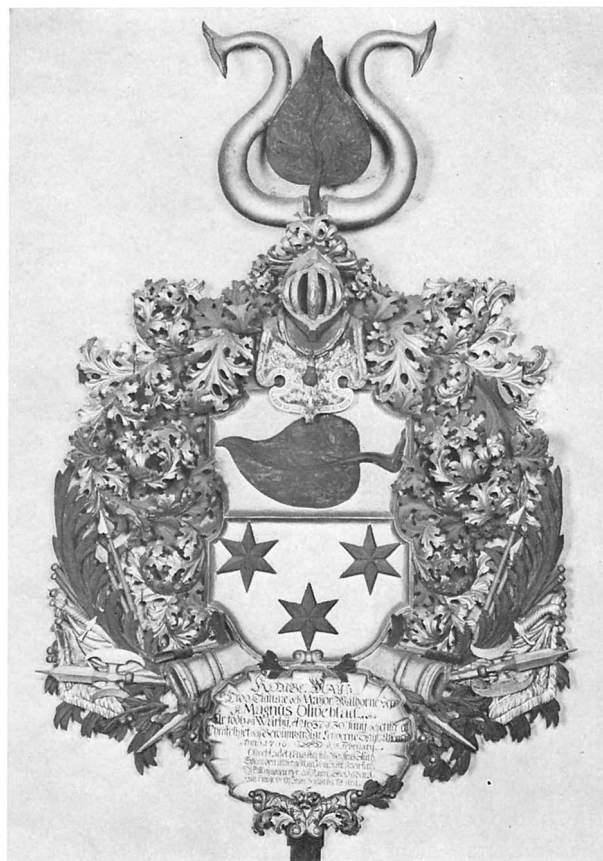
Fig 81. Begravningsvapen (10) över Henrik Tomasson Leijonfelt, d 1679. Foto S Hallgren 1974.

*Funerary coat-of-arms (10) of Henrik Tomasson Leijonfelt, † 1679.*



Fig 82. Begravningsvapen (12) över Magnus Oliveblad, d 1684. Foto S Hallgren 1974.

*Funerary coat-of-arms (12) of Magnus Oliveblad, † 1684.*



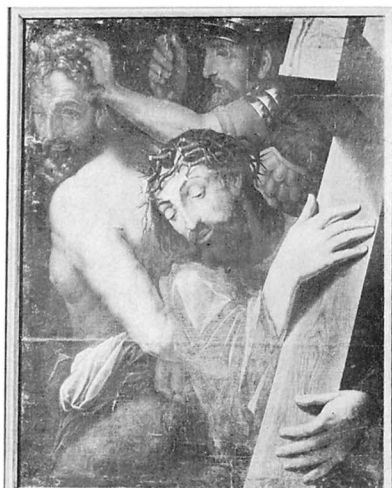


Fig 83. Korsbärandet. Oljemålning på duk. Målningen har förmodligen ingått i en altartavla som kyrkan erhöill på 1570-talet. Foto A Edle 1930.

*Christ Bearing the Cross. Oil-painting on canvas. The painting was probably part of an altarpiece acquired by the church in the 1570's.*

#### Taylor

Oljemålning på duk med en framställning av Korsbärandet (fig 83). Kristus dignar under korset. Bakom honom en av rövarna, som grips i huvudet av en delvis synlig krigsman. Målningen tycks ha utgjort huvudpartiet av en större komposition, som förmodligen är identisk med den altartavla som nämns i samband med Botkyrkamännens klagoskrift till Johan III (s 36). Målningen bör av stilen att döma härröra från 1500-talets mitt och sannolikt från Nederländerna. Den är inramad i en enkel, förgyllt träram. Mått: höjd 122 cm, bredd 98 cm. Uppsatt i koret på södra väggen.

Oljemålning på trä, föreställande Martin Luther. Andaktsbild med 1700-talsperuk. På ena sidan av huvudet står MARTINUS, på den andra LUTHERUS. Målningen är insatt i en oval, svart 1800-talsram. Höjd 33 cm, bredd 26 cm. I sakristian.

Porträtt i oljemålning av prosten J W Hedberg.<sup>96</sup> Höjd 105 cm, bredd

85 cm. I sakristian. Skänkt 1936 av familjen Hedberg.

Porträtt i miniatyrmålning av kyrkoherde K A Hagström.<sup>97</sup> Målningen utförd av dottern Elsa Ericsson. Gåva 1941 av sönerna Ragnar och Olof Hagström.

Porträtt av kyrkoherden J E Lindblom.<sup>98</sup> Oljemålning utförd av Gunnar Ekblom år 1950 på församlingens bekostnad. Höjd 80 cm, bredd 70 cm.

#### Möbler

Skåp för kyrkans skrud i sakristian. Dubbla dörrar med två speglar på vardera. Anskaffat 1802 (räk). Höjd 238 cm, bredd 208 cm. Skrudskåpet kompletterades vid restaureringen 1928 med två nytillverkade skåp i liknande stil. Höjd 225 cm, bredd 110 cm. Samtliga är målade i grått.

Bord av bocktyp med låda under skivan. Höjd 75 cm, skivans mått 200 × 85 cm. I sakristian. Anskaffat 1928.

Sex st stolar av gustaviansk typ med ovalt ryggstöd. Signerade M L B (= Melchior Lundberg).<sup>99</sup> Sitsarna

klädda med brunt skinn. Höjd 96 cm. Står i koret på södra sidan.

Fyra stolar av gustaviansk typ i sakristian. Fyrkantiga ryggstöd med spjälor. Brun skinnklädsel. Höjd 92 cm.

Kassakista av gjutjärn. På det svagt välvda locket inskriften: Tillhörig / BOT.KYRKA / och / Guten vid Hellefors / År 1792. Höjd 60 cm, bredd 107 cm, djup 63 cm.

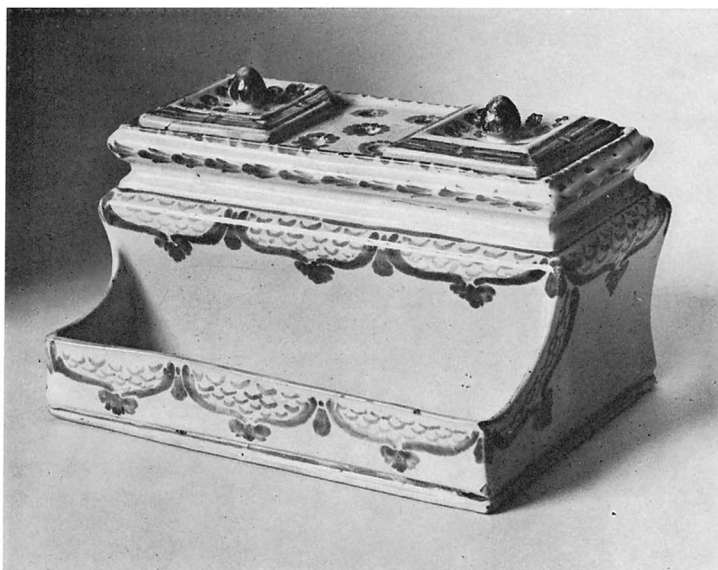
#### Övriga inventarier

Processionskors av olika träslag, anskaffat 1970. Korset är utfört av Sven Dalheden efter ritning av kyrkoherde Erik Klasson. Korset, som är försett med en löstagbar fot av trä, är uppställt invid dopfunten, på avsatsen på korets södra sida.

Altarkors av förgyllt trä. Höjd 320 cm. Korset uppställdes 1875 på altaret sedan altarskåpet bortflyttats och satts upp över ingången till sakristian. Korset, som nu förvaras på tornvinden, hade enligt Palmquist<sup>100</sup> tillverkats av en snickarmästare Schöldström i Stockholm, en son till den år 1871 avlidne

Fig 84. Skrivställ av fajans från 1700-talet. Foto S Hallgren 1974.

*Faience writing stand, 18th century.*





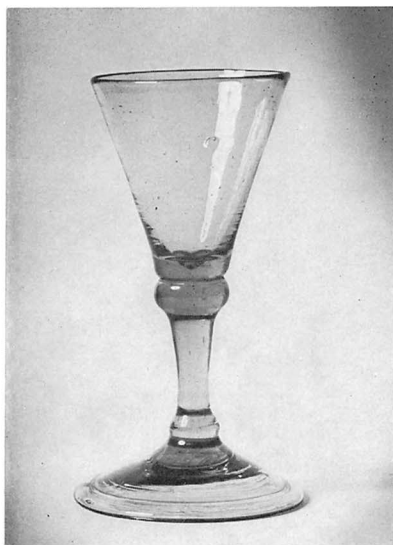


Fig 85. Spetsglas, förvarat i sakristian. Enligt traditionen nedkastat på kyrkogården från tornspiran år 1779 utan att det gått sönder. Foto S Hallgren 1974.

*Conical glass, kept in the vestry. According to tradition it was thrown down to the churchyard from the spire in 1779, and did not break.*

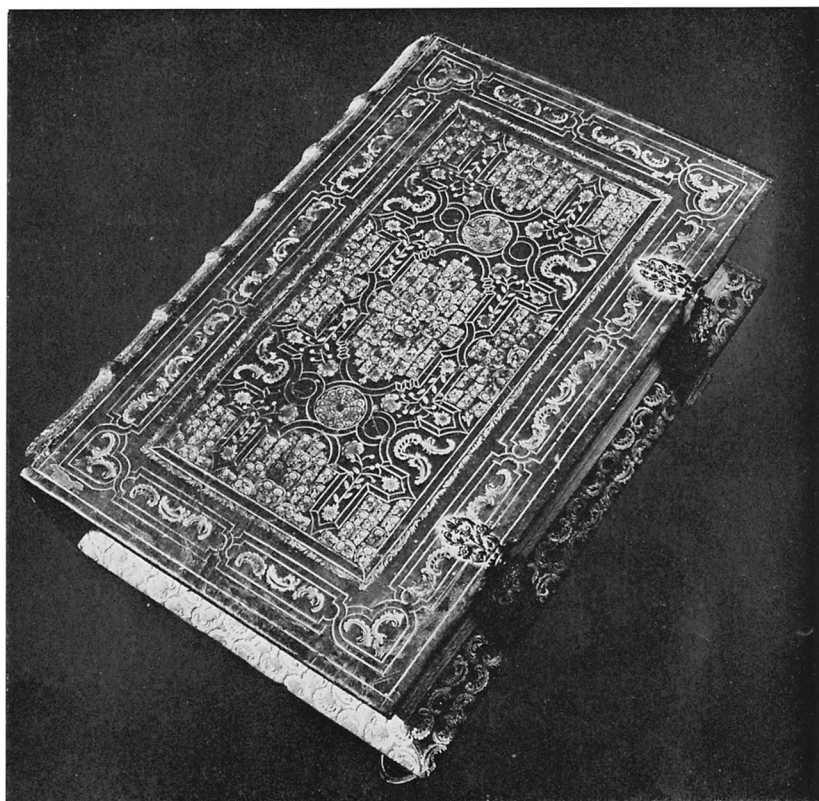


Fig 86. Karl XII:s bibel 1703. Skänkt 1780 av bokbindaren Schneidler, som utfört det rikt guldornerade bandet. Foto S Hallgren 1974.

*Charles XII Bible, 1703. Donated in 1780 by Schneidler, bookbinder, who executed the richly ornamented binding.*

komministern i Botkyrka J E Schöldström.

Kollektbäcken av koppar. Höjd 22 cm. Diameter 29 cm. Förvaras i sakristian. 1853 beslöt sockenstämman att hävgången i kyrkan skulle upphöra och kollekten istället insamlas i ett i kyrkans förstuga utställt bäcken.

Skrivställ av fajans med dekor i blå glasyr på vit botten (fig 84). Fyrkantigt med sanddosa och nu förlorat bläckhorn. Sannolikt 1700-tal. Renoverat 1943 av Libraria. Höjd 12 cm, bredd 20 cm.

Spetsglas, svagt grönskiftande (fig 85). Höjd 14 cm. Glaset skall ha använts av mjölnaren Anders Fredlund då denne år 1779 satte upp kyrktuppen i toppen av tornspiran. Efter

att ha tömt en skål för den nyreparerade tornspiran skall Fredlund ha kastat ned glaset på kyrkogården utan att det gått sönder.

Karl XII:s bibel. Rikt guldornerat brunt skinnband (fig 86). Enligt inskrift på försättsbladet skänkt 1780 på samma gång som predikstolen av hovbokbindaren Schneidler i Stockholm. Schneidler anlätades bli för inbindandet av Tumba pappersbruks handlingar.

Gustaf V:s bibel. Vinrött skinnband. Skänkt 1933 av namngivna församlingsbor.

#### Klockor

I tornet hänger tre klockor. Storklockan (fig 87) har på kroppen, på vardera sidan, en bild av jungfru

Maria, stående med Jesusbarnet på armen och med svärd i andra handen. Runt omkring henne bevingade kerubhuvuden. Runt halsen läses i två rader: HANC TIBI CAMPANAM, CATHEDRALIS DEDICAT AEDES / VIRGO, QVAM IVSSIT FVNDERE: DONA FOVE. AO. M.DC.XX (=Dig denna klocka som skänk katedralen ägnar, o Jungfru. Tag såsom gåva emot, vad den bjöds gjuta åt dig. Anno 1620.). Runt slagringen läses: DVRCH HILF GOTTES BIN ICH AVS DEM FEWR GEFLOSSEN MEDARDVS GESVS<sup>101</sup> IN RIGA HAT MICH GOSSEN. Kronöronen är dekorerade med lejonmasker. Höjd utan krona 70 cm, med krona 98 cm. Diameter 112 cm. Av inskrifterna framgår att klockan från början varit avsedd för domkyrkan, St Marien, i Riga.

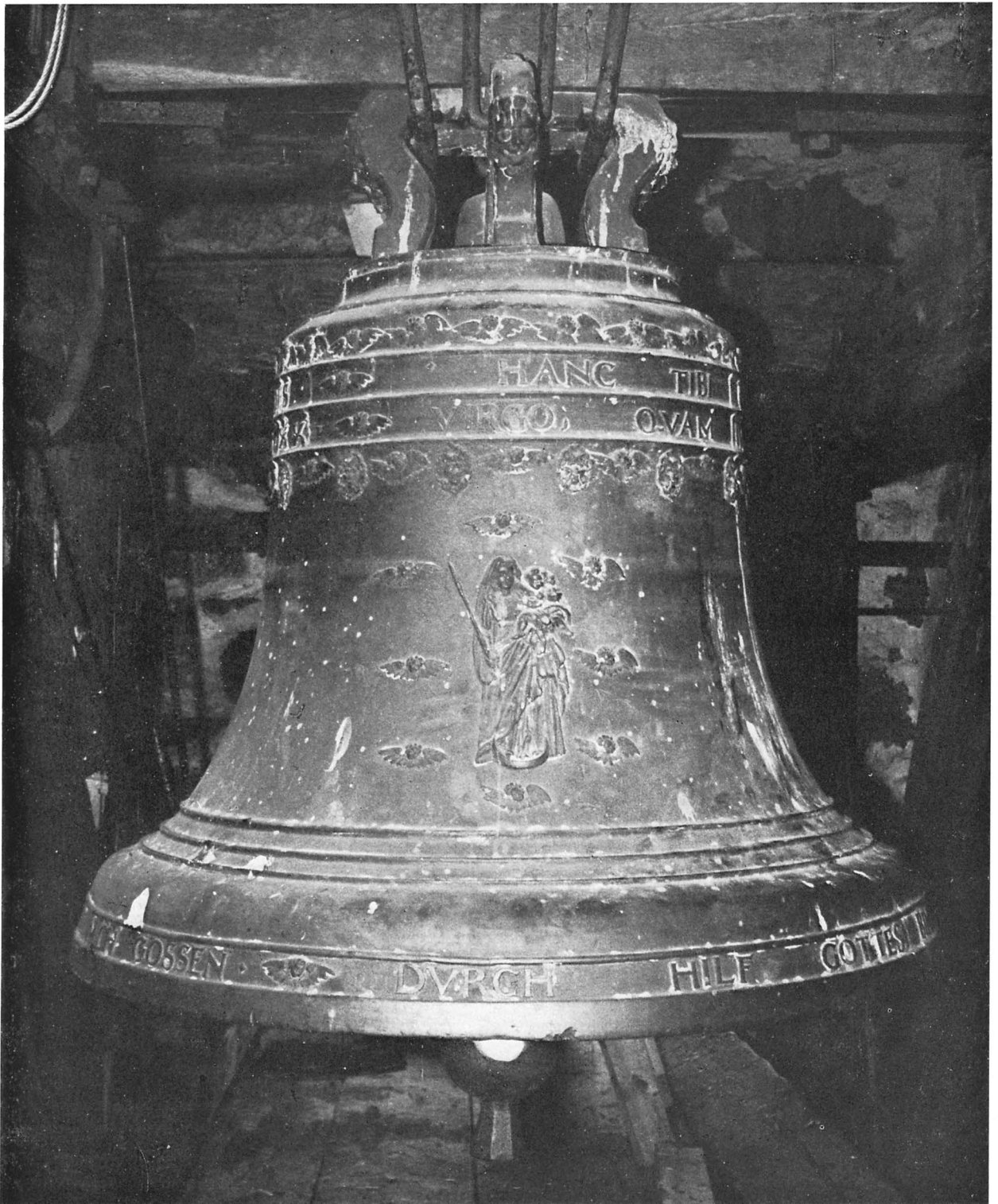


Fig 87. Storklockan, gjuten av Medardus Gesus 1620 och ursprungligen avsedd för katedralen i Riga. Foto R Bennett 1974.

*The great bell, cast by Medardus Gesus in 1620, intended originally for Riga Cathedral.*

Den kom i svenskarnas händer — förmodligen som krigsbyte — och skänktes 1624 till Botkyrka av Gustav II Adolf tillsammans med ett antependium och en mässhake.

I inv 1656 anges att kyrkan då hade fyra klockor. En av dem såldes 1706 till Huddinge kyrka, de tre andra finns alla kvar men har med undantag av storklockan omgjutits. Mellanklockan var enligt inv 1830 försedd med det Olivebladiska vapnet och bör ha varit skänkt av Hans Månsson Oliveblad på Vårby. Klockan spräcktes vid ringningen efter Karl XIV Johan år 1844. Den nedtogs och förvarades i tornrummet till dess den år 1855 blev omgjuten av Franz Mauritz Bergholtz<sup>102</sup> i Stockholm. Efter att på nytt ha spräckts omgöts klockan 1956 av Gösta Bergholtz i Sigtuna.

Den fick då behålla inskrifterna från omgjutningen 1855. Runt halsen läses 5 Mos 32: 1 och på kroppen följande vers: FRÅN VERLDENS ORO JAG DIG BJUDER / TILL HVILODAG I HERRANS HUS / EN ANNAN DAG, NÄR STÄMMAN LJUDER, / DU HVILA SKALL I JORDENS GRUS. Höjd utan krona 60 cm, med krona 75 cm. Diameter 75 cm.

Lillklockan omtalas i inv 1830 som utan all dekoration. Troligen var det samma klocka som nämns i Botkyrkamännens klagoskrift till Johan III och som man fått av Katarina Jagellonica i utbyte mot altarskåpet (s 37). Klockan spräcktes vid en begravningsringning våren 1854 och omgöts året därpå av Franz Mauritz Bergholtz. En ny omgjutning blev nödvändig 1964 och utfördes samma

år av Gösta Bergholtz. Liksom mellanklockan fick lillklockan behålla 1855 års inskrifter. Runt kroppens nedre del läses Ps 104: 33–34 och högre upp på kroppen versen: JAG ROPAR ÖVER BERG OCH DALAR: / FÖRSAMLENS FOLK I TEMPLETS FAMN! / OCH LYSSNEN TILL DET ORD SOM TALAR / OM FRÖJD OCH FRID I JESU NAMN. Höjd utan krona 55 cm, med krona 67 cm. Diameter 68 cm.

Den klocka som 1706 såldes till Huddinge var tydligen liksom storklockan ett krigsbyte. Den skall nämligen ha haft en inskrift i fyra rader enligt vilken den gjutits i Ryssland år 1562. Då klockan år 1877 ingöts i Huddinge nya storklocka vägde den omkr 190 kg och hade en diameter av 63 cm.<sup>103</sup>

## Noter

1. Se *H Jaanusson*, Bronsåldersboplatsen vid Hallunda. i: Fornvännen 1971.
2. *T Lundén*, Sankt Ansgars, Sankt Botvids och Sankt Davids officier, s 164–169.
3. Sign C 416 i UUB.
4. *T Lundén*, Legenden om den helige Botvid, s 28 f.
5. *T Schmid*, Eskil, Botvid och David, s 108.
6. *Kalendarium Vallentunense* (utg av *O Janse*). Stockholm 1907.
7. DS 759.
8. Gjørwells ritning är bevarad och förvaras nu i Tumba kyrkoarkiv.
9. *Johan Westerman, adlad, friherre och greve Liljencrantz* (1730–1815). Finansman. Kommerseråd 1767. President i Kommerskollegium 1778. Ägde Sturehov, Slagsta, Norsborg och Fittja i Botkyrka socken.
10. Rapport av *H Widéen* 8.7.1943 i ATA.
11. Rapport av *E Dahr* 28.10 1943 i ATA.
12. *Vilhelm Alexander Liljencrantz*

- (1817–1839). Son till hovmarskalken Fredrik August Liljencrantz. Kadett vid Karlberg 1832 och död där.
13. *Carl Otto Liljencrantz* (1776–1818). Son till Johan Liljencrantz (not 9). Erhöll av fadern Norsborg som fideikommiss år 1802. Kapten 1804, överstelöjtnant i armén 1813, major vid Svea livgarde 1816. Ogift.
14. *Carl Claes Piper* (1770–1850). Över-skattmästare 1846, vice kansler 1847. Ägde Sturehov. Gift med *Ebba Maria Ruuth* (1786–1842). Statsfru hos drottningen. Dotter till generalguvernören Erik Ruuth.
15. *Fredrik Magnus Piper* (1746–1824). Arkitekt. Hovintendent 1780, överintendent 1803. Piper är huvudsakligen känd som trädgårdsarkitekt och var den som introducerade den engelska trädgårdsstilen i Sverige.
16. Rapport av *A Enqvist* okt 1923 i ATA.
17. *Daniel Brannius* (1714–1768). Prästvigd 1738, fil mag 1740. Kyrkoherde i Trosa stad 1749, i Botkyrka 1765.

- Johan Gustaf Een* (1717–1800). Prästvigd 1741. Komminister i Botkyrka 1746–1761. 1761–1771 kyrkoherde i Toresund, Sö. Från 1771 kyrkoherde i Botkyrka.
18. *Jonas Jaedrén* (1765–1830). Prästvigd 1792. Kyrkoherde i Botkyrka 1801. Prost 1815. Vice kontraktsprost 1818. Jaedrén var en synnerligen verksam ledare för församlingen och genomdrev, förutom kyrkans reparation och nybyggnad av prästgården, en rad sociala förbättringar i socknen. Jaedrén's nitiskhet skaffade honom åtskilliga motståndare. Han var — skriver *K A Hagström* — »sådan att han böjde sig för ingen eller intet och kom därigenom att förefalla hänsynslös och despotisk. Men hvad ingen af hans samtida nekade, det var, att han städse kämpade med blanka vapen och alltid oegennyttigt, med församlingens väl för ögonen.»
19. I *P A F Sohlmans* samling i ATA.

20. Efterlämnat material av *H Alm* i SvK:s arkiv.
21. Se *B Berthelson*, Botkyrka kyrka, s 4 och *I Schnell*, Botkyrka kyrka, s 9.
22. Enligt ms av *H Alm* i SvK:s arkiv.
23. En liknande nisch finns på motsvarande plats i koret till Ösmo kyrka (SvK Sö III: 2, s 150). Beträffande dessa nischers användning finns möjlighet till flera tolkningar. Sannolikt har de dock varit avsedda som sittplatser.
24. Enligt ms av *H Alm* i SvK:s arkiv.
25. *T Schmid*, a a, s 109.
26. T ex Hammarby, Kjula, Södertälje, Torsåker, Vallby, Årdala och Överselö. Se *I Schnell*, Kyrkorna i Södermanland.
27. Så har skett i Frustuna, Salem och Sorunda kyrkor, möjligen också i Ösmo kyrka.
28. T ex vapenhusen i Grödinge och Ösmo kyrkor (se Sörmländska kyrkor 56 och SvK Sö III: 2).
29. *B Berthelson*, a a, s 6 och *I Schnell*, a a, s 151.
30. *P E Palmquist*, Botkyrka socken, s 23.
31. Ms av *H Alm* i SvK:s arkiv.
32. *Carl von Warendorff* (1762–1831). Bruksägare. Köpte 1790 Sturehov av Johan Liljencrantz (not 9). Warendorff innehade egendomen till 1829 då han sålde den vidare till Carl Claes Piper (not 14).
33. *Staffan Lemnius* (d 1637). Apotekare, kammarjunkare. Son till Erik XIV:s livmedikus Vilhelm Lemnius, som var av holländsk börd och hade tagit sin doktorsgrad vid universitetet i Pisa. Vilhelm Lemnius erhöll 1562 som gåva av konungen fyra hemman i Hunhamra i Botkyrka socken. Delar av denna egendom ärvdes 1593 av sonen Staffan.
34. *J Roosval*, Retables d'origine néerlandaise dans les pays nordiques, s 153.  
*Jan de Molder* är dokumentariskt knuten till ett år 1513 utförd altarskåp för klosterkyrkan i Averbode. Med utgångspunkt från detta har han tillskrivits en rad altarskåp i svenska kyrkor, utom de i Botkyrka och Västerlövsta också altarskåp från Jonsberg (Ög), Lofta (Sm) och Dillnäs (Sö).
35. *J Roosval*, Les peintures des retables néerlandais en Suède, s 313. *M J Friedländer*, Die altniederländische Malerei, XI, s 35–39.  
*Meister der von Grooteschen Anbetung* tillskrivs av Roosval också målningarna på altarskåpen från Västerlövsta (Up), Frustuna (Sö) och Hökhuvud (Up).
36. En ordagrann avskrift av skrivelserna finns bland *H Alms* efterlämnade anteckningar i SvK:s arkiv; tyvärr dock med felaktig källangivelse. Skrivelserna omnämns tillsammans med ett referat av innehållet i volym LIIa:4 av kyrkoarkivet. Var själva originalet numera befinner sig har författaren inte kunnat utrona.
37. *Peder Rasmusson* studerade i Rostock 1568 och var då 18 år. 1579 nämns han av Johan III som »vår trootienare och Cantzellij person». Han var således vid denna tid sekreterare i det kungliga kansliet. 1584 och 1585 är han antecknad som häradshövding i Svartlösa härad.
38. Rapport från besiktning av altarskåpet 14.6.1919 av *A Lindblom*.
39. Rapport 10.1.1959 i ATA.
40. Se t ex *A Lindblom*, Sveriges Konsthistoria I, Stockholm 1944, s 221.
41. *A Andersson*, Medieval wooden sculpture in Sweden, II, s 138 f.
42. *Joakim von Düben* (1708–1786). Kommerseråd 1753, riksråd 1766 och 1772, president i kansliet 1772. Efter Gustav III:s statsvälvning entledigad från alla sina ämbeten. Ägde Riksten i Botkyrka socken. Gift med *Ulrika Rozelia, aalad von Rosenheim* (1729–1787). Dotter till assessorn Olof Rozelius.
43. *J Peringskiöld*, Monumenta Sueo-Gothorum, 6, p 14.
44. Uppgiften om att bänkarna varit avsedda för Växjö domkyrka har inte kunnat bekräftas, men finns hos bl a *E Castegren*, Botkyrka socken, s 56.
45. *J Peringskiöld*, Monumenta Sueo-Gothorum, 6, p 14.
46. *Bokstol* ungefär = klockarebänk. Se SvK ÖI II: 1, not 94.
47. *Bengt Reinhold Ribbing* (1729–1794). Kadett 1746, underlöjtnant vid artilleriet i Finland 1749, löjtnant vid artilleriet i Stockholm 1759, avsked 1764.
48. *Olof Schwan* (1744–1812). Ansågs av sin samtid som Sveriges förnämste orgelbyggare och utförde ett femtiotal orglar i kyrkor i Sverige och Finland.  
*Johan Everhardt d y* (1760–1847). Orgelbyggare, verksam i Stockholm. Byggede ett trettiotal egna verk och fullföljde, utom Botkyrkaorgeln, de av Olof Schwan påbörjade verken i Lerum (Vg) och i Göteborgs domkyrka.
49. *Lars Claesson Fries*. Verksam i Strängnäs 1760–1790. *B Bruzelli*, Tenngjutare i Sverige, s 364.
50. *Johan Abraham Hallard* (1743–1809). Mästare i Stockholm 1774–1809. Hovguldsmed. *Svenskt silversmide 1520–1850, IV*, s 138.
51. *Petter Olsson Schultz*. *Svenskt silversmide 1520–1850, IV*, s 97.
52. *Jonas Nordin* (1789–1854). Studerade i Uppsala och Lund. Prästvigd 1824. Kyrkoherde i Botkyrka 1832. Prost 1841.
53. *Anders Petter Lundqvist*. Mästare i Stockholm 1823–1866. *Svenskt silversmide 1520–1850, IV*, s 185.
54. *Wilhelm Helleday*. Mästare i Stockholm 1782–1830. *A Löfgren*, Stockholms kannngjutareskrå, I: 3, s 449. *B Bruzelli*, a a, s 98.
55. *Elisabeth Depken* (d 1655). Gift med borgmästaren Jakob Grundel (not 65) i hans första gifte. Dotter till borgaren i Västerås Simon Simonsson Depken och Christina Christoffersdotter.
56. *Stephan Westerstråle*. Mästare i Stockholm 1789–1812. *Svenskt silversmide 1520–1850, IV*, s 151.
57. *Johan Hedman*. Först verksam i Hedemora, åren 1750–1785 i Södertälje. *Svenskt silversmide 1520–1850, IV*, s 538. Kalken i Botkyrka är utförd i en stil som på Hedmans tid redan var omodern. Den av Hedman tillverkade kalken i YtterEnhörna (Sö) uppvisar dock lika retarderade former.
58. *Hans Månsson Oliveblad* (1600–1650). Var kapten vid Nils Brahes fotfolk 1628 och kort därefter major. Överstelöjtnant vid Västmanlands regemente 1635. Stads-

- överste i Stockholm 1644. Först begravd i Stockholms Storkyrka men flyttad till Botkyrka.
59. *Axel Aulævill* (1652–1728). Rådman i Stockholm 1694. Borgmästare 1708. Ägde Hallunda. Begravd i egen, av honom inköpt grav i Ridderholmskyrkan. Sönsonen Gerhard adlades von Aulævill år 1751. Släkten hade dock redan 1719 erhållit adliga privilegier.
60. *Olaus Achatii Vallenius*. Född på 1620-talet. Studerade i Strängnäs och Uppsala. Kyrkoherde i Botkyrka 1656. Vallenius var nitisk i sin tjänsteutövning och verkade för ordning och skick i socknen. Från hans tid började man hålla regelbundna, protokollförda sockenstämmor. Död 1679 i stor fattigdom.
61. Enligt *P E Palmquist*, a a, s 20, 29.
62. *Christian Hammer*. Född i Norge. Studerade i Köpenhamn och Paris. Verksam i Stockholm 1845–1894. Mästare 1846 och var den siste som blev mästare innan ämbetet upplöstes. *Stenskt silversmide 1520–1850, IV*, s 202.
63. *Adam Weigang*. Ursprungligen tysk tenngjutare, invandrad till Sverige och verksam i Stockholm 1661–1677. *B Bruzelli*, a a, s 151. *A Löfgren*, a a, s 292.
64. *Peter Gillman*. Mästare i Stockholm 1770–1798. *B Bruzelli*, a a, s 104. *A Löfgren*, a a, s 427 f.
65. *Jakob Grundel, adlad Grundel* (1590–1663). I början av 1600-talet borgare och handlande (troligen urmakare) i Stockholm. Rådman 1623, borgmästare 1636. Adlad 1663.
66. *Nils Christian Claesson* (1800–1881). Häradshövding i Södertörns domsaga. Gift med *Charlotta Elisabeth Stråle* (1819–1899). Dotter till justitierådet *Nils Vilhelm Stråle* af Ekna och *Lovisa Regina Lagerhjelms*.
67. *Charlotta Elisabeth Posse* (1826–1908). Gift med friherre *Adam Didrik Reuterskiöld* (1819–1880). Änkfriherrinnan Reuterskiöld ägde Sturehov 1880–1900.
68. Enligt uppgift av fil dr *Agnes Geijer*.
69. *Hans Samuel af Botin, adlad och adopt af Botin* (1736–1806). Kamarskrivare 1763. Slottsproviantmästare i Stockholm 1766. Kungl räntrmästares namn 1776.
70. DS 2660.
71. DS 4069.
72. *Arnesk*. Tyg från Arnheim, nederländskt tyg. *F A Dahlgren*, Glossarium, s 43.
73. *Dirdomdej, dirdumdej*. Ett slags tyg, till hälften linne, till hälften ylle. *F A Dahlgren*, a a, s 153.
74. *Rydzeveerk, ryssveverk*. Troligen tyg från staden Rüssel (Lille). *F A Dahlgren*, a a, s 690 samt *M Heiden*, Handwörterbuch der Textilkunde, Stuttgart 1904.
75. *Säjjan, sajén*. Ett slags ylletyg. *F A Dahlgren*, a a, s 702.
76. *Duälckzklappar*. Av *dvelk*, ett slags grov lärft. *F A Dahlgren*, a a, s 167.
77. Av senare anteckningar i arkivalierna framgår att församlingen aldrig tycks ha erhållit den utlovade mässhaken.
78. *J Bureus*, Monumenta Sveogothica (KB F a 10: 1) nr 44.
79. *A Tuulse*, Romansk konst i Norden, Stockholm 1968, s 95.
80. *A Andersson*, Gravstenen från Botkyrka och korset från Granhammar, s 6 f.  
Efter manuskriptets färdigställande har ytterligare en uppsats rörande Botkyrkamonumentet publicerats. Se *U Boëthius*, Botkyrkamonumentet, stensmästaren Karl och stenhuggarverkstaden i Sigtuna. Fornvännen 1975.
81. *J Roosval*, Die Steinmeister Gottlands, Stockholm 1918, s 130. *W Holmqvist*, Sigtunamästaren och hans krets, s 58 f.
82. *Elin Skytte* (1607–1658). Gift 1632 med *Hans Månsson Oliveblad* (not 58). Dotter till ståthållaren *Lars Bengtsson*, adlad *Skytte* af Sätra och *Brita Håkansdotter*.
83. *Johan Claesson Prytz, adlad Prytz* (1621–1667). Studerade i Uppsala. Rådman i Stockholm 1650. Borgmästare och preses i justitiekollegium 1660. Adlad 1661. Kansliråd 1667. Gift med *Margareta Grundel*. Levde som änka 1676 men var död 1682. Dotter till borgmästaren *Jakob Grundel* (not 65) och hans första hustru *Elisabeth Depken* (not 55).
84. *Carl Gustaf Gyllencreutz* (1637–1720). Häradshövding 1674. Lagman i Uppland 1692. Avsked med landshövdingens titel 1719. Ägde Alby.
85. Uppmätning av *K A Berlin* 4.6.1902 i ATA.
86. *Johannes Erici*. Komminister i Botkyrka omkr 1610–1623. Avled troligen i pesten, som 1623 härjade i Stockholm.
87. *Johan Gyllencreutz* (1689–1737). Son till *Carl Gustaf Gyllencreutz* (not 84). Lagman i Uppland efter fadern år 1719. Gift 1:a gången med *Maria Elisabeth Lagerfelt* (1701–1726). Dotter till ryttmästaren *Carl Gustaf Lagerfelt* och friherrinnan *Maria Elisabeth* von der Osten, genant Sacken. Gift 2:a gången med *Elisabeth Funck* (1707–1781). Dotter till presidenten *Gustaf Funck* och *Christina Cronström*.
88. *Carl Ribbing* (1732–1760). Fänrik 1749. Löjtnant 1754. Kapten i armén 1759. Bror till *Bengt Reinhold Ribbing* (not 47).
89. *Nils Månsson Oliveblad* (d 1630). Son till *Måns Clemetsson* (Oliveblad) (not 90).
90. *Måns Clemetsson (Oliveblad)* (1552?–1633). Adlad 1576. Fogde i Ångermanland 1595–1597.
91. *Peder Nilsson, adlad Gyllenax* (1574–1647). Antagen i hertig Karls tjänst i räkningekammaren 1595. Kamrerare där 1612. Ståthållare över Stora Kopparbergs bergslag och Österdalarna 1625. Assessor i revisionskammaren 1640. Häradshövding 1647. Erhöll Riksten som donation av *Gustav II Adolf*.
92. *Casper Knorring* (1652–1658). Sannolikt en son till ägaren av *Borg och Lundby*, majoren *Casper Fredrik Knorring*, och apotekaren *Staffan Lemnius'* (not 33) dotter *Helena Lemnia*.
93. *Henrik Tomasson Leijonfelt* (1621–1679). Kapten vid amiralitetet 1653, major 1665, amirallöjtnant 1673, vice amiral 1675. Ägde *Hunhamra*. Gift med apotekaren *Staffan Lemnius'* (not 33) dotter *Emerentia Lemnia*.
94. *Peder Stråle* (1645–1684). Överstelöjtnant i kavalleriet. Blev efter begänget dråp på en bonde arke-

- buserad vid Botkyrka kyrka den 27 september 1684.
95. *Magnus Oliveblad* (1637–1706). Son till Hans Månsson Oliveblad (not 58). Kapten vid Kronobergs regemente 1663, senare major.
96. *Jonas Wolter Hedberg* (1853–1935) Kyrkoherde i Botkyrka 1904–1935.
97. *Klaes Alfred Hagström* (1846–1902). Kyrkoherde i Botkyrka 1893–1902. Författare till Strängnäs stifts herdaminne, som han efter 16 års arbete slutförde 1901.
98. *Josef Emanuel Lindblom* (1888–1948). Kyrkoherde i Botkyrka 1936–1948.
99. *Melchior Lundberg* (d 1812). Stolmakare, verksam i Stockholm från 1775. *Svenskt möbellexikon* 2, spalt 686.
100. *P E Palmquist*, a a, s 27.
101. *Medardus Gesus*. Klockgjutare, härstammande från Konstanz och förutom i Riga verksam även i Stockholm. Klockor gjutna av honom finns i Edebo, Up (1625); Skokloster, Up (1630); Högsrum, Öl (1631, omgjuten 1873); Egby, Öl (1632); Värmdö, Up (1633); Bromma, Up (1638).
- Klockan i Botkyrka skall, sedan den bortförts från Riga, först ha skänkts till Maria Magdalena kyrka i Stockholm. Se SvK St VII, s 181 samt *P Campe*, Die Kirchenglocken Lettlands, s 98.
102. *Frantz Mauritz Bergholtz* (1825–1900). Klockgjutare, verksam i Stockholm 1852–1874. Mästare 1852.
103. Enligt efterlämnat ms av *H Alm* i SvK:s arkiv.

## Källor och litteratur

### OTRYCKTA KÄLLOR

#### Stockholm

RA: ÖIÄ:s ritningsarkiv, kyrkor B 157: »Dessein till Orgelvärk, uti Botkyrcka» sign *O Tempelman*, »Ritning till Altar-decoration i Botkyrka Församlings Kyrka» daterad 1872, ritning till kyrkbänk 1902, äldre uppmättningsritningar.

ATA: Adelige gravar. Odaterad berättelse av kyrkoherden *J Falckert*; Kyrkoinventarium 1830; *N M Mandelgren*, Reseberättelse 1848; *P A F Sohlman*, Samlingar, Södermanland (odaterad från 1850–74); kyrkoinventarium 1853; teckning av kyrkan sign *O Sör-ling* september 1874; snabbinventering av *G Munthe* 1919; restaureringsförslag (*E Fant*) 1928; handlingar ang undersökning av Liljencrantzska gravkoret 1943; restaureringsförslag (*E Lundberg*) 1967; konserveringsrapporter rörande altarskåpet, textilier m m.

Raä: K-byråns arkiv: Ritning till gravkapell i vapenhuset 1925 av *G Pauli*; restaureringsritningar 1927 av *E Fant*; ritning till glasmålning i korfönstret 1952 av *E Forseth*; ritningar till kyrkogårdsutvidgningar; div handlingar ang kyrkans restaurering 1928.

Konstakademien: Ritning till gravkapell på Västerås kyrkogård av *F M Piper*. KB: *Ransakningar* efter Antiquiteter från åtskilligha lähn och Stiftft. Södermanland (sign Fl 9: 2). Berättelse daterad 20/11 1667 av Olaus Achatii Vallenius.; *J Peringskiöld*, Monumenta Sueo-Gothorum antiqua et recentia, 6 (sign F h 6).

LMS: Kartor från 1636 (av *S Månsson*, sign  $\frac{A}{9}C7$ : 70) och från 1712 (av *E Agner*, sign  $\frac{A}{9}17$ ).

#### Uppsala

UUB: Beskrifning om Södermanland (Ryggtitel), u å (efter 1708. På pärmens insida antecknat: »Synes skrifven i början af 1700: talet»).

ULA: Botkyrka kyrkoarkiv. För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: (K I: 1) st prot 1664–69, 1722, 1764–97, innehåller även biskopsvis prot 1690, 1702, 1725, 1737, prostvis prot 1675, 1681, 1689, 1691, 1733, 1735, 1743, 1763, ant om rep av kyrkan efter 1722, bänklängd 1690–1729, balklängd 1740, handl om gravplatsköp 1705, 1776; (K I: 2) st prot 1798–1814; (K I: 3) st prot 1815–42, innehåller även kyrkorådsprot 1819; (K I: 5) st prot

1842–62; (L Ia: 1) räk 1612–18, 1621–70, innehåller även inv 1594, 1613, 1656, 1715, prästgårdsinv 1575, ant om gåvor, köp m m 1622–52, ant om gravplatser 1619–37; (L Ia: 2) kvittensbok 1689–90, 1748–72; (L Ia: 3) kvittensbok 1694–1746, 1771–1805; (L Ia: 4) special 1702–03, 1705–07; (L Ia: 5) huvudräkning 1733–1893, innehåller även inv 1733, 1822; (L Ia: 8) special 1807–21; (L Ib) kyrkokassans verifikationer 1801–29, 1853–66; (N: 1) synehandlingar 1732, 1733, 1735, 1771, 1802; (O: 1) handl ang kyrkan och prästgården 1770–1822, innehåller även gåvbrev m fl inkomna skrivelser 1771–1820.

### LITTERATUR

*Andersson, A*, Gravstenen från Botkyrka och korset från Granhammar. i: Fornvännen 1973.

*Berthelson, B*, Botkyrka kyrka (Sörm-ländska kyrkor 21, 1:a uppl). Eskilstuna 1943.

*Borchgrave d'Altena, J de*, Les retables brabançons conservés en Suède. Bruxelles 1948.

*Brate, E — Wessén, E*, Södermanlands runinskrifter. Stockholm 1924–1936.

*Campe, P*, Die Kirchenglocken Lettlands

- von ältester Zeit an bis zum Jahre 1860 und ihre Giesser. Riga 1930.
- Lexikon liv- och kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. Stockholm 1951 (stencil).
- Carlsson, S L*, Sveriges kyrkorglar. Lund 1973.
- Castgren, E*, Botkyrka socken i kulturhistorisk framställning. Uppsala 1948.
- Från S:t Botvids bygd. i: Till hembygden 1930.
- Collmar, M*, Botkyrka prästgårds gästningsbesvär. i: Täljebygden 12, 1952.
- Dahlgren, F A*, Glossarium över förföräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. Lund 1914–16.
- Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817. Stockholm 1829–70.
- Elgenstierna, G*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Stockholm 1925–36.
- Friedländer, M J*, Die alterniederländische Malerei XI. Berlin 1933.
- Holmbäck, L M*, Klockor och klockringning. Malung 1951.
- Holmqvist, W*, Sigtunamästaren och hans krets. En studie i Mälardalens romanska stenkonst. (Situne Dei 7, årg 1948).
- Lundén, T*, Legenden om den helige Botvid. i: Credo 1955.
- Sankt Ansgars, Sankt Botvids och Sankt Davids officier. i: Credo 1946.
- Palmquist, P E*, Beskrifning öfver Botkyrka socken. Stockholm 1878.
- Peringskiöld, J*, Monumenta Ullerakerensia. Stockholm 1719.
- Rannsakingar* efter antikviteter II (utg av *I Olsson, N-G Stahre* och *C I Ståhle*). Stockholm 1969.
- Roosval, J*, Mustaschmästaren i Rekarne. i: Studier tillägnade Henrik Cornell på sextioårsdagen. Stockholm 1950.
- Retables d'origine néerlandaise dans les pays nordiques. i: Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art 1933.
- Les peintures des retables néerlandais en Suède. i: Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art 1934.
- Studier i Linköpings domkyrka (Antikvariskt Arkiv 3). Stockholm 1955.
- Samzelius, J*, Anteckningar om Botkyrka Församlings kyrka i Södertörn. Uppsala 1860.
- Schmid, T*, Eskil, Botvid och David. i: Scandia 1931.
- Schnell, I*, Botkyrka kyrka (Sörmländska kyrkor 21, 2:a uppl). Nyköping 1970.
- Kyrkorna i Södermanland. Nyköping 1965.
- Scriptores rerum suecicarum medii aevi*. II. Upsaliae 1828.
- Stockholmstidningen*. 10/10 1928, 14/10 1928.
- Strängnäs stifts herdaminne* 3 (av *K A Hagström*). Strängnäs 1899.
- 2 (av *M Collmar*). Nyköping 1964.
- Svenska män och kvinnor*. Stockholm 1942–55.
- Svenskt biografiskt lexikon*. Stockholm 1918–.
- Tham, W*, Beskrifning öfver Stockholms län. Stockholm 1850.
- Utställning* af äldre kyrklig konst från Strängnäs stift. Juli–September 1910. Katalog. Strängnäs 1910.
- af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier I–II. Stockholm 1913.
- Wittrock, K J H*, Från Botkyrka och Salem. i: Svenska Turistföreningens årsskrift 1908.
- Silverstämplar tydda enligt *Guld- och silverstämplar*, Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Stockholm 1963.
- Tennstämplar tydda enligt *Löfgren, A*, Stockholms kannjugtareskrå I: 3. Stockholm 1950, och *Bruzelli, B*, Tenngjutare i Sverige. Stockholm 1967.

## Förkortningar

ant	anteckningar
ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm
DS	Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817. Stockholm 1829–
inv	inventarieförteckning
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm
K-byrån	Kulturhistoriska byråns arkiv, Stockholm
LMS	Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm

RA	Riksarkivet, Stockholm
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
räk	räkenskaper
st prot	sockenstämmoprotokoll
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium. Stockholm 1912–
SvR	Sveriges Runinskrifter
ULA	Uppsala landsarkiv
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
ÖIÄ	Överintendentsämbetet, Stockholm

## LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

# Summary

Botkyrka Church (figs 6, 9–13) is situated 20 km south-west of Stockholm, in an ancient cultural region, where numerous archaeological finds have demonstrated continuous human habitation from the Stone Age to the present time. Within the limits of the parish are twenty or so large estates, most of which date back to the Middle Ages. During recent years, large areas of the former arable land have been used for building, to satisfy the needs of the expanding capital city, and the church is now in the immediate vicinity of large new residential areas.

The name of the parish and the founding of the church are associated with the legend of Saint Botvid, a heathen chief who was converted to christianity during a voyage to England. After his return to his native place, Botvid contributed by his good example to spread christianity. The legend tells how Botvid one spring day went with his people to fish near an island, but the owner of the island forbade all fishing. Botvid and his followers then went to another island, which belonged to Botvid, and threw out the nets there. Botvid himself knelt on the shore praying. God heard Botvid's prayers and so many fish were caught that all the boats were filled. At the island from which Botvid had been sent away, however, not a single fish was caught although the people there had fished all through the night.

Botvid later suffered a martyr's death at the hands of a Wendish slave he had bought, converted to christianity and freed. According to the legend, the holy man's remains were first buried in the church at Säby (Salem), now a neighbouring parish to Botkyrka. In 1129 the relics were removed to a timber church which Björn, Botvid's brother, had had erected on the family estate of Hammarby. In 1176 the stone church which is now the parish church of Botkyrka was finished, and to it were moved the relics of the saint. Ever since medieval times, Hammarby has been the site of the vicarage; the present building is 700 m west of the church.

The church is constructed of granite

and now comprises a west tower, a rectangular nave with two bays, and, in the east, a straight-ended section, somewhat wider than the nave, also with two bays, the easternmost of which serves as chancel. In the usual situations are the vestry (in the north-east), figure 16, and the porch (in the south-west), figure 17. The narrower part of the nave belonged to the church which, according to the legend of Botvid, was consecrated in 1176, while the tower was added somewhat later. Projecting stones in the west gable of the nave indicate that the tower was originally intended to be broader. Nothing is known of the appearance of the older chancel. The 12th century churches of Södermanland seem, as a rule, to have had straight-ended chancels, but in view of the special importance of Botkyrka Church as a resort of pilgrims, it is not unlikely that the chancel, despite the custom, had an apse.

At some period during the High Middle Ages, the first chancel was demolished and the church was extended eastwards to nearly twice its former size. On both the north and south sides the extension was made somewhat wider than the older nave. Tothing in the masonry indicates that it was planned to move at least the south wall of the nave outwards to the wall of the extension. The new section was covered inside with a wooden barrel vault, while the oldest part of the church had a flat wooden ceiling or an open timber roof. It has been assumed that the extension was, at first, intended as a completely separate sanctuary and that the two now blocked-up doorways (one in the north and one in the south) were meant for the clergy. However it seems probable that the space now occupied by the easternmost bay was—as now—the chancel. The doorways, which are in the western part of the extension, may be associated with the cult of Saint Botvid, and, if so, were intended for pilgrims. A line drawn between them would cut across the centre of the site of the oldest chancel, where the grave of the saint was probably allowed to remain after the rebuilding.

Of the remaining principal parts of the

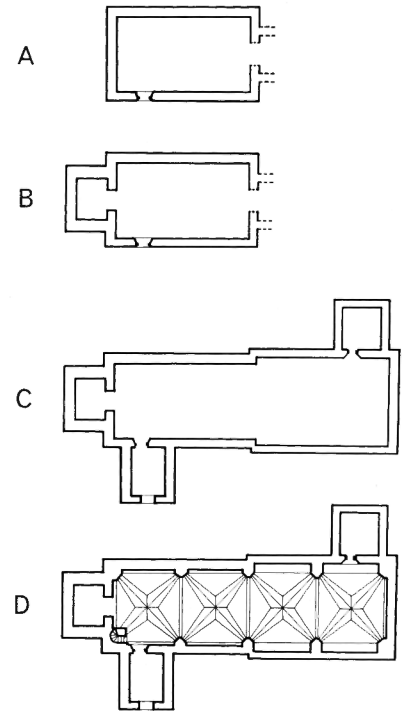


Fig 88. Kyrkans planutveckling, 1:1 000.  
*Development of plan of church.*

church, the vestry undoubtedly belongs to the high medieval building period. The porch may also have been erected during the 14th century, but may have been added during the 15th, when the church was equipped with stellar vaulting. The vaulting represents the last medieval building period, and since then the church has remained the same on the whole. Some alterations have been made in the doorways and windows, however. Only the window of the east gable has kept its original shape; an entrance has been made in the west, and the north and south doorways in the eastern part have been blocked up. Most of the windows were given their present form during an extensive restoration in 1810, when the pews were renewed and the organ loft erected. The present appearance of the interior (figs 21, 22) was created in 1928 under the supervision of Erik Fant.



## FURNISHINGS

## Pre-Reformation period

Of the medieval furnishings of the church, four objects of great art historical interest have been preserved. Three of them are now in the Museum of National Antiquities, Stockholm. The oldest is a sandstone memorial stone, the so-called Botkyrka Monument (figs 67–74). The monument is basically in the form of a church, with an apse on one gable, and is richly decorated with reliefs. On one of the long sides is a stylized representation of the Last Judgement, and on the other—among other things—David's struggle with the lion, symbolizing Christ struggling for the redemption of mankind. The roof pitches are decorated with arabesques and leaf ornaments, and on one side are also interwoven animals. Along the ridge is a runic inscription and below the eaves runs a Latin inscription. These two inscriptions tell that the monument was carved in memory of Björn, the son of Sven and Bänkfrid of Hammarby. The Björn mentioned has—rightly or wrongly—been identified as Saint Botvid's brother, who caused the timber church to be erected at Hammarby in 1129. The elaborated execution of the monument and the historical character of the inscriptions interested archaeologists as long ago as the 17th century. Most recently, the monument has been treated of by Aron Andersson, who has shown that the stone-carver used northern English manuscript art and ivory sculpture dating from c 1100 as prototypes. Andersson dates the monument to the period 1125–1150.

A rood (figs 38, 39), with a very expressive depiction of the suffering Christ, can be dated to the first half of the 14th century. No other works in Sweden can be attributed to the master who created this work, and the rood

may have been imported from Lübeck. Similar French-influenced roods were known in northern Germany as early as the beginning of the 14th century.

The third of the objects in the Museum of National Antiquities is a chasuble (fig 60) of blue velvet in an unusual, symmetrical pomegranate pattern on a yellow atlas bottom. According to the church archives, the chasuble was made in 1733–35, of material from an older cope. The cloth is Italian, dating from the end of the 15th century.

The only medieval object still in the church is the splendid polyptych (figs 1, 27–37), comprising a triple centre panel and three pairs of painted wings (doors), one pair of which covers the elevated part of the centre panel. The three principal scenes of the centre panel depict Christ Bearing the Cross, the Crucifixion and the Descent from the Cross, and below them the Circumcision, Jesse root, and the Presentation of Christ in the Temple. The paintings on the insides of the doors show scenes from the Passion of Christ, while the central subject when the doors are closed is the Mass of Saint Gregory. On the outsides of the doors are also the Meeting of Abraham and Melchizedek and the Rain of Manna—both of the scenes Old Testament prototypes of the Holy Communion. The polyptych dates from c 1525, and has been attributed to the studio of Jan de Molder of Antwerp. The paintings have been attributed by Johnny Roosval to the anonymous "Meister der von Grooten Anbetung". There is a similar polyptych in Västerlövsta Church in Uppland, and still further polyptychs from de Molder's studio are to be found in churches in central Sweden.

Among medieval furnishings is, finally, a fragmentary bench screen (fig 41) with

late Gothic patterns (now in the Museum of National Antiquities). The screen was used secondarily in pews that were removed in 1903, and probably belonged originally to a choir stall.

## Post-Reformation furnishings

The present pews were installed during the restoration of 1928. The pulpit (fig 40) was donated in 1780. The first organ was purchased in 1774 from St Olov's Chapel in Stockholm; the chapel was demolished the same year. When a new organ was acquired in 1814, the older one was moved to Gotland, where it still remains (fig 42). The present organ, built by Kemper & Sohn, Lübeck, was installed in 1955.

The most interesting post-Reformation objects are the funerary coats-of-arms on the walls of the church (figs 78–82). They illustrate development from simple painted wooden hatchments, by way of elaborately carved and lavishly decorated late Baroque coats-of-arms to more sober execution during the Rococo period before this type of funerary ostentation finally disappeared with the advent of neo-Classicism. An altar superfrontal in Italian reticella lace dating from 17th century (fig 59) is worthy of special mention. The lace was intended originally for secular use, but was adapted to the superfrontal when it was donated to Botkyrka Church in 1941.

The great bell (fig 87) was donated in 1624 by King Gustavus Adolphus. It is decorated with double reliefs of the Virgin, and has inscriptions, in Latin and German, telling that the bell was cast in 1620 by Medardus Jesus in Riga, and was intended for the cathedral there. Thus the bell was taken by the Swedes in 1621 when they besieged and took Riga, and it was probably never hung in the cathedral.



FÖLJANDE KYRKOR I SÖDERMANLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN  
SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Strängnäs domkyrka I: 1, Medeltidens byggnadshistoria,  
Södermanland I: 1 (Text och planscher), volym 100.

Strängnäs domkyrka I: 2, Nyare tidens byggnadshistoria samt beskriv-  
ning av kyrkogården och begravningsplatsen, Södermanland I: 2,  
volym 124.

Strängnäs domkyrka II: 1, Gravminnen,  
Södermanland II: 1, volym 159.

Sorunda kyrka, band III: 1, volym 146.

Ösmo kyrka, band III: 2, volym 152.

Botkyrka kyrka, Södermanland IV: 1, volym 161.

UNDER UTARBETANDE:

Strängnäs domkyrka I: 3, Kalkmålningar. Källor och använd litteratur.  
Register till band I.

Strängnäs domkyrka II, Fast inredning, inventarier.

Fors kyrka, Södermanland V: 1.

# Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 161

## SÖDERMANLAND

Band IV, häfte 1

Botkyrka kyrka

